

О. Қ. МИРЗОРАҲИМОВ

ЗАБОНӢ МОДАРИ ДАР СИНФҲОИ ИСТИДӢОЙ. (қисми -1)

ВАЗОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛИ, ФАН ВА ИННОВАТСИЯҲОИ
ҶУМҲУРИИ ЎЗБЕКИСТОН

УНИВЕРСИТЕТИ ДАВЛАТИИ ПЕДАГОГИИ ШАҲРИ ЧИРЧИК

ОЙБЕК КАХРАМОНОВИЧ МИРЗОРАҲИМОВ

ЗАБОНИ МОДАРИ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОИ

(қисми -1)

(Технология ва методҳои умумии таълим дар низомии
таълими салохиятнокӣ)

Китоби дарси барои донишҷуёни факултати педагогии олигоҳи
синфҳои ибтидоӣ, мутахассисони соҳаи томактабӣ тавсия
шудааст.

Соҳаи таълим:

5111700 – Таълими синфҳои ибтидоӣ.

5111800 – Таълими томактабӣ.

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI OLIY TAILIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
АХБОРОТ RESURS MARKAZI

Чирчик – 2023

У/ДК 80/81
КБК 74.261.4
М-18

МИРЗОРАҲИМОВ О. К. / ЗАБОНИ МОДАРИ ДАР СИНҲОИ ИБТИДОИ. / Таълими салоҳиятнокӣ / Чирчик.: "Yangi chiroq prints", 2023, 116 b.

Китоби мазкур дар асоси дастури таълими тасдиқшуда аз тарафи Университети Давлатии Педагогии ш.Чирчиқ тартиб дода шудааст. Китоби дарси барои дарсҳои назарӣ ва амалӣ барои донишҷӯёни олимӯҳои синфҳои ибтидоӣ, мутахассисони соҳаи томақтаби тавсия шудааст.

Дар китоби дарси тавсия шуда мавзӯ ва усулҳо, бозикҳои фонетики шавковар ва сермазмунанд. Дар он роҳу усулҳои алоқаманд намудани кори саводомӯзи бо воситаи усулҳои бозикҳои фонетики, инкишофи нутқи мураттаби донишҷӯён тасаввуроти истифодаи маводи таълими дарбар метирад ҳаматарафа нишон дода шудааст.

Тақризчиён:

Ш. Якубов. - номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таълими ибтидоии Университети Давлатии ш. Термез.

А.Каримҷонов. - дотсенти кафедраи методикаи таълими ибтидоии Университети Давлатии ш.Чирчик.

Муайинҳо:

Р.Мустафоқулов. - дотсенти кафедраи таълими ибтидоии Университети Давлатии ш.Термез.

С.ИсомиДДинова. - номзоди филология, дотсенти кафедраи назарияи таълими ибтидоии Университети Давлатии ш.Чирчик.

Расомҳо: Усмонбек ва Имомбек Ойбеков.

ISBN 978-9910-9414-2-9

© Мирзораҳимов О.К., 2023

© «Yangi chiroq prints», 2023

П Е Ш Т У Ф Т О Р

Максади асосӣ мактаб ханӯз аз оғози таълими ибтидоӣ ташаккул додани забони адабии кӯдак аст, ки аз таъсири маҳзаву шева дур ва ба забони адабии бадеи наздик бошад. Маълум аст, ки нутқи даҳонии кӯдак ҳар қадар тараққи ёфта бошад, донишомӯзии он ҳамон қадар осон метарад.

Забон муҳимтарин воситаи алоқаи одамон мебошад. Бе забон муомилоти инсонӣ ва ҳуди инсон ҳам вуҷуд надорад, зеро бе забон фаҳмидани воқеият имкон берун аст. Нутқ барои шунавандонаш ба туфайли материалӣ будани аломатҳои худ фаҳмо мебошад. Аломатҳои овозӣ (дар муомилаи даҳанаки) ва хаттӣ мешаванд. Бинобар ин омӯхтани ҷиҳати овозии забон қисми ҷудонашавандаи забоншиносӣ мебошад. Ин қисми фонетика меноманд. Таркиби овозии забон қисми махсуси сохти забонро ташкил медиҳад, бинобар ин фонетика, ҳамчун як соҳаи муҳими фанни забоншиносӣ, предметҳои махсуси омӯзиш аст. Фонетика таълимот дар бораи овозҳои нутқ буда, дар бора пайдоиш, тараққи, ташкилбёӣ, таъбирот, таркиби овозӣ ва таснифоти овозҳо маълумот медиҳад.

Омӯхтани ҷиҳати овозии забон аҳамияти калони илмӣ ва назариявӣ дорад. Махсусан дар ҳангоми тартиб додани алифбо ё аз як алифбо ба алифби дигар гузаштан аҳамияти фонетика боз ҳам зиёдтар мешавад, зеро барои тартиб додани хат аввал бояд таркиби овозии он забон муайян карда шавад.

Фонетика барои муайян кардани нормаи таллафуз ва имло, барои бартараф намудани нуқсонҳои камбудии нутқ аҳамияти боз ҳам муҳим пайдо мекунад. Аҳамияти назариявии фонетика ба вазифаи асосии вай – омӯхтани ҷиҳати овозии забон вобаста аст, зеро забон берун аз шакли овозӣ вуҷуд дошта наметавонад. Бе омӯхтани фонетика ва ба ҳисоб гирифтани фонетика бисёр

масъалаҳои морфология, лексика ва ҳатто синтаксисро фаҳмидан мумкин нест.

Маҳз аз ҳамин давра сар карда ҳонанда дар нутқи худ бошууропа истифода намудани калимаву ибораҳои ҷудогона, воҳидҳои фонетики, морфология ва синтаксисро меомӯзанд ва ба олами пурасрори мактаб дохил мешаванд. Ҳамин тарик таълими забони модари масъалаи асоси ва замонави буда, шартӣ зарури омода намудани ҳонандагон ба таълими забони тоҷикӣ ва ғанҳои дигар мебошад.

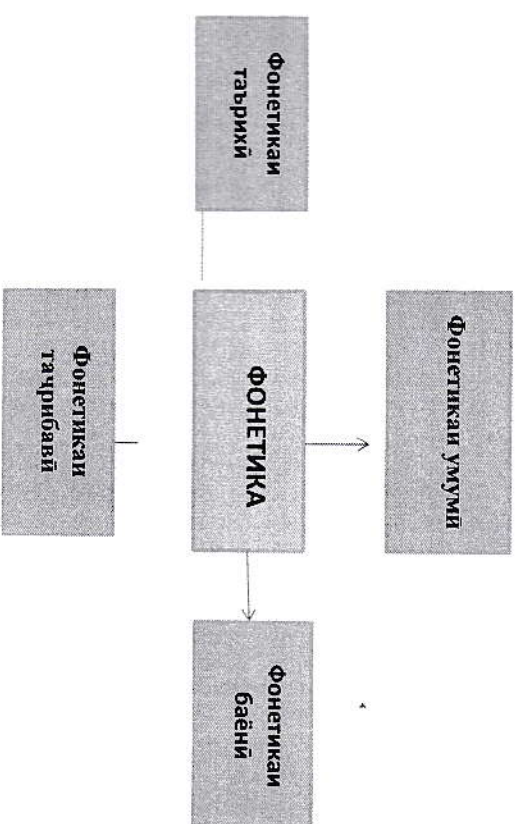
Мавзӯ: № 1. ФОНЕТИКА

Нақша :

1. Фонетика.
2. Мақсаду омӯзиши фонетика.
3. Навъҳои фонетика.
4. Фарқи садонокҳо аз ҳамсадоҳо.

Фонетика яке аз боёҳои муҳимтарини илми забоншиносӣ буда, дар бораи овозҳои нутқ баҳс мекунад. Ин баҳс воситаҳои ба вуҷуд омадани нутқ, хусусиятҳои шунавоии (акустикии) овозҳо, қонуниятҳои таъйирёбӣ ва вазифаҳои онҳоро дар бар мегирад.

Мақсаду методи омӯзиши фонетикаро ба ҳисоб гирифта, онро ба навъҳои зерин ҷудо мекунам:

Фонетикаи умумӣ имконияти овози органҳои нутқи инсонро ба таври умумӣ меомӯзад. Масолеҳро фонетикаи умумӣ аз забонҳои гуногун гирифта, табиати овозҳои садонок ва ҳамсадоҳо, қоидаҳои умумии ҳиҷоҳоро муайян мекунад, хусусияти мухталифи задаҳоро меомӯзад, онд ба мафҳуми

фонемаҳо ва тобишҳои онҳо баҳс карда тафовути байни овозхоро ба таври илмӣ нишон медиҳад.

Фонетикаи таърихӣ дар бораи таърирот ва инкишофи тадриҷӣ ва дуру дарози системаи овозии забони муайяне баҳс мекунад. Фонетикаи таърихӣ қараёни таърироти овозҳои алоҳидаи ин ё он забонро муқаррар мекунад, таъсири он таъриротро ба системаи овозии забон шарҳ медиҳад ва маҳсули ҷандин давраи гузаштаи таърихӣ будани системаи овозии забони ҳозираро равшан менамояд.

Масолеҳи асосии фонетикаи таърихӣ материалҳои фонетикии забони ҳозира, муқоисаи ҳодисаҳои алоҳидаи фонетикии худӣ лаҳҷаҳо мебошад.

Навиштаҳои қадимӣ ва баязе хусусиятҳои фонетикии забонҳои ҳеш низ аз масолеҳи фонетикаи таърихист. Ҳамаи ин фактҳо, пеш аз ҳама, барои муқоиса ва бо ин роҳ баровардани ҳулосаҳои илмӣ, яъне барои аз нав барқароркунии ҳолати қадимии овозҳои ҷудогона ва системаи овозии забон лозиманд.

Фонетикаи таърибавӣ (экспрементӣ) ҳодисаҳои овозии нутқро ба воситаи асбобҳо, ҷиҳозҳои гуногун меомӯзонад. Ба ёрии асбобҳои техникӣ мумкин аст, ки овозҳои алоҳида ва таркибҳои овозӣ айнан сабт гарданд ва омӯхта шаванд. Фонетикаи таърибавӣ барои омӯхтани ҷиҳати шунавоӣ ва физиологӣи овозҳои нутқ, роли муҳим мебозад.

Фонетикаи баёнӣ системаи овозии забони ҳозираро меомӯзад. Фонетикаи баёнӣ аз натиҷаҳои фонетикаҳои умумӣ, таърихӣ, ва таърибавӣ ба таври васеъ истифода мекунад. Ин навъи фонетика ҳам ба он фонетикаҳо аз ҷағири қоидаҳои худ материал медиҳад. Ҳамаи навъҳои фонетика ба ҳамдигар робитаи мустақами илмӣ доранд.

Фонетикаи, ки мавзӯи баҳси мо қарор гирифтааст ба забони адабии ҳозираи тоҷик тааллуқ доранд. Бинобар ин материалии ин фонетика фактҳои овозии ин забони адабии

ҳозираи тоҷик мебошад. Фонетикаи баёнӣ системаи овозии нутқро ҳамчун ҳодисаи мураккаби таърихӣ объекти тадқиқи худ қарор медиҳад ва он монанди ҳар як факти иҷтимоӣ таъриббанда аст яъне ҳолати имрӯзаи системаи овозӣ маҳсули таракқи ва инкишофи давраҳои дуру дарозе буда. Байдтар ҷиҳатҳои он кӯҳна шудаанд ва аҳамияти пешинан худро кам кардаанд, ана ҳамин ҷиҳатҳои кӯҳнашуда бо ҳодисаҳои зиндаву муҳими имрӯза якҷоя амал мекунанд.

Фонетика ҷиҳати овозии нутқи инсонро меомӯзад. Мавриди баҳси он воҳидҳои овозии нутқ мебошанд. Ҳичо на роҳҳои ташаккулибӣи он задаи қалима интонатсияро низ фонетика меомӯзонад. Фонетика бо усулҳои хоси худ аз грамматика, ки ҷумла, ибора, шаклҳои морфологияи қалима ва морфемаҳо меомӯзад, фарқ мекунад. Грамматика бо воҳидҳои маънодори забон кор дорад. Фонетика бо овозҳои нутқ сару қор дорад ва ҳеҷ қадоми онҳо маънии забонии худро ифода намекунад. Дар воқеъ, овозҳои масалан, т, м, ш дар шуури мо ягон маънӣ ё мафҳуми грамматиро ифода намекунад. Аммо овозҳо масолеҳи моддии нутқ мебошанд. Ба ибораи дигар, онҳо қишри овозии қалима ва шаклҳои грамматикӣи нутқанд. Вобастагии фонетикаю грамматика ҳам дар ҳамин аст. Ҳамаи овозҳои нутқ ба воситаи ҳавои аз шуш бароянда пайдо мешавад.

Овози алоҳидаи нутқ воҳиди кӯтоҳтарини забон аст, ки ҳангоми қалимаро тартибан ба ҳиссаҳои хурдтарини тақсим қардан ҷудо мешаванд. Ҳар як овози нутқ хусусияти шунавоӣ ва физиологӣ дорад.

Овози нутқро ба ду гуруҳи қалон – овозҳои садонок ва овозҳои ҳамсадо тақсим мекунанд. Ин овозҳо бо аломатҳои зерин аз ҳам фарқ мекунанд:

1. Ҳамаи овозҳои садонок бо садо ташаккул меёбанд, овозҳои ҳамсадо бо шавшув ба вуҷуд меоянд. Масалан: овози

садоники а ва овози садоники ш-ро талаффуз карда тарзи ба амал омадани онҳоро мукоиса кунед, ин гуфтаҳо равшан мегардад.

2. Ҳангоми ташаккули ёфтани овозҳои садонӣ ҳаво аз шуш ба мамониат, танҳо бо садопардаҳо бархӯрда мебароянд, органҳои нутқ аз ҳамдигар ҷудо меистанд, аммо вақти талаффузи ҳамсадоҳо онҳо ба ҳам меҷаспад ва ё ба ҳамдигар бисёр наздик мешаванд. Ҳамин тариқ ҷараёни ҳавои аз шуш бароянда ба монета дучор мешавад. Масалан: мо овози садоники **о**-ро талаффуз кунем. Роҳи ҷараёни ҳаво боз аст, аммо овози ҳамсадои **г**-ро талаффуз кунем, нӯти забон ба дандонҳои пеш меҷаспад ва вақти талаффузи ҳамсадои **с** забон паҳн шуда ба қом наздик мешавад.

3. Вақти ташаккули овози садонӣ ҳаммаи овозҳои нутқ нисбатан таранг мешаванд ва баръакс, ҳангоми талаффузи овози ҳамсадо органҳои нутқ озод буда фақат дар маҳраҷи ин ва ё он овози ҳамсадо тарангшавӣ ба вуҷуд меояд. Барои исботи ин гуфтаҳо талаффузи садоники **и**-ро бо талаффузи ҳамсадои **н**-ро мукоиса кардан кофист. Ҳангоми талаффузи овози **и** ҳаммаи органҳои нутқ каму беш таранг мешаванд, аммо вақти талаффузи **н** фақат маҳраҷи он яъне нӯти забон таранг шуда, охири пеши қому дандонҳои боло меҷаспад.

4. Ҳангоми ташаккули ёфтани овози садонӣ ҷараёни ҳавои аз шуш бароянда нисбатан суст аст, аммо вақти ташаккули овозҳои ҳамсадо ҷараёни ҳаво ғуҷуваттар ва шиддатноктар мешавад. Дар воқеъ, талаффузи масалан, садоники **а**-ро ба талаффузи ҳамсадои **п** мукоиса кунем, фарқи шиддати ҷараёни ҳавои аз шушбароянда, ки дар вақти талаффузи овози охири **п** шиддатнок аст, аёнтар мегардад.

Машики № 1. Аз рӯи нақшаи зерин ҷӣ тавр ҳосил шудани овозҳои нақӣ кунед.

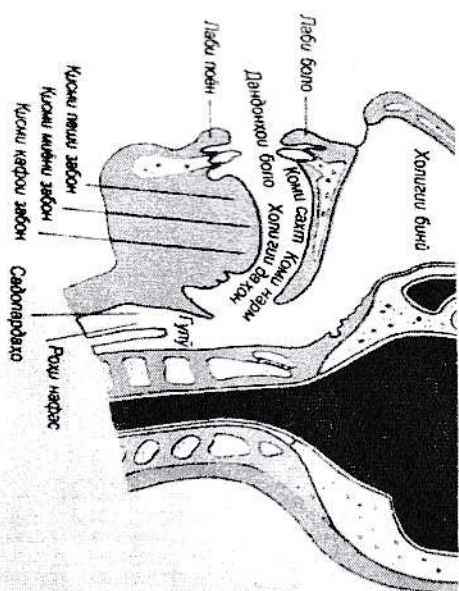
1. Қадом узвҳои нутқ дар ҳосил шудани овозҳои иштирок мекунанд?
2. Дар ҳосилшавии овозҳои вазифаи садопардаҳо аз ҷӣ иборат аст?
3. Забонча дар қуҷо ҷойгиранд?
4. Қадом узвҳои нутқ ғайолтараанд?

Машики № 2. Тезгӯйақхоро бурро таллафуз кунед.

- 1) Яқ мушт писта ба бист мушт писта.
- 2) Ҷуҷа ҷав аз ҷав ҷуст.

Машики № 3. Бо узвҳои овозсоз ва номашон шинос шавед. Бача аз онҳо ҳарфҳои т, д, с, ж, ш, ҷ, ч, н, л, р, й, к, г –ро таллафуз кунед.

Узви овозсозии ғайол иштирок кардари гӯед.

Аз рӯи расмҳои узвҳои нутқро муайян кунед.

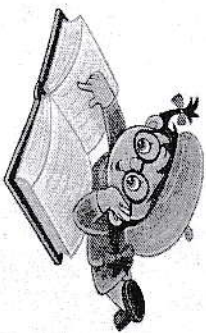
- 1) Шуш, 2) роҳи нафас, 3) гӯлӯ ва садопардаҳо,
- 2) 4) ҳолигии даҳон, 5) забон, 6) лабҳо, 7) дандонҳо,
- 3) 8) ҳолигии бинӣ.

Машки № 4. Овозхоро таллафуз кунед ва гӯед, ки онҳо бо иштироки кадом узвҳои нутқ хосил шудаанд.

- 1) П, б, м.
- 2) В, ф, з.
- 3) З, с, ш.
- 4) К, г.

Машки № 5. Калимаҳоро хонед ва аҳамияти таллафузи дурусти ҳарфу овозхоро гуфта диҳед.

Сурат – суръат, бур – бўр, гиред – гирьед, мо – моҳ, ака – акка, кад – кат,

Мехонем ва муҳокима менамоем.

Шарҳ:

Усули мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки матнро хонда, ҳангоми нақли мазмун мулоҳизарони қарда, фикри асосиро муайян қарда тавонанд. Инчунин муҳокимаи мавзӯ ва маънии матн ҳангоми хондан барои тақмили малакаи хондан ҳеле муфид аст.

Тартиб:

- Хонандагонро ба гуруҳҳои дунафарӣ муттаҳид кунед.
- Матнро интиҳоб қарда, ҷойҳои исти оро муайян созед. Ба хонандагон он қисмҳоро нишон дода гӯед: «Аввал сарҳати якуми матнро мустақилона хонед ва сипас, бо шарикатон чизи фаҳмидагонро нақл кунед. Ба саволҳои зерин ҷавоб гардонед: Чӣ ба шумо маъқул шуд? Чӣ нофаҳмо буд? Муаллиф чӣ меоҳад?
- Хонандагон ба хониши мустақилона шуруъ мекунанд. Шумо дар синф давр зада, ин равандро мушоҳида кунед.

- Бачаи хондани қисми якум аз хонандагон хоҳиш намоед, ки онро муҳокима намоёнд. Дар дафтарашон қайдҳо кунанд.

- Метавонед аз гуруҳи дунафарӣ хоҳиш намоед, ки инро ба аҳли синф намоиш диҳанд.

- Бачаи гуруҳҳо ин амалро бо қисми дигари матн идома медиҳанд.

- Пас аз хатми матн аз гуруҳҳои дунафарӣ хоҳиш намоед, ки фикру ақидашонро оид ба матн ба гуруҳи дигар гуянд ва муҳокима намоёнд. (Гуруҳҳои ҷорнафара).

- Ин амалро якчанд маротиба бо қисмҳои дигари матн иҷро намоед.

Машки № 6. Матнро хонед ва ба матн саволҳо тартиб диҳед. РЕЗАИ НОН

Аз роҳ мегузаштам. Ногоҳ ба талваса ҷаҳидани маро дида писарак омад.

- Ба шумо чӣ шуд? – суол қардӯ.

Писар хавотир буд, ки эҳтимол ба пой ман хоре халида – аст. - Ба ман? Ҳеҷ чиз нашудааст, - даст бар сари он дӯструҷак ниҳодам ва ҳам шуда резаи нонро бардоштаму ба ӯ нишон додам.

- Бача норозиёна бо аломати “ҳеҷ чиз нашудааст” даст афшонда рафт, вале аз кучо медонист, ки ин дам дар оинаи ҳаёли ман кадом манзара намуфта меистод.

Мо, як гуруҳ кӯдакони замони ҷанг, гунҷишакони бебобу пареро мемондем, ки ханӯз даруни лона макон доранд. Падарон дар майдони ҳарбу зарб, модарон дар суроғи рӯйи. Мо ҳасрубаҳои фарши хонаро тит мекардем, ҳамоно ба даҳон мепартофтем...

(Мулло Бокӣ).

«Бозии ҳарфҳои пошхӯрда».

Муаллим дар як ҷаракаи қоғаз бо ҳарфҳои калон-калон

калимаеро менависад, вале онро ба хонандагон нишон намедихад. Баъд аз он калимаро бо қайчи бурида ба ҳарфҳои алоҳида ҷудо менамояд ва мегӯяд: «Ман калимае доштам, аммо вай пош хурд» муаллим ҳарфҳои нишон дода онҳоро дар рӯи миз пош медиҳад.

Супориш чунин аст: ки тезтар аз ин ҳарфҳо калима месозад, менависад ва онро дуруст мехонад. Баъзан аз ҳарфҳои пошхӯрда 2 ё 3 калима сохта мешавад.

Тартиби таҳлили фонетикӣ.

1. Муайян кардани миқдори ҳиҷоҳои калима.
2. Нишон додани овозҳои садонок ва ҳамсадо.
3. Ба ҷарангнок ва бечаранг ҷудо кардани ҳамсадоҳо.
4. Муқарар кардани таркиби овозӣ ва ҳарфи калима.

Савол ва супоришҳо:

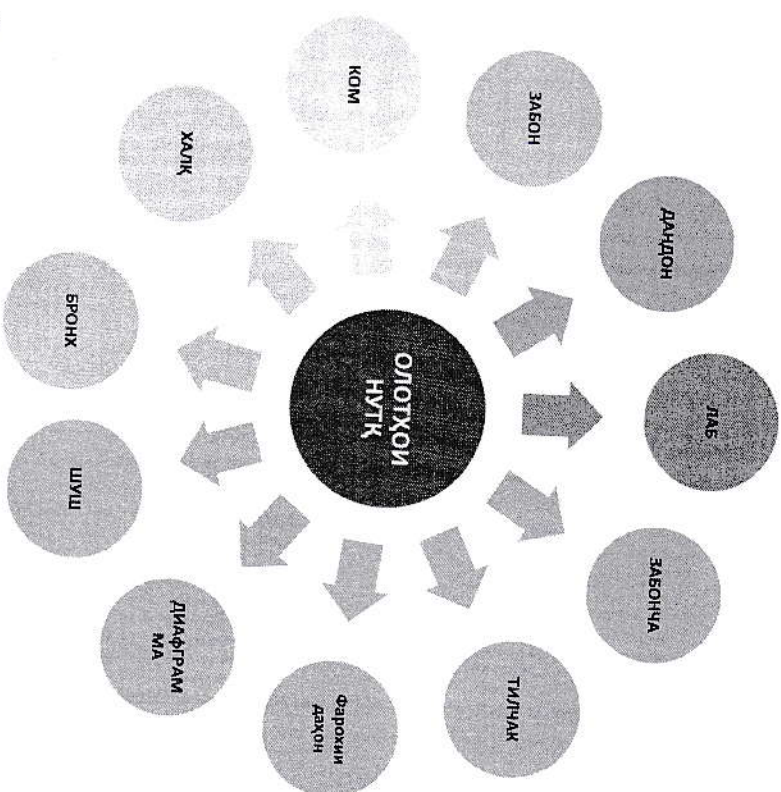
1. Фонетика чиро меомӯзад?
2. Фонетика ба кадом навҳои зерин ҷудо мешаванд?
3. Овозҳои нутқ ба чанд гурӯҳ тақсим мешаванд?
4. Фонетикаи умумӣ чист?
5. Фонетикаи таърихӣ чист?
6. Фонетикаи эксперименти чист?
7. Фонетикаи баёнӣ чист?

Мавзӯ: № 2. Олоғҳои нутқ.

Нақша:

1. Олоғҳои нутқ.
2. Олоғҳои поёнии нутқ.
3. Ҳалқ.
4. Олоғҳои болоии нутқ.

1. Ҳамаи узвҳои инсонро, ки дар ташаккули нутқ иштирок мекунанд, **олоғҳои нутқ** меноманд.

Роли мағзи сар ё ба иборати дигар, системаи марказии асаб, ки ҳамаи органҳои нутқро идора мекунанд, ҳеле муҳим аст.

Дар забоншиносии Ҳамаи узвҳоеро, ки ба воситаи онҳо нутқ ба вуҷуд меояд, одатан ба се Ҳисса тақсим мекунанд:

1. Ҳиссаи поёнӣ. Ҳамаи олотҳои нутқ, ки дар поёни ҳалқ ҷо гирифтаанд.

2. Ҳиссаи васатӣ. Ҳалқ

3. Ҳиссаи болоӣ . Ҳамаи олотҳои нутқ, ки аз ҳалқ ҷо гирифтаанд

Олотҳои поёнии нутқ. Овозҳои нутқ дар натиҷаи ларзишу тақон хӯрдани ҳавои аз шушбароянда ба вуҷуд меояд. Вақти нутқ кардан ҷараёни ҳавои аз шушбароянда нисбат ба ҷараёни ҳавои нафасбарории муқаррарӣ калонтар мешавад.

Дар кафаси сина (дар сандуки дил) шуш ҷойгир аст, ки он узви асосии нафаскашӣ ва нафасбарорӣ мебошад. Бофтаҳои шуш аз пуфакчаҳои бисёр нозуки мулоиму майда иборатанд. Ин найчаҳо ба ҳам пайванд шуда, тадриҷан ғафс мешаванд ва дар охир аз онҳо дар ду тарафи шуш ду наи нисбатан калонтаре пайдо шуда, нӯтҳои онҳо ба хирноӣ ва гулӯ мебарояд. Нафаскашӣ бо ёрии мушакҳои байни кабурғаҳо аз ҳам дур мешаванд, дар натиҷа мушакҳо ҳам таранг шуда шушро калон мекушонанд. Ҳамин протсесс нафаскашӣ мебошад. Вақти нафаскашӣ диафрагма паҳн ва ба самти поён кашида мешавад. Дар натиҷа кафаси сина кушодатар ва ҳаво ба шуш кашида мешавад. Ҳангоми нафасбарорӣ, баръакс, мушакҳои кабурға ва диафрагмаҳо озод шуда ба ҷои аввалаш бармегардад ва дар натиҷа шуш фушурда ва ҳаҷми он хурд мешавад – қисми ҳаво аз даруни вай ба воситаи хирноӣ ҳалқ ва даҳону бинӣ берун мебарояд. Кори шуш ба кори дами оҳангарон каме монандӣ дорад.

Ҳалқ. Ҳиссаи дуҷоми (ё ҳиссаи васатии) олотҳои нутқ ҳалқ мебошад. Ҳалқ аз тағояк ва бофтаҳои нарм иборат аст. Ҷои он пештаҳи гардан аст. Аз пеш ва аз ду паҳлӯ (чапу рост) бо ангушт ламс карда фаҳмидан мумкин аст. Ҳалқ аз боло ба

пештаҳи даҳон ва аз поён ба хирноӣ пайваست аст. Аз паҳлӯҳои ҳалқ рағҳои калони гардан ва асабҳо мегузаранд ва аз ақибӣ он сурхӯда – роҳи хӯрок мегузарад. Бадани ҳалқ якҷанд тағояки хурду калон дорад. Онҳо ба ҳам пайваст буда, ба воситаи пайҳо ҳаракат мекунанд

Тағояки сипарак тағояки аз Ҳама калони бадани ҳалқ аст. Он ба ду сипари ба ҳам пайванд шабоҳат дорад. Узви дар гулӯ ҷаста баромадаи онро ҳекиртак меноманд.

Ин тағоякро бо ангушт ламс карда фаҳмидан осон аст. Ҳам аз боло ва ҳам аз поён ҳар як тағояк ҷастагӣҳое дорад: ҷастагӣҳои болоӣ ба устуҳони зеризабонӣ ва ҷастагӣҳои поёни бошад, ба тағояки ангуштаринмонанд пайванданд.

Тағояки ангуштаринмонандро тахкурсии Ҳамаи ҳалқ гуфтан мумкин аст. Он монанди ангуштарин доирашакл аст. Тарафи ғафси (нигини) тағояки ангуштаринмонанд дар ақиб ва тарафи борикаш дар пеш аст.

Тағояки аҳромӣ дуто буда, шаклан ҳар якашон ба аҳроми сепарӣ монанд мебошанд. Нӯташон ба боло равона буда, аз поён ба қисми ғафси тағояки ангуштаринмонанд ҷаспидааст.

Тағояки нӯги ҳалқ ё **ки тағояки забонмонанд** шаклан ба забон шабоҳат дорад. Нӯташ монанди нӯги забон озод буда, ба боло ва ақиб ҳаракат мекунанд. Он аз поён ба тағояки сипарак ҷаспидааст.

Садо дар натиҷаи ларзиши садрпардаҳо ба вуҷуд меояд. Ларзиши садопардаҳо ро бошад, ҷараёни ҳавои аз шуш бароянда ба амал меорад. Ҳангоми нафаскашӣ васегии суроҳии садо нисбат ба васегии вақти нафасбарорӣ калонтар мешавад. Табиист, ки дар ин сурат садо ба вуҷуд намеояд. Дар ин асос метавон гуфт, ки садопардаҳо дар протсессии ба вуҷуд омадани нутқ вазифаи асосиро иҷро мекунанд.

Олотҳои болоии нутқ. Ҳиссаи сеюми олотҳои нутқ аз ҳалқ боло ҷой гирифтаанд. Ин Ҳиссаи олотҳои нутқ аз се резонатор:

холигии пештахи даҳон, холигии даҳон ва холигии бинӣ иборат буда, дар онҳо тобишҳои гуногуни овозҳои садонок ва ҳамсадо ба вуҷуд меоянд.

Забон – аз нӯт ва кафи забон иборат буда, беҳи он ба устухони зеризабонӣ пайванд аст. **Кафи забонро дар фонетика ба се қисм:**

1) Паси забон (қисми забон, ки муқобили коми нармавоқеъ аст);

2) Байни забон (ин қисми забон муқобили коми сахтҷой гирифтааст);

3) Пеш забон (бо нӯти забон) ҷудо мекунад.

Лабо низ аз олотҳои тезҳаракаткунандаи нутқ ба шумор мераванд. Лабо лулае мебошанд, ки онҳоро доираи мушакии лаб ба вуҷуд овардааст. Ин мушаққо лабоҳоро ба вазъияти гуногун медароранд. Ҳангоми талаффузи овозҳои садонок ба вазосияти ҳаракати мушаққ лабоҳо ё ғун шуда ба шакли доира медароянд, ё ёзида паҳн мешаванд. Шаклу вазъияти лабоҳо барои муайян кардани ҳаракати умумии овозҳои нутқ муҳим аст.

Коми нарма низ олотҳои мутаҳаррики нутқ аст. Он аз мушаққо сохта шуда, давоми коми сахт аст. Дар охири миёнаи он забонча ҷой гирифта аст. Коми нарма бо ёрии мушаққо болою поён шуда ҳаҷм ва шакли резонатори даҳонро тағйир медиҳад.

Забонча шакли конусӣ дошта, давоми (охири) коми нарма аст. Он дар миёни охири коми нарма монанди ғуҷуми ангур овозон аст. Вақте ки забонча ба коми нарма ба паст ҳаракат мекунад, роҳи ҷараёни ҳаво ба холигии бинӣ кушода шуда, ҳаво аз холигии бинӣ хориҷ мешавад.

Коми сахт аз олотҳои сокини нутқ аст. Он аз воран болоӣ сар шуда, то коми нарма давом мекунад, шакли гунбазӣ дорад.

Холигии бинӣ низ монанди холигии даҳону пештахи даҳон резонатор аст. Фарқи холигии бинӣ ҳамчун резонатор аз

резонатарҳои дигар (даҳону пештахи даҳон) ин аст, ки шаклу ҳаҷми ин резонатор тағйир мебад. Вақти талаффузи баъзе овозҳо (м ва н) коми нарма бо забонча суст кушода мешавад ва қисми ҳавои аз ҳалқ берунбароянда ба воситаи холигии бинӣ хориҷ мегардад. Дар натиҷа овози талаффузшаванда тобиши димоғӣ мегардад.

Олотҳои нутқро ба ду гурӯҳ:

-**олотҳои мутаҳаррики нутқ;**

Узвҳое, ки вақти талаффузи овоз ҳаракат мекунад, узвҳои мутаҳаррики нутқ меноманд ва узвҳое, ки ҳангоми талаффуз беҳаракатанд, олотҳои сокини нутқ мебошанд.

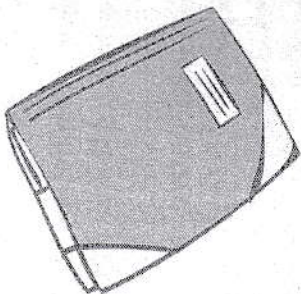
Забон, лаб, коми нарма, ва садопардаҳо олотҳои мутаҳаррики нутқ буда дандонҳо, вора, коми сахт олотҳои сокини нутқ мебошанд.

Барои таснифоти овозҳои олотҳои нутқро ба ду гурӯҳ – мутаҳаррик ва соқит тақсим кардан мумкин аст. Ҳамин тавр шуш бо диафрагмаи хирноӣ ҷараёни ҳаворо ба қисми болоии олотҳои нутқ медиҳад, ки он барои пайдоиши овозҳои мухталиф ҳамчун кувваи муҳаррик хизмат мекунад. Ҳалқ бо садопардаҳо манбаи овозҳои мебошанд.

Даҳон бо дигар олотҳои нутқи дар даҳонбуда ва холигии бинӣ ба овозҳои тобиши гуногун медиҳад.

Рӯнома.

Шарҳ:	Усули	мазкур	ба
хонандагон	имкон	медихад, ки	
ҳангоми	хондани	калимаҳои	
мураккаб	ва оҳанги	ҷумла ғалати	
содиқардашонро	мустақилона	ислоҳ	намоёнд.
Ба хонандагон	додани	имкони таҳлилу таркиби	
матн	ва мустақилона	ва сипас до	

ёрии ҳамсол муайян намудани маънии калима ва ибораҳои мураккаб ин баланд бардоштани масъулияти хонандагон нисбат ба таълим аст.

Тарғиб:

- Аз хонандагон хоҳиш кунед, ки калима ва ибораҳои мураккаб ва душворфаҳми матнро муайян карда, дар сутуни аввали ҷадвали зерин нависанд.

Иқтибос	Шарҳ

- Сипас ин калима ва мафҳумҳоро бо суҳанони худ шарҳ диҳанд.

- Хонандагонро дунафарӣ муттаҳид карда, аз онҳо хоҳиш намоед, ки ҷадвали пуркардаашонро муҳокима намоянд.

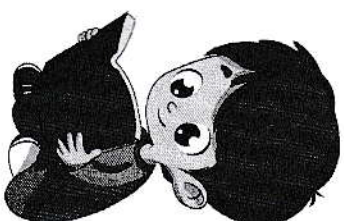
- Баъди ин амал аз хонандагон хоҳиш намоед, ки калима ва ибораҳоро бо шарҳашон ба аҳли синф хонанд. Аз хонандагони дигар хоҳиш намоед, ки ба ақидаи гуфташуда иловаҳо кунанд. Шумо барои дуруст дарк кардани маънии калима ва ибораҳои интиҳобшуда ба хонандагон ёрӣ расонед. Шарҳ диҳед.

Бозии «Охири калима гӯм шудааст».

Муаллим дар қоғаз калимаеро менависад, онро ба ду ҳиҷо ҷудо намуда, аз байн бо қайчи мебурад ва қисмҳои аввалро ба хонандагон нишон дода, эълон мекунад: «Ман калимае навиштам, ки номи як касе аст. Ин ҳиҷои якум аст, ҳиҷои дуюм гӯм шудааст.

Калимаро пурра кунед ва нависед. Пас аз он дуруст хонед. Ғолиб ҳамон касест, ки аввалин шуда супоришро иҷро мекунад».

Нақл бо ёрии саволҳо.

Шарҳ: Нақл бо ёрии саволҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки матнро хонда, мазмунашро нақл карда, мавзӯ ва мазмуни онро муайян карда таъвонанд.

Тарғиб:

- Аз хонандагон хоҳиш кунед, ки матнро хонанд.

- Сипас, аз хонандае хоҳиш кунед, ки ба назди тахтаи синф барояд ва ба нақл кардани матн оғоз намояд.

- Аз хонандагони дигар хоҳиш кунед, ки ба у савол диҳанд. Масалан, «Баъд чӣ шуд?», «У (симо) чӣ кор кард?» ва ғайра.

- Матнро нақл карда, ақидаашонро оид ба симоҳо ва ҳодисаҳо илова кунанд.

- Ҳангоми нақл барои қалби диққати шунавандагон вобаста ба сюжетӣ нақл овозашонро тағйир диҳанд.

- барои қалби диққати шунавандагон аз воситаҳои ғайринутқӣ, аз ҷумла имову ишора, истифода баранд.

Диққат! Кушиш намоед, ки ба нақл аксари хонандагон шомил гарданд. Савол диҳанд. Нақро пурра кунанд.

Савол ва супоришҳо:

1. Овоз кай ба вучуд меояд?
2. Нутқ барои чӣ маҳсули иҷтимои инсон аст?
3. Овозҳои нутқро аз рӯи қори садопардаҳо ба қадом гуруҳҳо ҷудо мекунанд?

Мавзӯ: № 3. Овозҳои нутқ ва таснифи онҳо.

Нақша:

1. Овозҳои нутқ ҳодисаи физикианд.
2. Овозҳои нутқ қишри моддии тафаккур.
3. Овозҳои ҷарангдор.
4. Овозҳои бечаранг.

Овозҳои нутқ ҳодисаи физикианд. Овоз дар натиҷаи ларзишу тақонхӯрии ҷисм ба вуҷуд омада, ба воситаи ҳаво ҳамчун мавҷҳои овоз ба гӯши мо мерасад.

Овозҳои нутқ ҳодисаи физиологӣ низ мебошанд, зеро онҳо ба воситаи олотҳои нутқ пайдо шуда ба воситаи узвҳои махсуси инсон шундида мешаванд.

Овозҳои нутқ ва умуман нутқ фикри инсонро ифода мекунанд, овозҳои нутқ қишри моддии тафаккур мебошанд. Бинобар ин онҳоро ҳодисаи руҳӣ-иҷтимоӣ ҳам донистан мумкин аст. Масалан, овоз калиман ӯ-ро, ки ҷонишини шахс аст, бо овози гуногун талаффуз кунем ҳам, нутқан назари лингвистӣ вай боз ҳамон ҷонишини шахс ва ҳамон овоз боқӣ мемонад.

Нутқ таърихан маҳсули ҳаёти иҷтимоии инсон, воситаи мубодилаи афкор аст. Аз ин нутқан назар, овозҳои нутқ ҳодисаи иҷтимоӣ аст. Ин ҷиҳати асосӣ ва муҳимтарини овозҳои нутқ мебошад.

Олатҳои нутқи инсон қодир аст овозҳои мухталифро ба вуҷуд орад. Аммо дар ҳар забон овозҳои нутқ намунаҳои овозии на ҷандон зиёд муттаҳид мешаванд. Ин намунаҳои нутқро фонема меноманд. Овозе, ки намуни алоҳидаи нутқро ба вуҷуд меорад тобишинуношуни намуни овозӣ, яъне фонема мебошанд.

Хусусияти овозҳои нутқ гуногун аст. Онҳоро мувофиқи хусусияти умумиашон ба синфҳои алоҳида тақсим мекунанд, яъне ҳамаи овозҳои нутқро ба гуруҳҳо ва гуруҳҳоро ба

гуруҳчаҳо ҷудо мекунанд, ин тақсимои овозҳои нутқро таснифи овозҳои нутқ меноманд.

Овозҳои нутқро аз рӯи қори садопардаҳо ба овозҳои ҷарангдор ва бечаранг ҷудо мекунанд. Вақти талаффузи овозҳои ҷарангдор садопардаҳо таранг шуда, ба ҳам наздик мешаванд, дар натиҷа фишори ҷараёни ҳаво аз шуббароянда меларзанд ва садо пайдо мешавад. Агар ҷараёни ҳаво мунтазам аз шуш бароянда баъд аз ларзиши садопарда ва сӯроҳии он гузашта дар пештоҳ ва холигии даҳон ба монета дучор нашавад, овозҳои садонок ба вуҷуд меоянд.

Ҳангоми талаффузи овозҳои ҳамсадои бечаранг садопардаҳо озод буда, намеларзанд, сӯроҳии садо кушода аст ва ҷараёни ҳаво аз он бемалол мегузарад, аммо ин ҷараён дар холигии пештаҳи даҳон ва холигии он ба монета ва молишҳои гуногун дучор меояд, ки ин мамониат ва молишҳо характери асосии ҳар як овози ҳамсадои бечарангро муайян мекунанд.

Курсии сеҳрнок.

Шарҳ: Бозии таълимии "Курсии сеҳрнок" ба хонандагон имкон медиҳад, ки матни хурдро хонда, мазмунашро бо ёрии саволҳо нақл кунанд.

Тарғиб:

- Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки матнро мустиқилона хонанд.

- Пас аз хондан мувофиқи мазмуни матн ба хонандагон якҷанд савол дода, матнро муҳокима намоед.

- Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки онд ба мазмуни матн савол омода наоянд.

- Ба хонандагон ҷунин мувоҷиат намоед: "Ҳоло яке аз шумо ба назди тахтай синф баромада, ба саволҳои шумо аз номи яке аз симоҳои матн ҷавоб мегуяд."

- Аввал мувофиқи хоҳиши хонандагон якеро ба назди тахтаи синф даъват карда, ба курсӣ шинонад. Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки бо навбат ба хонандаи дар "Курсии сеҳрнок" нишаста савол диҳанд.

- Шумо метавонед якчанд хонандаи дигарро ба "Курсии сеҳрнок" даъват намоед.

Диққат! Дар давоми ҳафта як ё ду маротиба гузаронидани чунин ҷароғият барои хонандагон муфид аст, зеро он на танҳо малакаи хондан, балки малакаи шунидану гуфтани онҳоро тақмил медиҳад.

Машиқи № 7. Матнро хонед ва калимаҳои ҷудошударо таҳлили фонетикӣ намоед.

ТОВУСҲОИ ТИЛЛОРАНҒ.

Дар шӯъбаи вай зебӣ ҳайвонотпарварии станцияи натуралистони ҷавони шаҳри Душанбе товуси тиллоранг ҳаст, ки вай дар зебӣ ҳар як бинандаро дар тааҷҷуб менамояд. Ин товус ҷунон калон шудааст, ки дарозии думаш ба якуним метр мерасад.

Соли 1983 боғи товуси дигарро ба ин станция оварданд.

Вақте ки товусҳо сер мешаванд, канотҳои худро ҳамчун бодбёзак боғи менамоянд.

Ба матн саволҳо тартиб диҳед.

Инак, чанд мисол доир ба омӯзиши аломатҳои китобат ба таври бози:

- а)** Он ҷист ҳар ҷизеро аз ҳам намояд ҷудо?
Ҷудо карда, валекин
Худаш менамояд танҳо.
Ба афташ як назар кун
Калакалону қаҷпо
(Аломати вергул)
- б)** Найза ба каф ситода,

Кораи ҳамеша фармон.
Гоҳ аз ғазаб мегузрад,
Гоҳ хуррам асту шодон.
Ба дилихо дорад асар,
Ки меғӯяд ки ҷист он
(Аломати хитоб)

и) Ба ҳар куҷо, ки тираш
Расад, наҷубад дигар.
Пас, аз он ҳарчи ояд,
Меғузарад бо ҳазар,
Худро канора карда,
Тоҷ гузорад ба сар.
(Аломати нукта).

г) Ду ханҷар дорад ба каф,
Ду ханҷари безарар.
Аз пешу пас қаровул.
Ду экизақ – бародар.
Ба ҳар куҷо, ки бинишаст.

Майни намояд дигар
(Аломати ноҳунақ)

д) Ба дос монанд аст он,
Бо гардани қаҷи худ.
Илоҷашро биеби,
Меғарди шоду хушнуд.
Чу ташти мағлуб аз он
Дар ҳиҷолат монӣ зуд
(Аломати савол)

Бозии "Аз рӯи ҳиҷои охир"

Хонандагон дар шакли давра гирд меоянд. Яке аз хонандагон ягон калимаро ба таври ҳиҷо таллафуз мекунад. Хонандае, ки дар назди хонандаи якум истодааст, бояд калимаро, ки ҳиҷои аввалаш ҳиҷои охири калиман якум бошад

таллафуз кунед.

Масалан,

Хонандан 1 – ум ха – ри – та;

Хонандан 2 – юм та – бар;

Хонандан 3 – юм Бар – но;

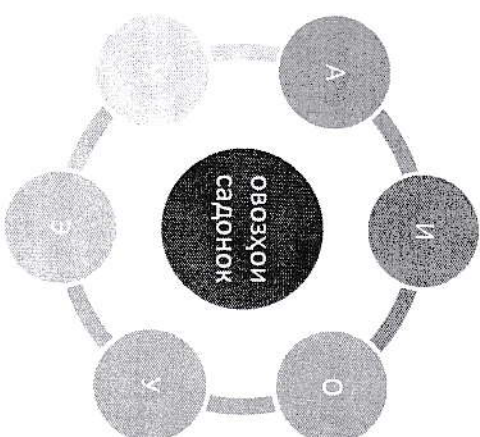
Савол ва супоришҳо:

1. Барои чӣ овозҳои нутқ ҳодисаи физикиянд?
2. Фонема чист?
3. Овозҳои нутқро ба кадом гуруҳҳо ҷудо мекунанд?
4. Овозҳои ҷарангдор ва беҷарангро номбар кунед?

Миниҷуъ: № 4. Таснифи овозҳои садонок

Нақша:

1. Таснифи овозҳои садонок.
 2. Садонокоҳои лабӣ ва ғайрилабӣ.
 3. Навъҳои пайдоиши овозҳои садонок.
 4. Таллаффузи садонокоҳо.
1. Дар забони тоҷикӣ шаш овози садонок ҳаст. Садонокоҳо а, и, о, у, э, ў мебошанд.

Овозҳои садонок дар даҳон дар натиҷаи корҳои забону лабҳо (онҳо ба ҳолигии даҳон шакл ва ҳаҷми гуногун мебахшанд) ба характери ба худ хоси темберҳо моликанд. Азбаски шаклу ҳаҷми резонатори даҳон ба вазъияти лабу даҳон нобаста аст, таснифи овозҳои садонок ҳам ба лабу забон сахт мибарӯт аст. Ҳангоми таллаффузи садонокоҳо лабҳо ғун шуда доира-шакл, ё ба ҳам наздик мешавнд, ки дар натиҷа ду кунҷи лаб пайдо мешавад. Вобаста ба ин тағйирот дар резонатори даҳонӣ ҳам дигаргунӣ ба вуҷуд меояд. Шаклу ҳаҷми ҳолигии даҳон дар натиҷаи болою паст ва пасу пеш ҳаракат кардани забон тағйир меёбад ва аз ин сабаб ҳар як овози садонок ба хусусияти худ соҳиб мешавад, яъне овозҳои садоноки

мухталифи нутқ пайдо мешавад. Бино ба гуфтаҳои болоӣ овозҳои садоннок аз рӯи ҷунин асосҳо тасниф мешаванд:

1. Мувофиқи иштироки лабҳо;

2. Аз рӯи дараҷаҳои боло бардошта шудани забон;

3. Мувофиқи ҷои барҷастагии забон, ки ҳангоми пасу пеш ҳаракат кардани он пайдо мешавад.

2. Дар ташкили садоннокҳо вазъияти лабҳо роли муайян мебошад. Ҳангоми талаффузи баъзе садоннокҳо лабҳо ғун шуда, шакли доираро мегиранд ва каму беш пеш мебароянд. Дар натиҷа даҳон сӯроҳӣ пайдо мекунад, масалан; ҳангоми талаффузи садонҳои у. Ҷунин садоннокҳоро овозҳои садонҳои лабӣ меноманд. Ҳангоми талаффузи баъзе садоннокҳо, масалан; и кунҷи лабҳо аз ҳам дур мешавад. Садоннокҳоеро, ки дар ҷунин вазъияти лабу даҳон ба вучуд меоянд, овозҳои садонҳои ғайрилабӣ меноманд.

3. Дар ташаккули талаффузи овозҳои садоннок вазиғи забон ҳеле муҳим аст. Вақти талаффузи садоннокҳо дараҷаи барҷастагӣ ва ба коми боло наздикшавии забон тунотун мешавад. Аз рӯи ба боло бардошташавии забон садоннокҳоро ба 3 навъ ҷудо мекунам: агар вақти талаффузи садоннок кафи забон ба боло бардошта, фароҳии байни забону ком кам монад, садонҳои камфарох(и) ба вучуд меояд, агар вақти талаффузи садоннок забон ба боло ҷандон бардошта намуа, фароҳии даҳон калон нашавад, овози садонҳои фарох (масалан: а) пайдо мешавад. Ҳангоми талаффузи баъзе овозҳои садоннок (масалан: э) кафи забон то андозае боло бардошта шуда, дар ҳолигии даҳон ҳолати забон пайдо мешавад, овози садонҳои нимфарох меноманд.

Аз ин рӯ, пайдоиши овозҳои садонҳои камфарох, нимфарох ва фарох ба поён боло шудани кафи забон, яъне ба ҳаракати худ ҳаҷми фароҳии байни беҳаракати вертикалии забон

нобаста мебошад. Забон бо ин ҳаракати худ ҳаҷми фароҳии байни забону коми болоро хурд калон мекунад.

4. Овозҳои садоннок вобаста ба пасу пеш ҳаракат кардани забон ҳам ба 3 нав ҷудо мешавад. Ин тақсимои ба мувофиқати ҷои барҷастагии забон, ки дар ҳолати ҳаракати горизанталии забон ба вучуд меояд, хос аст.

Аз рӯи ин тақсимои садоннокҳо ба овозҳои садонҳои қатори пеш ё нӯғизабонӣ (и), овози садонҳои қатори миёна ё миёназабонӣ (садонҳои ў) ва овози садонҳои қатори ақиб ё пасизабонӣ (садонҳои у) ҷудо мешаванд.

Ҳангоми талаффузи овозҳои садонҳои нӯғизабонӣ танаи забон пеш омада, нӯғи забон ба дандонҳои поёнӣ мечаспад ва миёнаи кафи забон баланд мешавад. Вақти ташаккули овози садонҳои пасизабонӣ танаи забон ақиб меравад ва паси забон ба самти коми нағм бардошта шуда, нӯғи забон аз дандонҳо дур мешавад. Ҳангоми ташаккули овозҳои садонҳои миёназабонӣ забон ҳолати миёнагӣ байни ҳолатҳои нӯғизабонӣ ва пасизабонӣро мегирад. Дар ташаккули ин навъ садоннокҳо забон аз дандонҳо каме дур мемонад. Тамоми кафи забон ба самти ком бардошта мешавад.

Машиқи № 8. Овозҳои садоннокро иваз намуада, маънои калимаро тағйир диҳед. Калимаҳои навро маънидод кунед.

Дашт, хӯрд, гирд, Шароф, Ҳанд, Сӯй, сим, Назир, бод, бур, даст, Ҳамид.

Меҳмони.

Шарҳ: Усули мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки акборро гӯш карда, ба саволҳое, ки хусусияти хабарӣ доранд, ҷавоб диҳанд.

Тарғиб:

- Панҷ матни хурди ҳикоя ё афсонаро интиҳоб намоед. Онҳоро дар панҷ аракаи алоҳида нависед (нусха бардоред).

- Хонандагонро ба панҷ гуруҳ муттаҳид намоед.

- Ба хонандагон матнро пешниҳод намоед. Аз як аъзои гуруҳ хоҳиш намоед, ки матнро ба аҳли гуруҳ хонанд. Сипас аз гуруҳҳо хоҳиш намоед, ки матнро таҳлилу муҳокима кунанд.

- Пас аз ду-се дақикаи муҳокимаи мундариҷаи матн аз ҳар гуруҳ як аъзоро интиҳоб намуд, онҳоро бо гуруҳҳои дигар ҳамроҳ кунед. Масалан; намояндаи гуруҳи 1 ба гуруҳи 2, намояндаи гуруҳи 2 ба гуруҳи 3, намояндаи гуруҳи 3 ба гуруҳи 4, намояндаи гуруҳи 4 ба гуруҳи панҷ ва намояндаи гуруҳи 5 ба гуруҳи якум равоҷ мебаранд.

- Ба гуруҳҳо сетақиқагӣ вақт диҳед, то маънои матнро ба намояндаи гуруҳи дигар нақл кунанд. Аз намояндаи гуруҳҳо хоҳиш намоед, ки нақли матнро ғулла ғулла қарда, дар хотир гиранд.

- Пас аз се - ду намояндаҳои гуруҳҳо ба гуруҳашон баргардонед ва аз онҳо хоҳиш намоед, ки чизи аз гуруҳи дигар шундаашонро ба гуруҳи худ ҳал кунанд. Аъзоёни гуруҳ ба узви дар гуруҳи дигар буда оид ба матн савол медиханд.

Диққат! Барои ҳуҷро қардани ғайриинтизомӣ мазкур ба хонандагон вақти зиёдтар лозим мешавад. Шояд дар аввал ғалатҳо бештар рух диҳанд, вале дилмонда наشاءд, ғалатҳо таҳлил қарда, ин ғайриинтизомӣ боз тақрор кунед. Зеро ин усул натиҷаҳои таълимии зиёд дорад: хонандагон матнро меҳонанд, нақл мекунанд, дар хотир нигоҳ медоранд, бозгӯӣ мекунанд, савол медиханд, атрофи он муҳокима меронанд. Таъсири мешавад, ки ин усул аз нимаи дуҷумлаи чоряки сеюм мавриди истифода қарор бигирад.

Машиқи № 9. Шерро хонда, маънидод кунед, овозҳои баити охиринро ба садонок ва ҳамсадо ҷудо кунед.

УҚОБ

Ҳеҷ донӣ ту, ки уқоб чӣ сон
Меҳрубонӣ кунед ба фарзандон?
Чун баҳоре, ки аз дарахти ҷавон
Аввалин гунҷаро шавад ҷӯён.
Бори аввал уқоби зирак ҳам
Ҳоҳад аз баҷагон пари маҳкам.
Баъд бурун аз ошён созад,
Дар фазои кушод андозад.
Гирдашон хеш бо парфшонӣ
Аз ҳар офат кунед ниғаҳонӣ.
То ба онҳо паридан омузад,
Дуру наздик дидан омузад.

(М.Турсунзода)

Бози доир ба «Овозҳои садонок ва ҳамсадо»

а) аз шогирдонӣ гуруҳҳои якум дуҷумла хоҳиш менамоем, ки ҳар кадомашон панҷтои калима нависанд, ки бо садонок сар шаванд ва гуруҳи сеюм калимаҳое нависанд, ки бо ҳамсадо сар шаванд.

б) баръакс хоҳиш менамоем, ки панҷтои калима нависанд, ки бо садонок ва ҳамсадо ба итмом бирасад.

Савол ва ҷуҷуриҷу:

1. Овозҳои садонокро номбар кунед.
2. Дар ташкили садонокҳо вазъияти лабҳо.
3. Вобастаи ҳаракати вертикалии забон дар пайдоиши овозҳои садонок.
4. Тақсимиҷуҳои садонокҳо номбар кунед.

Мавзӯ: № 5. Хусусиятҳои овозии садоноки алоҳида

Накша:

1. Хусусиятҳои овозҳои садоноки алоҳида.

2. Фонемаи а.
3. Фонемаи э.
4. Фонемаи и.
5. Фонемаи о.
6. Фонемаи у.
7. Фонемаи ў.

Хусусиятҳои овозии садоноки алоҳида

Чунон ки дар боло гуфта шуд, дар забони адабии тоҷик шаш овози асосии (фонемаи садоноки) мавҷуд буда, ҳар яки он дар нутқ ҷандин тобиш — вариант доранд. Фонемаҳо мувофиқи он ки ба задаи калима ҷи гуна муносибат доранд (худашон бо зада талаффуз мешаванд ё не, аз ҷиҳози бо зада талаффузшаванда ҷи қадар фосила доранд, дар калима пеш аз ҷиҷои заданок ё баъди он омадаанд ва дар ҷиҷо ҷи гуна вазъият доранд) тобишҳои гуногун пайдо мекунанд. Дар таъбири тобиши фонемаҳои садонок ҳамсоягии ҳамсадоҳои гуногун низ аҳамияти калон дорад. Фонемаҳои ҳамсадои ҳамсоя ба характери фонемаҳои садонок каму беш таъсир расонда, тобишҳои махсус медиҳанд. Суръати нутқ ва оҳанги ҷумла ҳам ба фонемаҳои тобишҳои гуногун мебахшад.

Инак, хусусияти мухтасари овозҳои садоноки забони адабии тоҷик ва тарзи талаффузи онҳо:

Фонемаи а. Дар талаффузи ин овоз лабҳо иштирок намеkunанд, ҷоғ поён фаромада, фароҳии даҳон калон мешавад. Дар вақти алоҳида талаффуз шудан забон ба худ ҳолати уфқӣ (горизонталӣ) гирифта, каму беш ҳамвор ва паст мешавад, нӯги забон ба дандонҳои пастии пеш ҳеле наздик шуда поён мефарояд, вале сахту таранг намешавад.

Агар ин садонок бо зада гуфта шавад, андак дарозтар талаффуз мешавад, дар ин ҳолат забон каме ба ақиб кашида шуда, фонема тобиши пасизабонӣ пайдо мекунанд. Ҳолати ба ақиб кашидашавии забон ҳангоми дар ҳамсоягии омадани фонемаи а бо овозҳои ҳамсадои пасизабонӣ ва ҳалқӣ низ равшан ҳис карда мешавад.

Фонемаи э. пеш аз ь (сакта) нисбатан дарозтар ва шиддатноктар талаффуз мешавад. Дар ҷиҷои баста пеш аз овози низ а шиддатноктар ва дарозтар гуфта мешавад, аммо на ба андозаи дарозии пеш аз ь (сакта). Фонемаи а дар ҷиҷои кушодаи якуми калима нисбатан кӯтоҳтар талаффуз мешавад (а-и ҷиҷоҳои якум ва дуюми **апа** ва **ана**-ро муқоиса кунед). Дар ҷунин ҳолат фароҳии даҳон ҳам андаке коста мешавад. Агар фонемаи а дар ҳамсоягии баъзе ҳамсояҳои роғ (**ш, ж**) талаффуз шавад, фароҳии даҳон тангтар мешавад — забон ба боло бардошта шуда, ҳолати каму беш ҳамворро мегирад. Пеш аз изофа ҳам дар вақти талаффузи овози а ҷоғу забон ба коми боло бардошта шуда, ин садонок тобиши нимфароҳӣ мегирад ва нӯги забон ба пеш меравад. Фонемаи а овози ғайриқабӣ, фароҳ ва нӯгизабонӣ мебошад.

Фонемаи э. Дар талаффузи ин фонема лабҳо иштирок намеkunанд, забон паҳн шуда пеш меояд ва поён мефарояд. Аммо на ба андозае, ки дар вақти талаффузи а паст меҳобад, нӯги забон ба беҳи дандонҳои поёнии пеш расида меистад. Агар ин фонема дар калима бо зада талаффуз шавад ва ё танҳо ҷиҷо шуда ояд, дарозтар талаффуз мешавад.

Пеш аз ь (сакта) э дароз ва шиддатноктар мешавад. Ин овоз дар ҷиҷоҳои якуми калима одатан кӯтоҳ талаффуз мешавад, дар ин вақт забон ҳолати нимфароҳии тангро гирифта, ба камфароҳӣ наздик мешавад. Дар ҷиҷои якуми кушодаи калима кӯтоҳии талаффуз то ба дараҷаи номуайянии

овоз мерасад, масалан: дар калимаи дэҳот. Овози э ғайрилайбӣ, нӯтизабонӣ ва нимфарох аст.

Машқи № 10. Ҷумлаҳоро хонед, калимаҳои э ва е доштаро дар ду сӯтун навишта гиред.

1. Мо дар дарсҳои оянда бо эҷодиёти С. Айни ошно мешавем.
2. Дар маҷлис муаллими мо ҳам нутқ эрод кард.
3. Дар ҳар кор эҳтиёт шарт аст.
4. Эшматов Дина ба район рафт.
5. Эҳсон Шокиров яке аз рафикаони наздики ман аст.

Фонемаи и. Ин фонема ғайрилайбӣ, нӯтизабонӣ ва камфарох аст. Дар талаффузи он нӯти забон ба дандонҳои поёни пеш ҷафс мешавад. Ҳангоми талаффузи и забон ҷандон таранг нашуда, кафи он каме ақиб меравад, шакли сӯроҳии даҳон паҳн мешавад. Фонемаи и вобаста ба вазъиятш дар таркиби калима кӯтоҳ ва дароз талаффуз мешавад, ки термини **и-и** кӯтоҳ ва **и-и** дароз ба ҳамин чиз вобаста аст.

Дар ҳиҷои якуми калима махсусан дар ҳиҷои кушода, фонемаи и то ба дараҷаи номуайяни кӯтоҳ ва норавшан мешавад, масалан: **дар** калимаҳои **ситора, сипоҳ, китоб**. Аммо дар ҷунин ҳолат агар пеш аз овози **й** биёяд, муайяни худро гум намекунад, масалан: **дар** калимаҳои **пиёда, пиёз**.

Ҳангоми талаффузи **и-и** дароз забон нисбатан таранг шуда, ба дандонҳои паҳлуги пеш ҷафс мешавад, қисми миёнаи кафи забон баланд ва фароҳии даҳон мешавад.

И – и дароз нисбат ба **и – и** кӯтоҳ пӯшидатар аст. Нӯти забон нисбат ба ҳолати дар вақти талаффузи **и – и** кӯтоҳ доштанаши каме бардошта шуда ақибтар меояд.

Дар вақти талаффузи **и – и** дароз сӯроҳии даҳон ҷандон паҳн нашуда, лабҳо таранг мешаванд, ки ин ҳолат ҳангоми талаффузи **и – и** кӯтоҳ мушоҳида намегардад.

И – и дароз дар забони тоҷикӣ дар аввали калимаи (**ии, ид**), дар миёнаи калима (**шир, пир, бино**) ва дар охири калима (**тӯти**) меояд.

Ба ҷои **и – и** дароз талаффуз кардани **и-и** кӯтоҳ ё баръақс калимаро гушҳарош мекунад.

Муқоиса кунед:

Ид – идома

Ин сон (хел) – инсон

Сир (пиёз) – сир (роз)

Бино (бинанда) – бино (иморат)

Биноӣ (хуб) – Биноӣ (тахаллуси шопре).

И – и дароз дар ҳиҷои баста пеш аз овози **ҳ** ва **ъ** (сакта) намеояд.

Фонемаи о. Вақти талаффузи **о** забон ба ақиб кашида мешавад. Нӯти забон озод буда, андаке ба боло бардошта мешавад, лабҳо каме доирашакл шуда, ба пеш мебарояд, аз рӯи ин фонемаро фонемаи пасизабонӣ, нимфарох ва лабӣ меноманд.

Овози о ҳангоми талаффуз шудан каме дароз ва шиддатноктар ифода мешавад (овозҳои **о – и** баъд аз **б** ва **з** омадаи калимаи бозор-ро бо ҳамдигар муқоиса кунед).

Дар вақти ҳиҷои алоҳида шуданаш ҳам о нисбатан дарозтар талаффуз меёбад. (о-и калимаҳои олам ва об – ро муқоиса кунед).

Фонемаи у. Ин фонема овози садоноки лабӣ, камфарох, пасизабонӣ ва кӯтоҳ мешавад (у-ҳои калимаи бузургвор-ро ба ҳам муқоиса кунед).

У-и кӯтоҳ дар ҳиҷои баста одатан пеш аз овозҳои **х** ва **ъ** (сакта) намеояд.

У-и дароз нисбат ба **у-и** кӯтоҳ дарозтар ва равшантар талаффуз мешавад (талаффузи **у-и** дур (санги киматбаҳо) ва калимаи пул (купрук)-ро бо **у-и** калимаҳои дур (масофа), пул (маблағ) ва **у-и** дарозу кӯтоҳи калимаи умумиро муқоиса кунед). Забон ҳангоми талаффузи **у-и** дароз нисбат ба ҳолати

талаффузи у-и кӯтоҳ хеле таранг мешавад, лабҳо низ хеле таранг ва доирашакл шуда ба пеш мебароянд.

Овози садоноки ў. Фонемаи ў аз фонемаҳои садоноки лаби аст. Доираи лабҳо, ки дар вақти талаффузи он пайдо мешавад, нисбат ба доираи вақти талаффузи ў пайдошаванда калонтар аст. Ин фонема миёнизабонӣ аст, зеро нӯги забон ба беҳи дандонҳои поёни пеш расида менистад, вале таранг намешавад. Ҳангоми талаффузи ў забон ва лабҳо тахминан ҳолати байни артикулятсияи о ва ў-ро мегиранд.

Ў нисбат ба у дарозтар талаффуз карда мешавад (тарзи талаффузи ва ў-и калимаҳои зӯр ва зӯд-ро муқоиса кунед). Овози садоноки лабӣ, миёнизабонӣ ва нимфарох аст.

Машқи № 11. Ҷумлаҳоро дуруст хонда, ба талаффузи у ва ў риоя кунед.

1. Духтарон бо ...смакашӣ сар карданд.
2. Ман ба ...роғатепа рафта будам.
3. ...рал яке аз районҳои саноатии мамлакати мо мебошад.
4. Собир картошкаҳои боқимондари дар ..ра гӯр кард.
5. ...мар рафиконашро хурмат мекунад.

Бозии "Ёбед, ки ин чист?"

Хонандагон ба ду ғруҳ ҷудо мешаванд. Муаллим калимаҳои парокандаро номбар мекунад, хонандагон меёбанд, ки сухан дар бораи чӣ меравад.

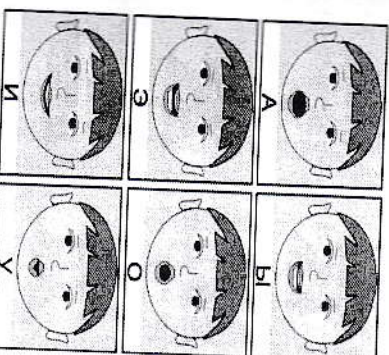
Мисол:

- Сафед, калон, дар осмон равуо мекунад (абр).
- Ғарм, тафсон, дар паси кӯҳҳо пинҳон мешавад. (офтоб).
- Сурх, зард, сабз, дар тирамоҳ мепазад. (себ).

Таҳлили овозӣ -ҳарфӣ.

Шарҳ: Фаъолияти мазкур ба хонандагони синфи якум имкон медиҳад, ки матни шиносро бурро хонда тавонанд.

Тартиб:

Барои таҳлили овозӣ - ҳарфӣ калимаҳоро аз нутқи мураттаб ҷудо намоед. Хӯб мешуд, калимаҳоро интиҳоб намоед, ки дар аввал, мобайн ё охири онҳо овози нав вучуд дошта бошад. Калимаҳоро дар тахтани синф нависед.

Овозҳои

алоҳидаи

калимаҳоро мақ кашида талаффуз кунед. (Ҳарфҳоро не, овозҳоро талаффуз кунед.) *Масалан: ооиллуу, аллооаллааа, шшшоооонннааа.*

Аз хонандагон хоҳиш кунед, ки баъд аз шумо якҷоя, мувофиқи каторҳо, дунафарӣ такрор намоянд. (Яъне, аввал тамоми синф, сипас катори якум, дуюм ва сеюм, баъд хонандагон дунафарӣ баъд аз шумо такрор намоянд).

Ба калимаҳои дар тахтани синф навиштагон диққати хонандагонро ҷалб карда, хоҳиш кунед, ки онро ҷунон ки шумо талаффуз кардед, аввал аҳли синф, сипас каторҳо ва баъд дунафарӣ талаффуз кунанд.

Ин амалро метавонед, бо калимаҳои нави дар ҳар дарс омӯхта такрор намоед.

Диққат!

Ба тарзи талаффузи хонандагон диққат дода, нодуруст талаффуз кардани хонандагонро муайян намоед.

Сипас, аз хонандагоне, ки нодуруст талаффуз кардаанд, хоҳиш намоед, ки дар алоҳидагӣ пас аз шумо такрор намоянд.

Ин амалро махсусан бо калимаҳое анҷом диҳед, ки хонандагон дар нутқи шифоҳишон кам истеъмол меkunанд. Такрор ба хонандагон имкон медиҳад, ки тарзи талаффуз ва қолаби калимаро дар хотир нигоҳ дошта, маънии калимаи навро дарк кунанд. Яъне калимаҳо аз категорияи ношinos ба категорияи калимаҳои шинос ворид гарданд.

Савол ва супоришҳо:

1. Овозҳои садоноки забони модарино номбар кунед.
2. Овозҳои садоноки ғайриқолабӣ гуфта чиро мефаҳмед?
3. Навъи овозҳои садоноки забонро номбар кунед.
4. Забонча дар куҷо ҷойгир аст ва чӣ вазифа дорад?
5. Дар ҳосилшавии овозҳо вазифаи садопардаҳо аз чӣ иборат аст?

Мавзӯ: № 6. Таснифи овозҳои ҳамсадо.

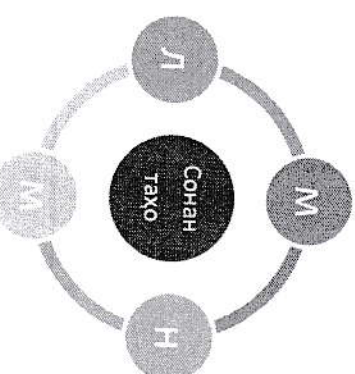
Нақша:

1. Таснифи овозҳои ҳамсадо.
2. Таснифи ҳамсадоҳои мувофиқи вазъити садопардаҳо.
3. Овозҳои ҳамсадои ҷарангдор.
4. Овозҳои ҳамсадои беҷаранг.
5. Мувофиқи иштироки олатҳои фароли нутқ.

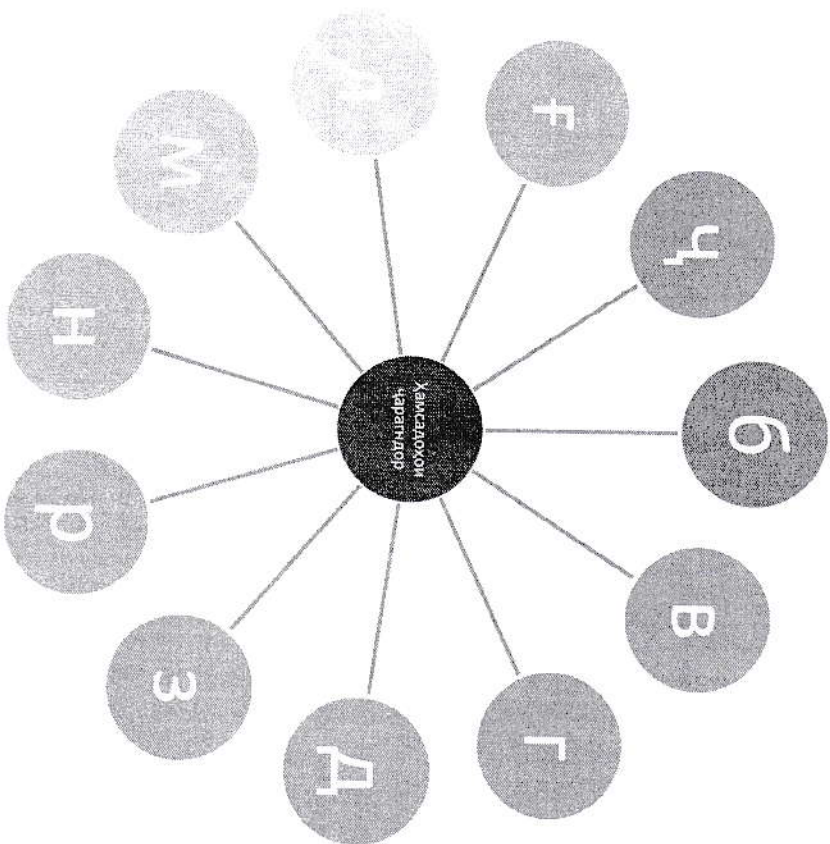
Овозҳои ҳамсадо мувофиқи вазъити садопардаҳо, иштироки олатҳои нутқ, тарзи ба вуҷуд омадани онҳо тасниф мешаванд.

Таснифи ҳамсадоҳои мувофиқи вазъити садопардаҳо. Дар вақти талаффузи баъзе садопардаҳо таранг ба ҳамдигар каму беш наздик мешаванд. Ҷараёни ҳаво аз шуш бароянда бо фишор онҳоро ба ларзish медеорад. Ин ҳолат ҳангоми талаффузи ҳамсадоҳои ҷарангдори шавшувӣ рӯй медиҳад. Баръакс, вақти талаффузи беҷаранг сӯроҳии садопардаҳо кушод буда, худӣ садопардаҳо озод мешаванд ва ларзish надоранд. Дар вақти баъзе овозҳои ҳамсадои ҷарангнок садопардаҳо ба ларзish медеоранд, аммо шавшувӣ онҳо ҳеле кам аст, ин ҳол ҳамсадоҳои сонант номида мешаванд.

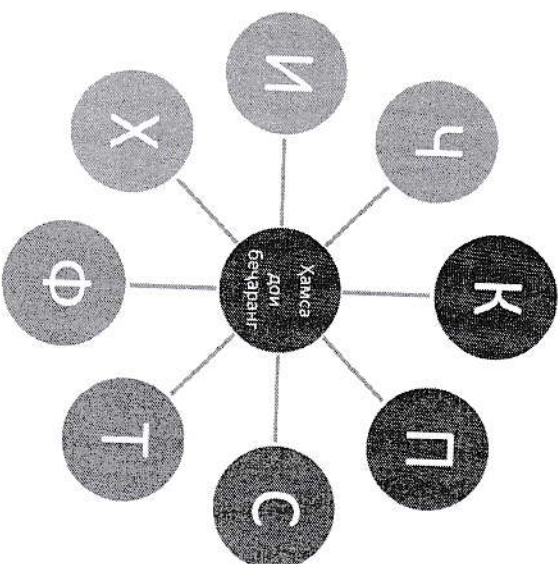
Сонантҳо:

Овозҳои ҳамсадои ҷарангдор инҳоянд: б, в, г, д, ж, з, р, н, м, л, ғ, ҷ.

Овозҳои ҳамсадои беҷаранг инҳоянд: к, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, қ, ҳ.

Аксариати ҳамсадоҳои беҷаранг дорои ҷуфти ҷарангдор мебошанд. Маҳраҷи ҳар кадоми ин ҷуфто як буда, фарқашон фақат дар ларзидан ва наларзидани садопардаҳо хангоми талаффуз мебошад (дар вақти талаффузи ҷарангдоруҳо садопардаҳо меларзанд).

Касоне, ки бо шумидан ҳамсадоҳои ҷарангдору беҷаранги ҷуфтро аз ҳамдигар ҷудо карда наметавонанд, бо истифодаи усулҳои зерин метавонанд онҳоро аз ҳам фарқ кунонанд:

1. Гушҳоро бо даст кашида ҳамсадоҳоро талаффуз бояд кард. Дар вақти талаффузи овозҳои ҳамсадои ҷарангдор гувиҷоси он овоз шумида мешавад.

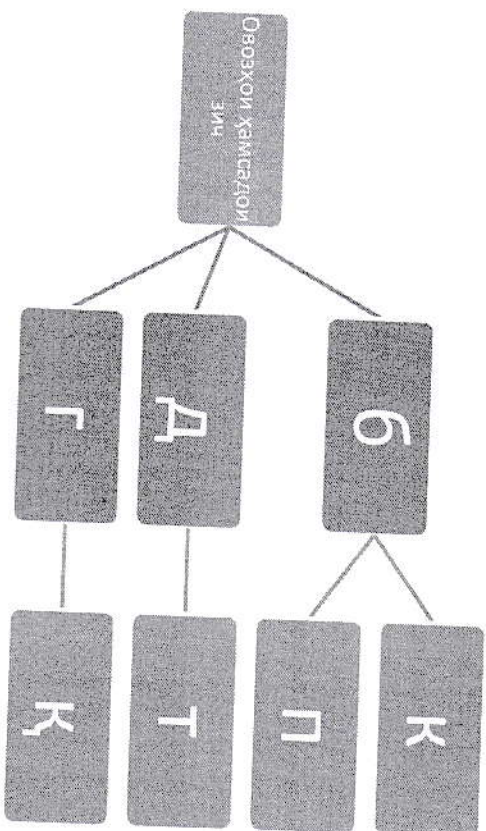
2. Чунон ки маълум аст, дар вақти талаффузи ҳамсадоҳои ҷарангдор садопардаҳо меларзанд, дар ин вақт таранг ангушт ба ҳекиртгак расонида шавад, ларзиши садопардаҳо карда мешавад.

3. Баҳамназдикишавии роҳи ҷараёни ҳавои аз шушбарояндаро танг кардани олатҳои нутқ (масалан, Ҳангоми талаффузи овозҳои с, г).

4. Ларзиши мунтазамии нӯғи забон (дар забони тоҷикӣ ин типии овоз фақат ҳамсадон р мебошад).

Мувофиқи тарзи пайдо шудани шавшӯҳо ва характери онҳо ҳамсадо ба ҳамсадоҳои **зич, роғ, аффриката, зичу раҳнадор ва ларзон** тақсим мешаванд.

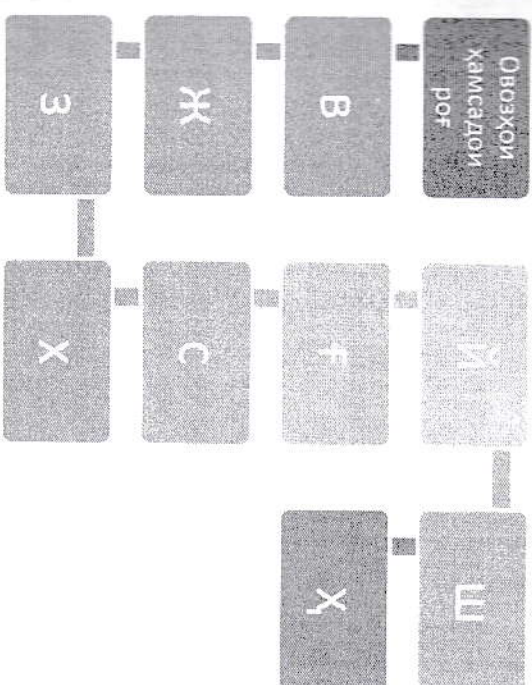
Овозҳои ҳамсадонии зич инҳоянд:

Ҳангоми талаффузи ҳамсадонии зич дар олатҳои нутқ ҷойҳои муайяни ба ҳам зичтар шуда, ба ҷараёни ҳаво ҳалал мерасонанд. Ҳавои аз шушбароянда сайъ мекунад, ки монеаро баргараф карда ворид шавад. Дар натиҷаи фишори ҷараён олатҳои нутқ якбора аз ҳам дур шуда, «таркиш» ба вуҷуд меояд. Ин таркиш ҳамсадонии муайянеро ба вуҷуд меорад. Талаффузи ҳамсадоҳои зич аз се лаҳза: ҷаспиш (ба ҳам ҷаспидани олатҳои

нутқ), давоми он (лаҳзаи баъди ҷаспиш) ва таркиш (бушолашавии олатҳои нутқи ба ҳам ҷаспид) иборат аст. Амблатта, ин лаҳзаҳо ҳеле тез мегузарад, аз Ҳамин сабаб ин типии ҳамсадоҳоро дар забоншиносӣ овозҳои он ҳам меноманд.

Овозҳои ҳамсадонии роғ дар забони тоҷикӣ инҳоянд:

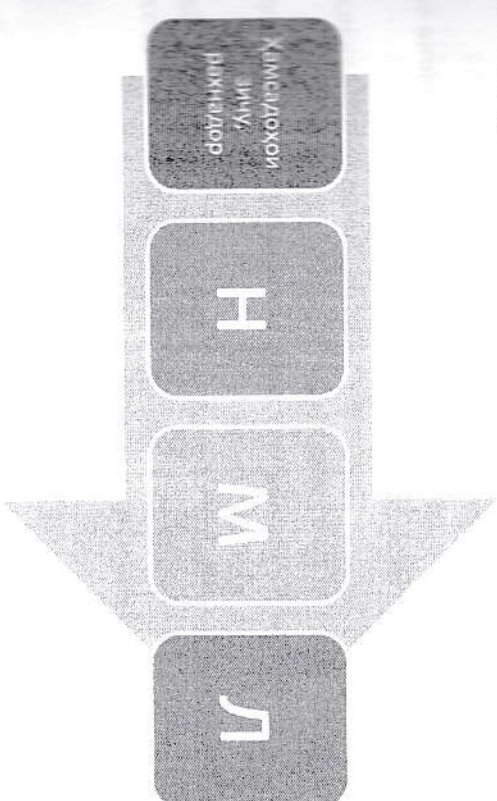
Ҳангоми талаффузи ҳамсадонии роғ олатҳои ғайрифишори нутқ ба олатҳои ғайрифишор наздик мешаванд; дар натиҷа барои ҷараёни ҳавои аз шушбароянда раҳнаи танг пайдо шуда, ҷараёни ҳаво бо молиш аз монеаи сӯроҳи танг хорин мешавад. Дар натиҷа овозҳои ҳамсадонии роғ пайдо мешаванд. Бояд қайд кард, ки ҳамсадоҳои зичро кашиди талаффуз кардан хатгиз нест, аммо ҳамсадоҳои роғро кашиди талаффуз кардан мумкин аст.

Ҳар аффриката ду овози ҳамсадои бо ҳам часпидаро ба хотир меорад. Якумӣ ҳамсадои зич ва дуҷумӣ ҳамсадои роғ мешавад. Дар забони адабии тоҷик се ҳамсадои аффриката: (д-ж), ч (т-ш) ва ц (т-с). Азбаски аффрикатаҳо аз ду овози ҳамсадо ба вуҷуд меоянд, табиист, ки каму беш дорон хусусияти он овозҳо мебошанд.

Ҷараёни пайдоиши аффрикатаҳо чунин аст: олати нутқи ғайри маҷмӯи мерасонанд, аммо пеш аз ба вуҷуд оиди таркиш роғ пайдо мешавад. Масалан, ҳангоми талаффузи **Ч** нутқи забон таранг шуда, ба воран боло мечаспад, барои ҷараёни ҳаво маҷмӯи мекунад ва он якбора кушода нашуда, ба талаффузи **Ш** мегузарад. Дар натиҷа аффрикатаи **Ч** ба вуҷуд меояд. Бояд гуфт, ки ҳамсадоҳои аффрикатаро дароз талаффуз кардан имконнопазир аст, аммо, баръакс, овозҳои **с, ш, ж** – ро ки унсурҳои охири ин аффрикатаҳо ташкил медиҳанд, дароз талаффуз кардан мумкин аст.

Овозҳои ҳамсадои зичу раҳнадор. Дар вақти талаффузи ҳамсадоҳои зичу раҳнадор олати ғайри нутқи ба олати ғайриғайри нутқи мазбӯт часпида, нисбатан саҳт маҷмӯи мекунад, аммо дар айни ҳол раҳнае ҳам барон хориҷи як ҳаво боқӣ мемонад. Масалан, ҳангоми талаффузи ҳамсадои **л** аз ду паҳлуи забон ҳаво хориҷ мешавад, ҳол он ки нутқи забон ба дандонҳои болои пеш ва боран ҳело саҳт ҷафс мешавад, вақти талаффузи ҳамсадои **лабҳо** мазкан ба ҳам мечаспад ва бо ҳамин барои ноаёни ҳаво монеа пайдо мешавад, аммо як қисми овози аз шушбароянда ба воситаи суроҳи бинӣ хориҷ мегардад.

Ҳамсадои зичу, раҳнадори тоҷикӣ овозҳои **н, м, л** мебошанд.

Агар дар вақти талаффузи ҳамсадоҳои зичу раҳнадор ҳаво аз даҳон хориҷ шавад, он ҳамсадо дандонӣ ва агар аз бинӣ барояд, он овоз димоғӣ номиди мешавад.

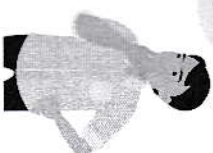
Овози ҳамсадои дарзон.

Ин типӣ овози ҳамсадо ар забони тоҷикӣ **р** аст. Ҳангоми талаффузи овози ҳамсадои дарзон нутқи забон андаке ба боло монил ва ба боран боло наздик мешавад. Ҷараёни ҳавои аз шушбароянда нутқи пай дар пай ва мунтазам меларзонад. Дар натиҷа овози **р** пайдо мешавад.

Барои чӣ?

Шарҳ:

Усули мазкур имкон медиҳад, ки хонандагон барои аниқ кардани пура фаҳмидани ахбор (нақл) савол диҳанд. Тавасути ба саволи «Барои чӣ?» ҷавоб додан хонандагон малакаи бағаланди

фикррониашонро таъйит медиҳанд. Онҳо ҷавобҳои гуногун пешниҳод карда, ахборро таҳлил мекунанд.

Тартиб:

- Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки матнро мустақилона ва хомӯшона хонанд.
- Барои санҷидан доир ба матн ба хонандагон якчанд савол диҳед: Кӣ? Чӣ? Кай? Дар куҷо?
- Аз хонандагон хоҳиш кунед, ки матнро бори дигар хонанд.
- Сипас, тавассути бозии "Барфбозӣ" (нигаред ба тавсияҳои боло) саволу ҷавобро бо ифодаи "Барои чӣ?" оғоз намоед. Нигаред ба намуна ва матни поён.

- Масалан;

Омузгор:

Писарак барои чӣ ба кӯху дашт мерафт? **Хонанда(гон)** 1: Ба шикор. Писарак барои чӣ шикор мекард? **Хонанда(гон)** 2: хмм ... барои ғизо хурдан, вақтгузаронӣ.

- Саволхоро шавқовар ва мураккабтар гардонед, то хонандагон ба фикр кардан водор шаванд.

- Ё аз хонандае хоҳиш кунед, ки ба ҷойи шумо ояд ва хонандагони дигар дар асоси матн ба у бо ифодаи «Барои чӣ?» савол диҳанд. Хонанда ба саволҳои онҳо ҷавоб гуяд.

Бозии "Занҷири калимаҳо"

Тартиб додани занҷири калимаҳо машғулияти басо диққатҷалбкунанда мебошад. Ин намунаи бозӣ яке аз намунаҳои осони бозии дидактикӣ ба шумор меравад.

Масалан;

Ғарм – гарм – нарм – ҷарм;

Ҷарх – нарх;

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом ҳамсадоҳоро соннат меноманд?
2. Овозҳои ҳамсадои ҷарангдорро номбар кунед.
3. Овозҳои ҳамсадои беҷарангро номбар кунед.
4. Овозҳои ҳамсадои лаби ба ҷанд гуруҳ ҷудо мешаванд?
5. Ҳамсадоҳои нугизабониро номбар кунед.
6. Овозҳои ҳамсадои зич кадомҳоянд?
7. Овозҳои ҳамсадои роғро номбар кунед.

Мавзӯ: № 7. Ба вуҷуд омадани овозҳои ҳамсадоҳои
алоҳида.

Нақша:

1. Ба вуҷуд омадани овозҳои п ва б
2. Фонемаҳои ф ва в
3. Талаффузи овозҳои т ва д
4. Ба вуҷуд омадани овозҳои с ва з
5. Фонемаҳои ш ва ж
6. Талаффузи овозҳои к ва г
7. Ҳамсадои х
8. Ҳамсадоҳои ц ва ч

Ба вуҷуд омадани овозҳои П ва Б.

Овозҳои п ва б фонемаҳои оҳанг, ки дар вақти талаффузашон лабҳо ба якдигар часпида, баъд якбора ҷудо мешаванд, дар натиҷа таркише пайдо шуда, ҷараёни ҳаво бо шавшув аз даҳон мебарояд. Дар охири калима ин таркиш нисбатан суст мешавад, шавшув ҳам ҷандон зиёд ва саҳт намешавад. Бинобар ин п ва б фонемаҳои шавшувии зич аз дулабӣ мебошанд. Дар натиҷаи талаффузи фонемаҳои мазкур забонча баланд бардошта шуда, роҳи ҳаворо ба димоғ банд мекунад, аз ҳамин ҷиҳат п ва б ба катори ҳамсадоҳои даҳонӣ дохил мешаванд. Фарқи асосӣ ва ягонаи фонемаҳои п ва б вобаста ба вазъияти садопараҳо мебошад. Ҳангоми талаффузи б садопараҳо таранг ва ба ҳамадигар наздик шуда, бо ҷараёни ҳаво меларзанд, дар натиҷа садо пайдо мешавад ва дар б хarakterи ҷарангдорӣ пайдо мешавад. Баръакс, вақти талаффузи фонемаи п садопараҳо бемалол боло мебароянд ва садо ҳам пайдо намешавад. Бинобар ин п фақат бо таркиш (аз ҳам ҷудошавии лабҳо) пайдо мешавад. Шавшувии ҳамсадоҳои п нисбат ба шавшувии ҳамсадои б зиёдтар аст. Сабаби кам будани шавшув дар он аст, ки ҳангоми пайдоиши овози б садо иштирок дорад. Аз баски п

беададо талаффуз мешавад, вай ҳамсадои беҷаранг буда, овози б ҳамсадои ҷарангдор мебошад.

Фонемаҳои Ф ва В.

Ҳангоми талаффузи ин фонемаҳо лаби поён ба дандонҳои болои наздик шуда, дар байни лабу катори дандонҳои боло роғе пайдо мешавад, ки ба воситаи он аз даҳон ҳаво берун мебарояд. Ҳангоми аз ин роғ баромадани ҳаво молиш ба амал омида, дар натиҷа шавшув пайдо мешавад. Аз ин ру, фонемаҳои ф ва в фонемаҳои шавшувдор ва лабудандонӣ мебошанд. Ваки талаффузи ф ва в забонча роҳи ҷараёни ҳаворо ба холигии димоғ мебаронад, бинобар ин онҳо фонемаҳои ғайридимоғӣ мебошанд. Дар вақти талаффузи в садопараҳо иштирок намуфта баръакс, дар талаффузи фонемаи ф онҳо иштирок намекунанд. Бинобар ин в фонемаи ҷарангдор ва ф фонемаи беҷаранг мебошад. Дар вақти талаффузи ф лаби поён ба дандонҳои катори боло нисбат ба в зиёдтар наздик мешаванд. Овозҳои ф ва в ҳамсадоҳои ҷуфтанд.

Талаффузи овозҳои Т ва Д.

Ҳангоми талаффузи ин фонемаҳо қисми пеши забон каме тун (мундатар) мешавад, нӯги он дар ҷои баҳамчаспидан дандонҳои пеши болову милки дандон ва қисми болоиаш дандонҳои боло ба қисми поёниаш ба дандонҳои боло ҷафс шуда, бо зӯри ҳавои аз даҳон бароянда зуд ва бошиддат кушода мешавад. Дар натиҷа овоз ва шавшув пайдо мешавад. Ба ҳамин тарик овозҳои т ва д фонемаҳои нӯги забонӣ зич ва шавшувдор ном дорад. Ҳангоми талаффузи фонемаҳои мазкур забонча боло бардошта шуда, роҳи ҷараёни ҳаворо ба димоғ мебаронад. Д бо садо, вале т бе иштироки садо талаффуз мешавад, бинобар ин д фонемаи ҷарангдор ва т фонемаи беҷаранг. Агар т дар охири ҳиҷои баста баъд аз ҳамсадо ояд, сузатар талаффуз мешавад. Ҳамсадоҳои т ва д ҷуфти ҳамдигаранд.

Ба вуҷуд омадани овозҳои С ва З.

С ва 3 фонемаҳои шавшувиро ва нӯтизабонӣ мебошанд, зеро Ҳангоми талаффузи онҳо нӯти забон ба қисми поёнии дандонҳои пешӣ поён часпида, канорҳои забон ба ду канори ком ва ба дандонҳои паҳлуии боло ҷафс мешаванд. Азбаски ҷафат ду тарафи забон ба ду канори коми боло мечастад, дар байни забону ком роғи найча монанде пайдо мешавад. Дар вақти талаффузи овозҳои с ва 3 ҷараёни ҳаво бо воситаи он роғ аз даҳон бо суръат ба берун ҷорӣ мешавад ва дар натиҷа овозҳои мазкур пайдо мешаванд. Ҳангоми талаффузи ф садопардаҳо намеразанд, бинобар ин вай фонемаи беҷаранг аст, баръақс вақти талаффузи з садо иштирок мекунад, аз ин рӯ, з Ҳамсадои ҷарангдор мебошад. Ҳамсадои з ва с ба ҳамдигар чуфтанд.

Фонемаҳои Ш ва Ж. Дар вақти талаффузи ин фонемаҳо қисми пеш ва миёнаи забон баланд бардошта шуда, дар ду ҷои байни кому забон бо қисмҳои пеш ва миёнаи забону ком ду роғ пайдо мешавад. Ҷараёни ҳаво аз даҳон ба берун ҳаракат карда, ҳар ду роғи мазкур молиш меҳӯрад, ки дар натиҷа шавшув ва овозҳо ҳосил мешавад. Ин овозҳо ба ҳам омехта мешаванд ва фонемаҳои ш ва ж ба вуҷуд меояд. Ҳамсадои Ш беҷаранг аст, аммо дар вақти талуффузи ж садопардаҳо меразанд. Аз Ҳамин ҷиҳат ин овоз Ҳамсадоҳои ҷарангдор мебошад. Овозҳои ш ва ж чуфти ҳамдигаранд.

Талаффузи овозҳои К ва Г.

Ҳангоми талаффузи ин овозҳо паси забон ба паси комисахту пешӣ коми нарм зич мешавад, аз Ҳамин сабаб ин овозҳо Ҳамсадоҳои паси забони меноманд. Азбаски шавшувии ин овозҳо дар вақти аз ҳам бо суръат ҷудошавии олатҳои нутқ(паси забон аз коми сахт ва нарм) ба вуҷуд меояд, онҳоро Ҳамсадоҳои шавшувии зич низ меноманд. Ҳамсадои к беҷаранг аст, зеро дар талаффузи он пардаҳоиштирок намерунанд ва баръақс овози г

Ҳамсадои ҷарангдор аст, чунки дар талаффузи ин овоз садопардаҳо меразанд. Овозҳои к ва г чуфти якдигаранд.

Ҳамсадои Х.

Ҳамсадои х овози шавшувии роғ мебошад. Дар вақти ба вуҷуд омадани Ҳамсадо паси забон ба коми нарм наздик мешавад. Дар натиҷа ҳавои аз шушбароянда молиш меҳӯрад. Ин овоз беҷаранг буда, дар ташаккули он садопардаҳо иштирок намерунанд.

Ҳамсадоҳои Ц ва Ч.

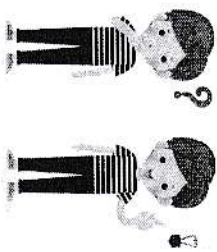
Ҳамсадоҳои ц ва ч аз овозҳои нӯтизабонӣ мебошанд. Ин Ҳамсадоҳо аффриката меноманд, зеро дар авали талаффузи онҳо нӯтизабон ба вора ба беҳи дандонҳои пешӣ боло ҷафс мешавад, гуё ки овози т талаффуз мешуда бошад, баъд атар Ҳамсадои ч-ро талаффуз кардани шавем, забон ба коми сахт наздик меояд ва роғе пайдо шуда, ҳаво молиш меҳӯрад ва атар Ҳамсадои ц-ро талаффуз кардани шавем, нӯти забон ба вораи боло наздик мешавад, дар натиҷаи роғе пайдо шуда, ин қалимаи нав меафтад.

Масалан: партиявӣ, почтачӣ, скрипкановаз; 2) Дар фамилияҳои тоҷикие, ки ба воситаи суффиксҳои оев ва ова - ова сохта шуданд, зада дар ҷои аслии худ боқӣ мемонад, яъне он ба суффиксҳои фамилиясоз, монанди, Сангин-Сангинов-Сангинова, Кабир- Кабиров - Кабирова, Одина-Одинаев-Одинаева, Ғани-Ғаниев-Ғаниева.

Машиқи № 12. Ин ду зарбулмасалро хонда маънидод кунед. Овозҳои Ҳамсадои онҳоро гуфта диҳед.

1. Моҳӣ бо об зинда, одам бо одам.

2. Дидадаро шав, ба дида ҷо шав.

Савол ба муаллиф.

Шарҳ:

Ин усул имкон медиҳад, ки хангоми кор бо китобҳои дарси мушкilot паси сар карда шавад. На ҳама вақт ахбори кофӣ барои фаҳмиши пураи матн дар китобҳо мавҷуд аст. Ғайр аз ин, вақте ки хонандагон бо маводи мушкilфаҳм рӯбару мешаванд, бечурбатӣ зоҳир карда, барои пура фаҳмидани маводи он кам кӯшиш мекунанд.

Тартиб:

1) Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки аз саҳифаи ... то ... бодиккат хонанд.

Хангоми хондани боё (қисмат, параграф) калима ё ҷумлаҳои душворфаҳмро ишора кунанд.

Хонандагон қисматҳои душвор ва нофаҳморо ба дафтарашон нависанд ва саволҳои таҳия кунанд.

Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки ягон нафар ихтиёран дар нақши муаллифи матн баромад намууда, ба саволҳои ҷавоб диҳад.

Шахси хоҳишманд дар мобайни давра ё назди лавҳаи синф ба саволҳои ҷавоб медиҳад (Барои хонандагонро ба таҳлили водор кардан саволҳои зеринро истифода бурдан мумкин аст: «Ба фикри шумо, муаллиф дар ин ҷо дар бораи чӣ нақш мекунанд?», «Барои чӣ муаллиф дар ин бора ба мо маълумот медиҳад?»).

Муаллиф бо навбат иваз карда мешавад.

Машки № 13. Калимаҳои зерин бо 3 чӣ ҳел навишта мешаванд?

Роҳ, моҳ, мохтоб, гуноҳ, домон, нигоҳ, сиеҳ, боакл, роҳбар, роҳгузар, вижжос, бетоҳ, огоҳ, шохтут, якто.

Бозии "Калимаҳои дугона"

Дар ин бозӣ калимаҳои дилхонери интиҳоб намууда (калима аз 3 ё 5 ҳарф иборат бошад), яке аз ҳарфҳои онро иваз намоед. Бояд калимаи нав ҳосил шавад, ки дар он айнаи ҳамон қадар ҳарфе, ки дар калимаҳои аввал буд, бошад.

Мисол:

Гард – дард – зард – мард – фард – сард; ё ин ки дард – дароз – даро;

Мард – марг – марз;

Фард – фарқ – фарз.

Савол ва супоришҳо:

1. Хангоми талаффузи ҳарфи б чӣ ҳодиса рӯй медиҳад?
2. Ҳамсадоҳии б ва п чӣ ҳела ҳамсадоҳоянд?
3. Ба фонемаҳои димоғӣ қадом ҳарфҳо меаҷрояд?
4. Дар вақти талаффузи ҳарфи в қадом аъзои инсон бештар ништирок мекунанд?
5. Овозҳои т ва д чӣ гуна фонемаҳоянд?
6. Фонемаҳои ш ва ж чӣ ҳел ба вучуд меоянд?
7. Қадом ҳамсадоҳи ба гуруҳи ҳамсадоҳи бечаранг дохил мешаванд?
8. Барои чӣ ҳамсадои ц ва ч-ро аффриката меноманд?

Мавзӯ: № 8. АССИМИЛИЯТСИЯ

Накша:

1. Ассимилятсия.
2. Навъҳои ассимилятсия.
3. Намуна ба ассимилятсия.

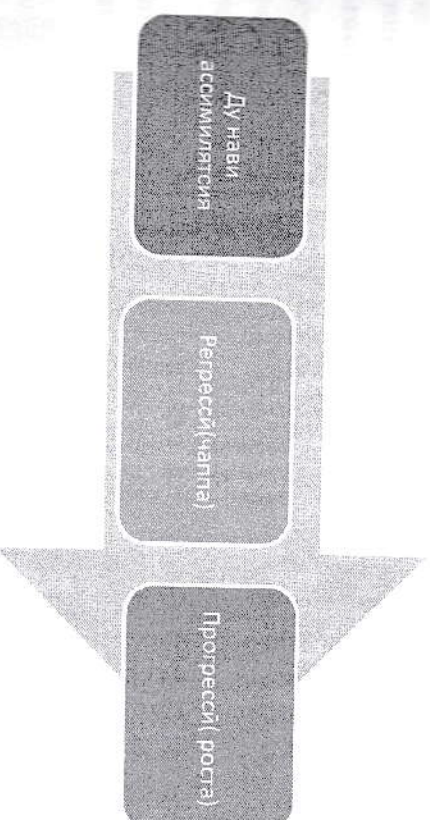
1. Дар нутқ овозҳо алоҳида - алоҳида ва аз ҳам ҷудо талаффуз намешаванд онҳо ба ҳам пайванд шуда ҷараёни нутқро ба вуҷуд меорад. Дар ин баҳампайвандӣ овозҳо бо ҳамдигар алоқаи хоёе пайдо мекунанд ва ба ҳамдигар таъсир мекунанд. Дар натиҷа дар ҷараёни нутқ характери овозҳо тағйир меёбанд.

Дар ҷараёни нутқ тағйир ёфта тобиши нав пайдо кардани овозҳои алоҳида аслӣ чӣ гуна ба амал меояд?

Масалан: дар як калима ва ё дар маҳалли васли ду калима ду бор омадани овози **м** ва талаффузи онҳоро мушоҳида намоем мебинем, ки дуи онҳо як хел талаффуз намешаванд. Дар талаффузи **м**-и аввали аммо ва кам мебарӣ органҳои нутқ дар талаффуз кардани овозанд, бевосита баъд аз а овози **м** оғоз мегарданд, дар талаффузи **м** таркиш ба амал намеояд, баракс дар талаффузи **м**-и дуюми онҳо аввали **м** вуҷуд надорад, аммо таркиш ба амал меояд. Дар талаффузи баъд толеъ **д**-и баъд ба **т** мубаддал мешавад, яне **д** беҷаранг мешавад, монанди **м**-и аввали дар мисолҳои боло оварда шуда, он бетаркиш талаффуз мешавад. Дар талаффузи калимаи **ҷубча** овози ба овози беҷаранги **п** иваз мешавад, зеро органҳои нутқ барои талаффузи африкатаи беҷаранги **ч** тайёр шуда, садопардаҳо аз ларзини бозмемонанд. Дар таъбири садонокҳо паҳлу ба паҳлу омадани онҳо бо ҳамсадоҳои мухталиф ва махсусан дар дуру наздик воқеъ шудани онҳо ба задал калимагӣ ва тактӣ роли калон мебозанд.

Чунон, ки дида шуд, дар ҷараёни нутқ ба ҳам наздикшавӣ ва монандшавии овозҳо ба амал меояд, ки он ассимилятсия (монандшавӣ) ном дорад.

Дар забонҳои гуногун ду навъи ассимилятсия мушоҳида мешаванд: якум, ассимилятсияи регрессӣ (чаппа), дуюм ассимилятсияи прогрессӣ (роста).

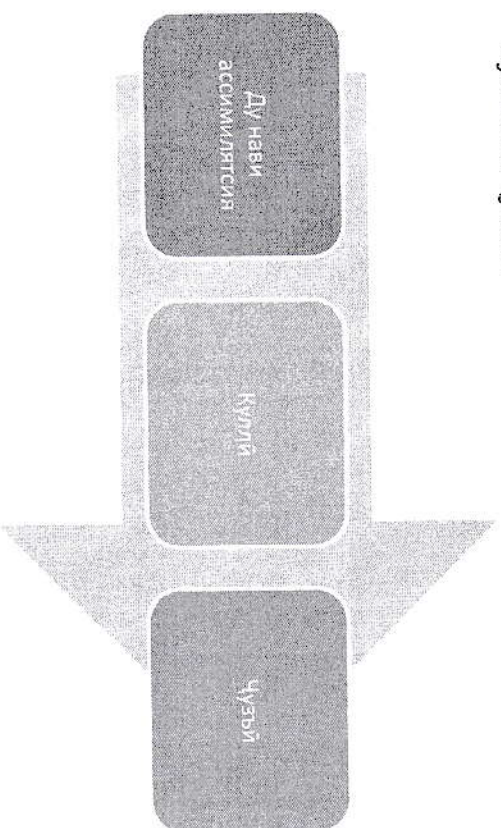

Дар ассимилятсияи регрессӣ овози баъдина овози аз худ пешояндаро ба худаш монанд мекунанд. **Мисол:** ассимилятсияи регрессӣ талаффузи калимаи **ибтидо** шуда метавонад, ки ҳангоми талаффузи он бо таъсири овози беҷаранги **т** овози ҷарангдори **б**-и пеш аз он омада, ба овози беҷаранги **п** мубаддал мегардад, дар натиҷа он калима дар шакли **ибтидо** талаффуз мешавад, дар талаффузи калимаи обпарто ҳам ҳамин ҳодиса ро мушоҳида мекунем. Калимаи таъбиқро баъзеҳо таъбиқ талаффуз мекунанд, дар ин маврид мо бо таъсири овози ҷарангдори **б** ҷарангдоршавии овози **т**-и пеш аз он омада, яъне ба овози ҷарангдори **д** мубаддал шудани онро мебинем. Дар калимаи анбор овози ҳамсадои нӯги забони **н** ба овози дулабии **м** мубаддал мешавад, зеро ки овози пеш аз он омадаи **б** овози **н**-ро ба худ монанд мекунанд.

Дар асимлиятсия прогрессивӣ овози пешомада овози баъдинаро ба худ монанд мекунад. Дар талаффузи калимаҳои қасд ва тасдиқ овози **д** ба **т** табдил меёбад, ки ин ҳодиса дар натиҷаи таъсири овози беҷаранги **с**-и пеш аз **д** омада рӯй додааст.

Дар забони тоҷикӣ асимлиятсияи регрессӣ нисбатан характерноқ аст.

Асимлиятсияро мувофиқи миқдори таъйир ёфтани характери овози ба асимлиятсия дучоршуда ба ду навъ ҷудо мешаванд:
кулӣ ва ҷузъӣ.

Дар забони адабии тоҷик асимлиятсияи кулӣ вучӯд надорад. Ин нави асимлиятсия дар лаҳҷаҳои гуногуни забон тоҷикӣ воমেхурад, монанди шустан талаффуз шудани калимаи шустан, ки дар инҷо овози **с** тамоман ба **ш** монанд шудааст. Дар шакли **кӯтоҳ талаффуз** шудани калимаи **курта** низ асимлиятсияи кулӣ мушоҳида мешавад.

Дар қасд талаффуз шудани калимаи қасд мо асимлиятсияи ҷузъиро мушоҳида мекунем, зеро дар ин маврид овози

ҷарангдори **д** фақат як хусусияти худ яъне ҷарангдории худро зери таъсири овози беҷаранги **с** гум карда асту халос.

Дуруст ё нодуруст.

Шарҳ:

Воситаи мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки ба моҳияти аломатҳои вергул, нуқта ва савол сарфаҳм рафта, дар навишти ҷумлаҳои сода истифода баранд.

Тартиб:

- Як рӯз пеш ба хонандагон вазифа диҳед, ки матни хурдиро (худашон интихоб мекунанд) аз китоби дарсӣ дар паракҳои алоҳида рӯйнавис кунанд, аммо аломатҳои китобати онро нагузоранд.

- Рӯзи дигар хонандагонро дунафарӣ шинонда, аз онҳо хоҳиш кунед, ки матни навишташонро ба ҳамдигар иваз намоянд.

- Сипас аз хонандагон хоҳиш кунед, ки матнро хонанд ва аломати китобатро дуруст гузоранд.

- Синфро назорат кунед ва боварӣ ҳосил намоед, ки хонандагон ҳангоми иҷрои машқ аз китоби дарсӣ истифода намебаранд.

- Баъд аз он хонандагон хоҳиш намоед, ки варакхоро ба шарикашон баргардонанд ва натиҷаи кори якдигарро бо матни асл муқоиса кунанд, ба ҳамдигар баҳо диҳанд.

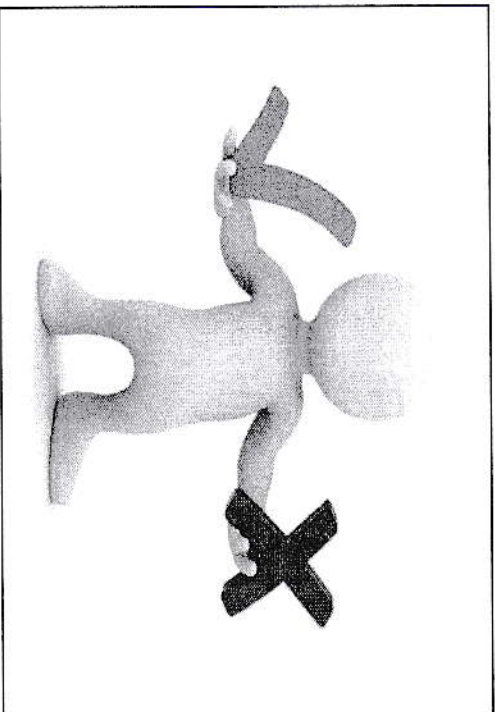
- Сипас, аз хонандагон хоҳиш кунед, ки ғалатҳои нақдигарро муҳокима намоянд.

Диккат! Дуруст гузоштани аломати китобат машқи энёдро талаб мекунад. Омӯзгор бояд барои рангорангу шавқовар шудани машқҳо аз усули гуногун истифода барад.

Усули мазкур чӣ манфиат дорад?

- Хонандагон ҳангоми рӯйнавис кардани матн мавқеи аломати китобатро дар хотир мегиранд.

- Хангоми иҷрои машқ ба донишу таҷрибаи асосии худ таъя карда, аломати китобатро меузоранд;
- Ба худ ва ба ҳамдигар баҳо медиҳанд.
- Фароҳам овардани имкони зиёд барои дарк кардани масъулият ба таҳсил асоси низоми хонандамеҳвар аст, аз ин ҷиҳоз истифодаи чунин усулҳо барои тақмили ин низом манфиатбахш мебошад.

Бозии "Калимаи зиёдиро ёбед"

Хонандагон ба якчанд (2 ва ё 3) гурӯҳ ҷудо мешаванд. Супориш чунин аст: аз байни калимаҳои гуфтаи муаллим калимаи зиёдатиरो ёбед. Муаллим бояд калимаҳоро мувофиқи мавзӯ ва мақсади дарс интихоб намояд.

Масалан: хангоми мустаҳкамкунии мавзӯи сифат калимаҳои ифодакунандаи аломат ва хусусияти ашёҳоро номбар карда, дар байни онҳо калимаеро меҷӯяд, ки хоси сифат набошад. (Зебо, хурдакак, баланд, калон, Моҳру, кӯтоҳ, сафед, паст, ширин, бомаза, дилрабо, себ, гарм, сурх ва ғайра).

Муаллим метавонад ин калимаҳоро ба таври хаттӣ низ пешниҳод намояд, зеро баъзе калимаҳо аз ҷиҳати маъно,

оҳанги талаффуз ва тарзи навишт аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи нутқи дигар мегузарад. Ғолиб, ҳамон гурӯҳе мешавад, ки тезтар калимаи заруриро ёбад.

Савол ва супоришҳо:

1. Ассимилятсияи чист?
2. Ассимилятсияи прогрессӣ ва регрессӣ чист?
3. Фарқи ассимилятсияи регрессӣ ва прогрессӣро номбар кунед?
4. Ассимилятсияи кулӣ ва ҷузъӣ чи фарқиат доранд?

Мавзӯ: № 9. Метатеза.

Нақша;

1. Метатеза.

2. Навъҳои метатеза..

3. Намуна ба метатеза.

Метатеза - Дар байни калима гоҳо овозҳо ҷойҳои худро бо ҳам иваз мекунанд, ин ҳодиса дар забониносии метатеза (ҷойивазкунии) ном дорад, ин ҳодиса низ аслан ба лаҳзаҳо тааллуқ дорад. Ҷойивазкунии ҳам бештар дар гуфтугӯ ва лаҳзаҳо воқеъ мешавад. Вай ҳодисаи фонетикӣ, ки дар калима баъзе овозҳо ҷои худро иваз мекунанд. Ин гуна ҳодиса дар забони тоҷикӣ дар ду ҳолат дида мешавад:

1. Ҷойивазкунии, ки ба орфография таъсир накарда, танҳо дар гуфтугӯи баъзеҳо (дар лаҳзаҳо) дуҷор меояд;

халво – ҳавло, дарё – дайро, арвоҳ – авроҳ.

2. Ҷойивазкунии, ки ба забони адабӣ дохил шуда, дар орфография низ инъикос ёфтааст.

Куфл – кулф, китф – кифт.

Масалан; дар калимаи ҷурғот овози **ғ** бо **р** ҷои худро иваз кардааст. Дар калимаи ҳавло **л** ва **в** ҷойҳои худро (бештар дар забони кӯдакон) иваз кардаанд.

Таърихан нигарем, дар калимаҳои аслан арабии хурма (хумра), кулф (куфл), китф (кифт) ва дар калимаҳои тоҷикии сурух (дар паҳлавӣ суҳр), барф (дар паҳлавӣ вафр) низ ҳодисаи метатеза ро мушоҳида мекунем.

Пешвое фармон медихад.

Шарҳ:

Ин усули ғайри буда, хонандагон малакаҳои гуш кардашонро истифода бурда, фармони пешсафрро танҳо бо гуфтани "Пешвое фармон медихад..." иҷро мекунанд.

Тартиб:

- Хонандагон ба давра меистанд. Омӯзгор фармон медихад ё хонандаеро барои фармон додан интихоб мекунад. Фармондиханда "Пешвое" аст.

- Пешвое ба синф фармон медихад ва ахли синф фармони ӯро иҷро мекунанд. Ахли синф танҳо дар ҳолате фармони Пешвоеро иҷро мекунад, ки агар ӯ пеш аз фармон додан ибораи "Пешвое фармон медихад"-ро илова кунад. Агар Пешвое ба фармонаш "Пешвое фармон медихад" илова накунад хонандагон ин фармонро иҷро намеkunанд. Хонандагон то гуфтани фармони нав дар ҳолати пештарашон меистанд.

- Пешвое метавонад ҷизҳои шавковар ва эҷодкоронаро ба синф фармон диҳад. Масалан: у чунин гуфта метавонад "Пешвое фармон медихад ... ангиштатонро ба гушатон монед". Хонандагон бояд ин фармонро иҷро намоyнд.

- Мисоли дигар: Агар Пешвое гуяд "Дастонатонро бардоред" хонандагон бояд ин амалро иҷро намоyнд.

- Агар Пешвое амалеро бе гуфтани "Пешвое фармон медихад" фармон диҳад ва хонанда онро иҷро намоyд бояд аз давра ба берун барояд.

Ин бозиро то дар давра бодӣ мондани як хонанда иҷро намоед.

Ин хонанда ғолиби бозӣ эълон карда мешавад ва агар бозиро идома додани бошед, он гоҳ маҳз ҳамин хонанда дар нақши Пешвое бозӣ мекунад, яъне ба дигарон фармон медихад.

Зуд ва бехато.

Шарҳ:

Бозии мазкур барои мустаҳкам намудани дониши номи харф, шакли графикии он, машқи лутат истифода мешавад.

Тартиб:

- Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки бо падару модарашон ё бо ёрии шумо мувофиқи шумораи харфҳои алифбои забони тоҷикӣ (харфҳои калон ва хурд) аз қоғази ғафс (картон) доирача омода намоянд. Шумо низ चुнин доирачаҳо омода кунед.

- Бо омӯхтани ҳар ҳарф аз хонандагон хоҳиш намоед, ки ба доирачаи омодакардаашон ҳарфи калон ва хурдро нависанд.

- Ҳар дарс бозии «Зуд ва бехато»-ро бо харфҳои омӯхтагон гузаронед.

Тарзи гузаронидани бозӣ:

5 доирачаи харфдорро аз куттӣ бардошта, ба аҳли синф намонш диҳед, аз онҳо хоҳиш намоед, ки бо овози баланд харфро талаффуз кунанд ва аз байни доирачаҳои харфдор мувофиқашро боло бардоранд.

5 синфро назорат карда, аниқ созед, ки ҳамаи хонандагон ҳарфи дурустро бардоштаанд.

5 ағар хонандае ҳарфи нодурустро бардошта бошад, аз аҳли синф хоҳиш намоед, ки ба у ҳарфи дурустро нишон диҳанд.

Шумо метавонед бо навбат ҳар дарс аз хонандае хоҳиш намоед, ки ба ҷойи шумо харфҳоро аз куттӣ бардошта бозии "Ҳинго"-ро гузаронад.

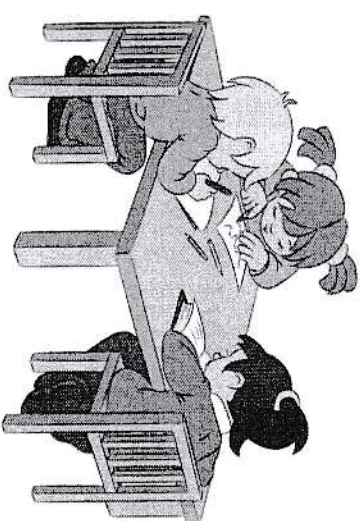
Диккат!

Синфро мушоҳида (назорат) намуда, диққат диҳед, ки ҳамаи ҳарфи мувофиқро бардоштаанд.

Инчунин ба тарзи талаффузи хонандагон аҳамият диҳед, кӯшиш намоед, ки ҳамаи хонандагон харфро дуруст талаффуз кунанд. Ба онҳо ёрӣ расонед.

Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки харфҳои бардоштаи нисадигарро мушоҳида кунанд ва дуруст ва нодуруст будани онро аниқ сохта, баҳамдигар ёрӣ расонанд.

Ҳарфҳоро ба тартиби гуногун аз куттӣ бароварда нишон диҳед. Барои боз шавқовартар кардани бозӣ пас аз баровардани доирачаи харфдор онро ҷаппа гардониде, кунҷковии хонандагонро зиёд гардонда, пас аз ҷанд сония харфро ба хонандагон нишон диҳед.

Бозии "Чӣ парид?"

Бозии мазкур дар дарсҳои забони модарӣ, табиатшиносӣ ва тарбияи ҷисмонӣ гузаронидан мумкин аст. Он барои фарқ кардани ҳайвонҳо ва паррандагон, барои ҳаракати ашё кӯмак расонида метавонад.

Шарти бозӣ:

Муаллим дар оғози бозӣ шеъреро кироат мекунад.

Чӣ парид, булбул парид?

Аз шохчаи гул парид,

Аз ҷанор лаклак парид

Лаблаби ҷуйҳо парид

Сӯзанак боло парид

Он чӣ бисёртар парид

Ҳарчӣ калонтар парид.

Баъд аз ду маротиба хондани шеър, омӯзгор ба хонандагон шартӣ бозиро мефаҳмонад. Муаллим ба хонандагон номҳои парранда ва ҳайвонотро номбар мекунад. Онҳо бояд хангоми шундидани номи паррандаҳо дастҳояшонро боло бардоранд. Дар мавриди шундидани дигар ҳайвонҳо дастҳоро бардоштан лозим нест. Агар кӯдакон дастҳояшонро ногаҳон бардоранд, бозиро давом медиҳанд. Агар ҷунин ҳолат яқинд бор такрор шавад, кӯдак суруд ё шеър мехонад.

Савол ва супоришҳо:

1. Метатеза чист?

2. Ҷойивазкӯнии дар забони тоҷикӣ дар чанд ҳолат дида мешавад?

3. Ин чӣ гуна ҳолатҳо мебошанд?

4. Бештар ҷойивазкӯнии калимаҳо дар кадом калимаҳо мушоҳида карда мешаванд?

Мавзӯ: № 10. Диссимилиятсия.

Нақша:

1. Диссимилиятсия.

2. Навъҳои диссимилиятсия.

3. Намуна ба диссимилиятсия.

Диссимилиятсия - дар нутқи гуфтугӯӣ ва дар лаҳҷаҳо гоҳо яке аз ду овози якхела ва ё яке аз ду овози аз ҷиҳати артикулятсия ҳамчунин ба овози артикулятсияш, дигаре таъдил меёбад, ки ин ҳодиса диссимилиятсия ном дорад. Ба ҳодисаи диссимилиятсия ҳамчун **аҷдод** талаффуз шудани калимаи **аждод** мисол шуда метавонад, ки аффрикатаи **ҷ** ба **ж** таъдил шудааст. Дар калимаҳои **шинӣ** ва **чинӣ** овози **димоғии н-и** дуҷуми онҳо ба овози нӯғизабонии **д** иваз мешавад (масалан, дар лаҳзаи Бухоро). Калимаи **ичтимой** ба шакли **интимои** талаффуз мешавад, ки дар ин ҷо овози **ҷ** ба овози **ш** иваз шудааст. Ин ҳодиса низ ҳодисаи диссимилиятсионӣ мебошад.

Ҷунон ки дида мешавад, дар ассимилиятсия ба ҳам наздик ва монандшавии овозҳо, вале дар диссимилиятсия, баръакс, аз ҳам дур шудани характери овозҳо мушоҳида мешавад. Аз ассимилиятсия дида, худуди истёзмоли диссимилиятсия камтар аст. Ассимилиятсия шакли фонетикӣ забонро ҷандон таъвир намедиҳад, бинобар ин вай аз забони адабӣ бештар роҳ меёбад, аммо диссимилиятсия дар шакли фонетикӣ забон таъвири индигар ба вуҷуд меоварад. Аз ин рӯ вай аксаран аз нормаи нутқ берун монда, асосан дар лаҳҷаҳо, гуфтугӯӣ оддӣ ва нутқи кӯдакон мушоҳида мешавад.

Медонам, Донистан меҳоҳам, Донистам (МД).

Шарҳ:

Усули МДД (ихтисораи «Медонам», «Донистан меҳоҳам», «Донистам») усули чуस्तучӯй - тадқиқот буда, барои ғарбона ҳал карани масъалаи нав ёри мерасонад.

Тарғиб:

- Аз рӯи мақсад ва мавзӯи дарс ангезиши зеҳн гузаронида мешавад.
- Ба хонандагон саволҳо дода, сутуни аввалро пур мекунем.
- Ба онҳо савол дода мешавад, ки оид ба мавзӯи дарс чиро Донистан меҳоҳанд.
- Ба ҳамин тариқ сутуни дуҷум низ пур карда мешавад.
- Пас аз хондани матни пешниҳодшуда ба сутуни дуҷум баргашта, муайян мекунем, ки хонандагон ба кадом саволҳои худ ҷавоб ёфтанд.
- Он ҷавобҳо ба сутуни сеюм навишта мешаванд.
- Сипас муайян месозем, ки то кадом андоза навиштаҳои сутуни аввал ба Дониши мавҷудай хонандагон мувофиқанд.

Медонам	Донистан меҳоҳам	Донистам
Дониши мавҷуда бо як	?	?

калима ё ибора баён карда мешавад.		
Дониши мавҷуда бо як калима ё ибора баён карда мешавад.	Саволҳои сабт мегарданд, ки ба масъалаҳо вобастаанд.	

Дониши мавҷуда бо як калима ё ибора баён карда мешавад.	Саволҳои сабт мегарданд, ки ба масъалаҳо вобастаанд.	Имкони ёфтани ҷавоб ба саволҳоро интиқос менамояд
---	--	---

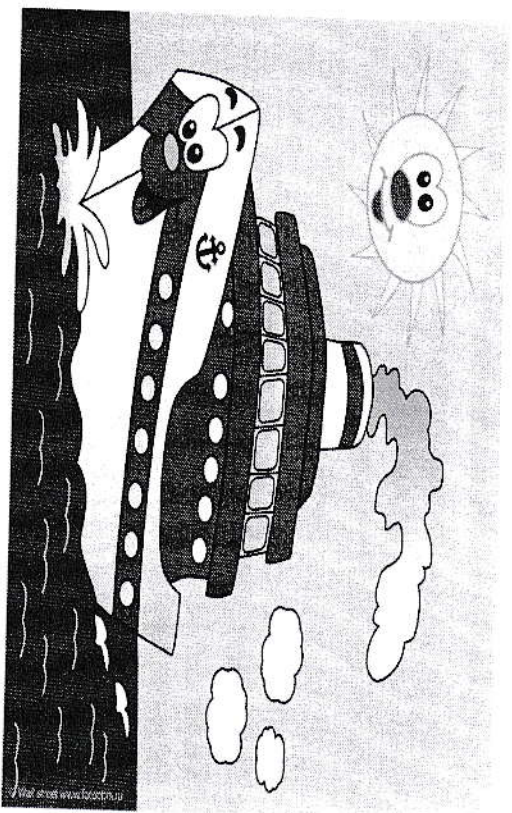
Киштии.

Шарҳ:

Бозии мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки ҳарфҳои алифбои забони тоҷикиро шиносанд ва дуруст талаффуз кунанд.

Тарғиб:

- Дар тахтаи синф расми киштиро кашед.
- Ба хонандагон ҷунин мувоҷиат намоед: «Бачаҳо, мо ҳоло талаффузи овози «э»-ро машқ карда, ҷойи онро дар калимаҳо муайян намуҷдем. Акнун биед, ба кишти савор шуда (омӯзгор расми киштиро нишон медиҳад), ба сайр мебароем. Мо бо худ танҳо ҷизҳоро мегирем, ки дар номи онҳо овози «э» мавҷуд бошад. Кӣ мегӯяд, ки мо бо худ ҷӣ ҷизҳоро мегирем?»
- Хонандагон номҳои ашёе, ки ҳарфи «э» доранд мегӯянд. Масалан: зоча, куза, зина, муза, сузан, занҷир...
- Агар имкон дошта бошад, расми яқчанд ашёи гуфтаро дар дохили расми кишти кашед ва номи онро нависед.
- Сипас, калимаро хонда аз хонандагон хоҳиш намоед, ки баъд аз шумо тақрор кунанд.
- Ин бозиро бо ҳарфҳои дигар низ истифода бурда метавонед.

Таклиди овозӣ.

Шарҳ:

Усули мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки овозҳои забонро аз худ кунанд ва тадриҷан овозхоро ба шакли графикаи онҳо мувофиқ гузоранд.

Тартиб:

- Расмро ба хонандагон нишон дода, пурсед:

Парвина гулуи худро ба табиб нишон дода, кадом овозро талаффуз мекунад? Бачаҳо талаффуз мекунанд: А - а - а.

- Аз хонандагон пурсед, ки онҳо дар боғи хайвонот кадом хайвонхоро дидаанд? Бача аз рӯйи расми «Дар боғи хайвонот» саволу ҷавоб ташкил кунед:

С Ҷург дахонашро калон кушода, чӣ хел овоз (садо) мебарорад? (У - у - у).

/ Паланг чӣ? (Ҷуррр - ҷуррр).

/ Зоғ чӣ? (Каррр - каррр).

Ҳамин тавр, хонандагон расми ашёи гуногун: хайвонот, парандагон, созҳои мусиқӣ ва амсоли инҳоро дида, ба овози ҳар

ин ашё таклидкунон садо мебароранд. Ғайр аз ин, аз ҷистон, ғовуяк ва шёр истифода кардан мумкин аст.

Бозин "Кӣ бештар калима мегӯяд"

Дар ин намууди бозӣ 2 – нафар иштирок мекунанд. Иштирокчиён аз алифбо (алфавит) ҳарфери интиҳоб намуда бо он калима мегӯянд.

Масалан;

Бо ҳарфи "Б" хонандаи якум мегӯяд баҳор, хонандаи дигар мегӯяд борон, хонандаи якум мегӯяд барра, хонандаи дуум мегӯяд буз.

Ҳамин хел кадоме аз онҳо дар охир калима наёбад мағлуб мешавад. Ин намууди бозиро муаллим метавонад дар давраи таълими савод Ҳангоми омӯзонидани овоз ва ҳарфҳо гузаронанд.

Бозин дигар "Кӣ ғолиб меояд?"

Муаллим ба хонандагон ҳикояро нақл мекунад. (Ин метавонад аз матнҳои китоби дарсӣ бошад). Ба хонандагон донишони қаҳрамонҳо ва воқеаҳои ҳикоя аҷиб зарур аст.

Вазифаи хонандагон;

Бо саволҳои худ нагузоранд, ки муаллим ҳикояро то охир нақл кунад.

Вазифаи муаллим ҳикояро то охир нақл намудан. Ин ҳамчун як намууди мусобиқа мебошад. Вақти бозӣ бояд пешақӣ муайян карда шавад.

Ба ин намууди бозӣҳо, бозииши дигар ба монанди "Дар мағоза", "Дар китобхона" низ мисол шуда метавонанд.

Савол ва супоришҳо:

1. Диссимилиятсия чист?
2. Хулосагон оиди ба мавзӯ аз ҷиҳи ибораг аст?
3. Ба диссимилиятсия мисолҳо оред.
4. Фарқи калимаҳои шиннӣ ва ҷинниро гӯед.

Мавзӯ: №11. Антонимҳо ва вазифаи онҳо.

Нақша:

1. Маъноӣ дуътабии антонимҳо.
2. Антоним шакли кӯҳнашудаи таъод.
3. Антонимҳои мафҳум ва аломатҳои сифатино ифода мекунад.

4. Намудҳои антоним.

Калимаи антоним аз ду калимаи юнони: anti(зид) ва опута (ном) таркиб ёфтааст. Антонимҳо калимаҳоянд, ки ба ҳамдигар аз ҷиҳати маъно мутақобиланд. Баланд – паст, нағз – баъд, гарм – хунук, ғафс – борик, васеъ – танг, калон – хурд, пир – ҷавон, талх – ширин, шаб – рӯз, равшан – торик.

Дар китобҳои кӯҳна ба ин маъни калимаҳои таъод ва мутаъодӣ арабино кор мефармуданд, вале ҳозир дар асарҳои забониноӣ бештар антоним маъмул аст.

Маъноӣ мутақобил, яъне антоним, фақат дар калимаҳое ҳаст, ки мафҳумҳои сифатино ифода мекунад, ё ки аломатҳои сифати доранд.

Аз ин нуқтаи назар мо метавонем антонимҳоро ба намуҳои зерин ҷудо мекунем:

а) Калимаҳое, ки мафҳуми ҳодисаҳои табино ифода мекунад: рӯшноӣ – торикӣ, гарм – хунук, гармӣ – хунукӣ, хушк – тар, мешукуфад – пажмурда мешаванд, хомӯш – пурғаво.

б) Калимаҳо ва мафҳумҳои, ки ҳолат ва ғаролияти инсонро ифода мекунад: ҷавонӣ – пири, сикат – бемор, зинда – мурда, пурзӯр – суст, заиф, хушбахтӣ – бадбахтӣ, ҷавон-пир, ғароӣ – танбаӣ.

в) Калимаҳое, ки мафҳумҳои замонино ифода мекунад: рӯз-шаб, зимистон – тобино, пагоҳӣ – бегоҳӣ, барвакт-бевакт, пеш – баъд, қафо, рӯзона – шабона.

г) Калимаҳое, ки мафҳумҳои гуногуно ифода мекунад: дур – наздик, васеъ – танг, ғафс – борик, шимол – ҷануб, шарк-тарб, боло – поён, ин ҷо – он ҷо, пеш-ақиб, қафо.

д) Калимаҳое, ки сифат ва хислатҳои гуногуни предметро ифода мекунад:

Хурд – калон, сафед – сиёх, баъд – нағз, хуб, талх – ширин, рост – дурӯғ, арзон – қимат, хушбӯр – маст, сер – гурусна, далер – тарсончақ, буздил.

е) Калимаҳое, ки мафҳумҳои ҳиссиёт, қайфият ва зоҳир тарғидани онҳо марбутанд: дӯстӣ – адоват, душмани, мухаббат – нафрат, эҳтиром – танафур, зиндадилӣ – маъюси, хурсандӣ – ғамгинӣ, баъд – неқӣ.

Ҷолиби диққат аст, ки айни як калима дар соҳаҳои гуногуни истеъмоли он метавонад антонимҳои мухталиф дошта бошад. Масалан, одатан антоними калимаи сафед калимаи сиёх мебошад (қоғази сафед, ранги сиёх), вале дар соҳаи сиёси муқобили калимаи сафед калиман сурх кор фармуда мешавад (ғардияи сафед – ғардияи сурх, сафедҳо – сурхҳо).

Калимаҳои сурх, ва кабуд – ро, ки одатан нисбат ба ҳамдигар антоним намебошанд, дар бозихҳои ҳарбӣ, ки дар он тарафҳои худӣ иштирок мекунад, ба сифати антоним кор мефармоянд (кӯшуни сурх – кӯшуни кабуд, сурхҳо – кабудҳо).

Антонимҳо дар нутқ бештар барои муқоиса ва муқобилгузориин хислату хусусияти одамон ва ҳодисаҳои индигатӣ истеъмол карда мешаванд.

Тавоно бувад ҳар кӣ доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад.

(А. Фирдавсий.)

Неқбахт он қасе, ки доду бихӯрад,
Шӯрбахт он, ки ӯ надоду нахӯрад. (А. Рӯдакӣ.)

Муфаттиш ва пешоҳанги махфӣ.

Шарҳ:

Ин бозии "чустану ёфтан" буда, малакаҳои гӯш қардан, мушоҳида ва таҳлил қардандро тақмили медиҳад.

Тарғиб:

- Аз хонандагон хоҳиш кунед, ки дар шакли давра истанд.
- Яке аз хонандагонро ҳамчун «муфаттиш» интиҳоб намоед.
- Аз ӯ хоҳиш кунед, ки ба мӯддати кӯтоҳ аз синф берун барояд.
- Аз хонандагони дигар хоҳиш намоед, ки якеро ҳамчун «пешоҳанги махфӣ» интиҳоб намоянд.
- Ба хонандагон фаҳмонеда, ки «пешоҳанги махфӣ» ягон ишораеро оғоз мекунад ва дигарон ин ишораро бо ӯ иҷро мекунанд. Масалан, агар «пешоҳанги махфӣ» қарсақ занад, ҳама яқҷоя қарсақ мезананд ва амсоли он.
- «Муфаттиш» ба синф баргашта дар марказ ё берун аз давра меистад ва мушоҳида менамояд. «Муфаттиш» бояд бодикқат мушоҳида қарда, «пешоҳанги махфӣ»-ро ёбад.
- Агар «муфаттиш» «пешоҳанги махфӣ»-ро ёбад, ба хонандагони дигар ҳамроҳ мешавад ва сипас, омӯзгор хонандан дигарро ҳамчун «муфаттиш» ва «пешоҳанги махфӣ» интиҳоб қарда, бозиро ба тарғиби боғо идома медеҳад.

Машиқи № 14. Зарбулмасалҳоро хонда маънидод кунед.

Гӯед, ки антонимҳои ишоратшуда чӣ аҳамият доранд.

1. Ба одами нобовар неку бад баробар.
2. Фақир кӯр бошад, аз дидан бино чӣ фоида?
3. Нодон сухан кунад, доно киёс.
4. Пур дону кам бигӯ.
5. Салом аз хурду калом аз калон.

Машиқи № 15. Чистонхоро бо ҷавобашон навишта гиред, ба зери антонимҳо хат кашед.

Сандуқчаи зулбӣе.

Худбандаку худкушо.

Ду бародар доимо

Меравем дар ҳар кучо

Як каме пеш ё қафо

Ҳамроҳ мегардем мо.

Бозии "Ин чист?"

Дар ин намууди бозӣ ашёро аз рӯи аломату хусусиятҳояшон муайян мекунанд.

Масалан:

Ранги чӣ сурх аст? Аз чӣ сафед? Чӣ ширин аст? Чӣ сабз аст? Чӣ кегозин аст? Чӣ шишагӣ? Чӣ пахтагӣ? Ва ғайра.

Ин намууди бозӣхоро ҳангоми омӯзонидан ва мустаҳкам намудани мавзӯи "Сифат" гузаронидан аст.

Савол ва супоришҳо:

1. Калимаҳои сермаъно ва якмаъно аз ҳамдигар чӣ фарқ мекунад?
2. Ба маънои маҷозии калима мисолҳо гӯед.
3. Антонимҳо чист?
4. Калимаҳо чӣ тавр маънои маҷозии мегиранд?
5. Антонимҳо мувофиқи маъно ба кадом гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд?

Мавзӯ № 12. Омонимҳо ва вазифаи онҳо.

Нақша:

1. Маънои лўғавии омонимҳо.

2. Омоним чист?

3. Калимаҳои сермаъно.

4. Роҳҳои пайдо шудани омонимҳо.

5. Омофон чист?

6. Омограф чист?

1. Калимаи омоним аз калимаҳои юнони *homos*-баробар,

якхела ва опута-ном пайдо шудааст.

Масъалаи омонимия ба сермаъноии калимаҳо таллуқ дорад. Омоним калимаест, ки аз ҷиҳати талаффузи худ ба калимаи худ монанд буда аз ҷиҳати маъно аз вай ба кулли фарқ мекунад. Ҷунонҷи калимаҳои бар дӯл дор ҳар кадом якчанд маъно дорад.

Барои он ки иштибоҳе пайдо нашавад мо метавонем ҳодисаи сермаъноии калимаро аз омоним будани он ба осони фарқ кунем. Дар ин сурат ба калимаҳои муносиб муродиф овардан лозим асту ҳолос. Агар калимаҳои интиҳобшуда муносибати муродифро нишон надиҳанд пас калимаи маълум омоним мебошад.

2. Масъалаи калимаи дӯл - ро гирем. Ин калима се маънии аз ҳамдигар тамоман фарқ кунанда дорад.

1) Куттии калони осиб-дӯли осиб 2) Жола-дӯл борида. 3) Нақораи калон-дӯли сарбози. Барои калимаи аввал дурусттараш барои маънии дӯли муродифи он кутти, барои дӯли дуғом калимаи жола ва барои дӯл-и сеюм калимаи нақора-ро оварда муқоиса кунем, маълум мешавад, ки ин калимаҳо, яъне кутти, жола ва нақора нисбат ба ҳамдигар муродиф шуда наметавонанд, пас калимаи дӯл, ки се маъни дорад, омоним шуда омадааст ва маҳз барои ин дар китоби луғат онро одатан ҳамчун дӯл 1. Дӯл 2 ва дӯл 3 меоваранд.

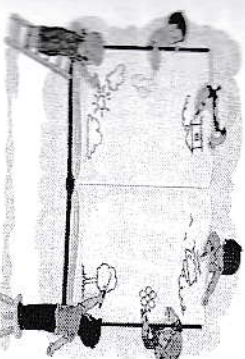
3. Калимаи асли бо калимаи иқтисоси омоним мешавад. Масалан: ток-токи антур, токи электрик.

Таъриротӣ овози дар таркиби калима. Масалан: бар-бари хона, китобро ба хона бар;

Тасодуфан ба айни як таркиби овози пайдо шуда омадани калимаҳои гуногунмаъно, ки аксаран яке аз онҳо аз забони шеваи ба таркиби луғавӣ дохил мешавад. Масалан: дарах: а) Ба маънии хабар, овоза, б) Ба маънии кӯраи металлудозӣ.

Баъзеҳо ҷунин мешуморанд, ки мавҷуд будани омонимҳо дар забон ҳодисаи манфист. Яъне тарафдорони ин нуқтаи назар "зарари" омонимҳоро дар он мебинанд, ки ин гуна калимаҳо барои зуд ва дуруст фаҳмидани фикри ихоршуда мӯъне мешаванд. Албата, омонимҳо, азбаски шакл аз ҳел мебошад, то андозае мумкин аст, ба фаҳмидани фикр „ҳалал“, расонад. Масалан: дар мукотиботе, ки онро, коммуникативии кутӯҳ меноманд: фармоишҳои ҳарбӣ, телеграф мешавад. Вале роли муҳимми фарқкунандаро пеш аз ҳама матн мебозад. Бинобар ин, ба фаҳмиши дурусти ин ё он фикр монеа пайдо намешавад. Масалан: дар ҷумлаҳои, ин китобро ба хона бар, на бари хона чор метр аст, ҳеҷ вақт маънии калимаҳои бар на бар-ро аралаш кардан мумкин нест.

4. Як ҳодисаи дигар низ бо масъалаи омонимия алоқа дорад, ки он фарқи навишт ва талаффузи калима мебошад. Масалан: калимаҳои тӯб ва тӯп-ро гирем. Ҳар ду калима тӯп талаффуз карда мешавад. Ин гуна калимаҳоро омофон меноманд.

5. Дар баробари ин, калимаҳое низ ҳастанд, ки навишташон як буда, талаффузашон гуногун аст, ҷунки зада ҷояшро иваз

мекунанд. Масалан; сӯзон ва сӯзон (коғазҳои нодаркорино сӯзон- феъли фармоиш ва офтоби сӯзон-сифат). **Ин гуна калимаҳоро омограф меноманд.**

Накшофарӣ.

Шарҳ:

Усули накшофарӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки бо ҳамсолои ва калонсолон дар доираи мавзӯӣ ба синну сол ва донишашон мувофиқ муҳокама кунанд.

Тартиб:

- Матни хурди ҳикояро (ду симо дошта бошад) ба хонандагон пешниҳод намоед.

- Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки матнро хонда, накшҳоро байни худ тақсим намоянд. Барои тақсим намудани накшҳо ба хонандагон ёрӣ расонед.

- Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки сахначаро машқ кунанд.

- Синфро идора кунед, аз хонандагон хоҳиш намоед, ки сахначаро бо овози паст машқ кунанд.

- Сипас, аз якчанд гуруҳ хоҳиш намоед, ки сахначаро ба аҳли синф намоиш диҳанд.

Диккат! Ҳангоми намоиш додани сахнача ба нишондиҳандаҳои зерин аҳамият диҳед.

- Хонандагон накшҳоро мувофиқи матн иҷро менамоянд.

- Онҳо бо забони адабӣ сӯҳбат мекунанд.

- Овоз, имову ишораи мувофиқ истифода мебаранд.

Агар дар матн якчанд симо тасвир шуда бошад, он гоҳ ин фаволиятро дар гуруҳҳои хурд (чор-панҷнафара) иҷро намоед. Як нафарро наққушанда тавин карда метавонед.

Машқи № 16. Ҷумлаҳоро маънидод кунед, бо маъноҳои дигари калимаҳои ишоратшуда ҷумла нависед.

1.Каримҷон паҳлавонест, ки ҳанӯз **шонаш** ба замин нарасидааст.

2. Аз бехудагудӣ чӣ шуд? Бикӯш, то ба касе нафъат расад.

3. Мошинҳои ҳозира то 500 тонна бор мебардоранд. **Бозии "Бозӣ - Ҷистон"**

Муродифи калимаи овозро ёфта, ба он номи мевеае илова

намоед. Ҷавобаш он қадар ҳам душвор нест, ҳамагӣ як калима.

Он ҷист?

(Ҷавоб; садонок).

Агар ба муродифи калимаи овоз пешванди " ҳам " гузоред, онгоҳ калимаи муқобилмаънои садонок ҳосил мешавад.

Ҷист он?

(Ҷавоб; ҳамсадо).

Ҳониши бурро ё овозӣ.

Шарҳ:

Ҳониши бурро ё овозӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки калимаҳоро дуруст талаффуз карда, задаи калима ва ибораҳои маъмулро рӯя кунанд. Ин фаволият барои хонандагоне, ки забони модарашон дигар буда, дар мактаб ба забони тоҷикӣ дарс меҳонанд, хеле муфид аст. Масалан: барои хонандагони аксари ноҳияҳои Бадахшон, ки дар хона бо шеваи маҳал муошират мекунанд, инчунин барои ақалиятҳои миллӣ, ки фарзандонашон дар мактабҳои тоҷикӣ меҳонанд. Ин усул имкон медиҳад, ки хонандагон сохтори забонро машқ кунанд.

Тартиб:

- Матни хурдро интихоб намоед.

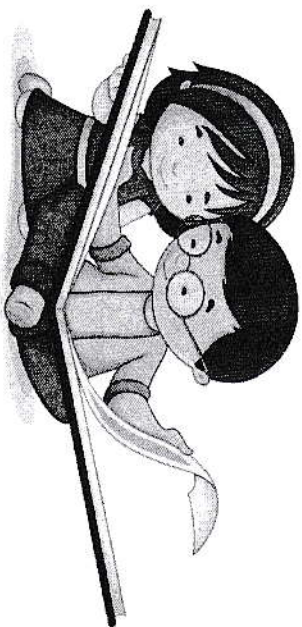
- Ҷумлаеро аз матн хонед. Қоидаи талаффуз ва задаи ҷумларо рӯя кунед.

- Аввал аз катори якум хоҳиш кунед, ки пас аз шумо тақрор намоянд.

- Ҷумларо бори дигар хонед, аз катори дуюм хоҳиш кунед, ки пас аз шумо тақрор намоянд. Ин амалро бо катори сеюм тақрор намоед.

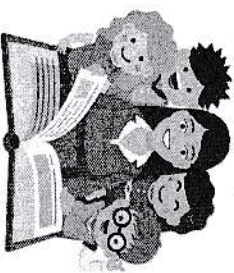
- Ҷумлаҳои дигарро низ ба ин усул хонед.

- Агар талаффузи калимаҳо душвор бошад, он гоҳ аз каторҳо хоҳиш кунед, ки ҷумларо (калимаро, ибораро) думаротибагӣ такрор намоянд.

Озмунни имло.

Шарҳ: Усули мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки ҳангоми навиштан ба имлои ҳарфҳои **е, ё, ю, я, й, у, у ва ь** риоя кунанд. Ин гуна озмунҳо шавқи хонандагонро бедор карда, барои дар хотир гирифтани имлои калимаҳо ёри мерасонад. Инчунин аз хонандагон хоҳиш кунед, ки калимаҳоро дар

«Дафтари имло» нависанд.

Тартиб:

- Рӯйхати калимаҳоро, ки ҳарфҳои **е, ё, ю, я, й, у, у ва ь** доранд, тартиб диҳед.
- Хонандагонро ба гуруҳҳои чор-панҷнафари муттаҳид созед.
- Аз онҳо хоҳиш кунед, ки як нафарро "нависанда" интихоб намоянд. Як ҷарағ гирифта номи аъзоён гуруҳашонро нависанд.

- Сипас, калимаҳоро як-як хонед ва аз байни гуруҳҳо хоҳиш кунед, ки калимаҳоро нависанд.

- Пас аз хондани ҳамаи калимаҳо ҷарағҳои хонандагонро ҷамъ оварда, санҷед ва баҳои кори гуруҳҳоро муайян карда, ба аҳли синф эълон намоед.

Савол ва супоришҳо:

1. Омоним чист?
2. Роҳҳои пайдо шудани омонимҳо гуфта чиро мефаҳмед?
3. Омофон чист?
4. Омограф чист?
5. Кадом омонимҳоро омонимҳои лексикӣ ва морфологи меноманд?

Мавзӯъ № 13. Синонимҳо ва вазифаи онҳо.

Нақша:

1. Маънои лўғавии синонимҳо.

2. Синоним чист?

3. Калимаҳои сермаъно.

4. Роҳҳои пайдо шудани синонимҳо.

Синонимҳо - калимаҳои маъношуда, ки аз ҷиҳати маъно ба ҳамдигар наздик буда, аз ҷиҳати таркиби овозишон ҳар хела маъношуда ва маъноҳои ба ҳамдигар наздикро ифода мекунанд. Мисол: ҷасур - далолат - нотаъс - шӯҳратнок; рӯй - чеҳра - киёфа - афт - башара - симо - лиқо; офтоб - хуршед - меҳр - хуршамс. Синонимҳо як предмет, як ҷизро номбар карда, хусусиятҳои гуногуни онро ифода мекунанд. "Ин ҳолат аз он сар мезанад, ки забон ифодакунандаи худро предметҳо, ҷизҳо набуда, балки ифодакунандаи мафҳум маъношуда".

Он ақидае, ки синонимҳоро калимаҳои шаклан гуногун ва аз ҷиҳати маъно яхседа талқин менамояд, дуруст нест. Ҳодисаи мавҷудияти синонимҳои мутлақо яхседа дар забонҳо ҷой дошта бошад ҳам, ниҳоят кам аст: забоншиносӣ ва лингвистика, самолёт ва аэроплан, аэропорт ва аэродром ва Ҳодисаҳои амсоли инро ба ҳамаи синонимҳо татбиқ карда наметавонад, зеро калимаҳои синонимӣ дар забон ҳеле актив буда, барои ифодаи обу ранги бадеӣ ва образнокии суҳан хизмат мекунанд.

Агар синонимҳо дар таркиби лўғати забон мутлақо яхседа Ҳаммаъно маъношуда, он гоҳ ин на боигарии забон, балки, баръақс, ифлоскунии забон шуморида мешавад. Мавҷудияти синонимика боигарии лўғавӣ ва услубии забон маъношуда. Дигаргунӣ, ки дар ҳаёти сиёсӣ - иқтисодии ҷамъият ба вуҷуд меоянд, бевосита дар забон инъикос меёбанд, ки ин барои боз ҳам бойтар шудани таркиби лўғавии забон заминаи асосӣ маъношуда.

Таркиби лўғавии забон манзараи онро муайян менамояд. Боигарии таркиби лўғавӣ, дар навбати аввал, аз фаровонӣ ва гуногунии калимаҳои синонимӣ иборат аст. Синонимҳо барои нурратар ва барҷастатар тасвир намуздани предметҳо, Ҳодисаҳо, ноқсаҳо ва аломатҳо, барои таркиби калимаҳо худдорӣ кардани гунаи ва нависанда ва дар шакли бехтарин ифода ёфтани фикру мақсад ёри мерасонанд.

Синонимҳо бо роҳҳои зерин ба забон дохил мешаванд:

1. Бо роҳи калимасозӣ: тағйирот - дигаргунӣ - ивазшавӣ — бадашавӣ - дигаршавӣ;

2. Аз шеваҳои лаҳҷаҳои ғирифтани калимаҳо: бол - қанот, пул - қушқуқ, шикорчӣ - сайёда, беҳӣ - сабзӣ;

3. Бо роҳи иҷтибос аз дигар забонҳо: қалб - дил, келин - арус, эрка - азиз.

4. Бо роҳи ифодаи маъноӣ : шайтон - фиребгар - рӯбох, мурдан - вафот кардан - ҷашм пушидан - қазо кардан - реҳлат намуздан.

Аз ҷиҳати сохту таркиб синонимҳоро ба чор хел ҷудо кардан мумкин аст:

1. Синонимҳои содда - танҳо аз як реша иборат буда, ҳеҷ гуна морфемаи дигар надоран: офтоб - шамс - меҳр - хур, садо - овоз, шакл - намуна - сохт, тоза - соф - зундуқ.

2. Синонимҳои сохта: бозӣ шӯхӣ, паҳоҳӣ - сахарӣ, неки - ҳубӣ - нағзӣ.

3. Синонимҳои мураккаб: дилнишин - дилқаш - дилрабо - дилпазир - дилписанда - дилбар, дилдода - дилбаста - дилбохта.

4. Синонимҳои таркибӣ: ҳафа шудан - андухтани шудан, рӯзи дароз - тамоми рӯз.

Ба ин гуруҳи ибораҳои ҷуфти синонимиро ҳам дохил кардан мумкин аст: меҳру муҳаббат, зебу зинат, шӯру ғавро, афту

андом, каду комат, чангу чанчол, шаклу шамоил, ғаму ғусса, азобу укубат, зулму таадӣ ва монанди ин.

Ин гуна иборҳо дар забон тоҷикӣ инкишоф ёфтаанд. Онҳо, чунон ки мебинем, бо пайвандаки "у" ба ҳам омада, як дараҷа характери устуворӣ пайдо кардаанд, яке аз онҳо маънои дигариро тақмил медиҳанд.

Забонҳо аз рӯи мавҷудияти синонимҳо дар ҳиссаҳои нутқ як хел нестанд. Дар баъзе категорияҳои нутқ синонимҳо бештар, дар баъзе камтаранд. Аз ҳамаи ҳиссаҳои нутқ сифат зиёдтар синоним дора, феъл ҳам бо синонимҳо бой аст. Нисбат ба сифат ва феъл дар исм синонимҳо камтаранд. Синонимҳо дар тарзи ифодаи фикр, ибораорой аҳамияти ниҳоят калон доранд. Гуянда ё нависанда ҳар кадом шакли ҳаммаъно ва наздикмаъноро дар мавқеи мавриди худ кор фармуда аз такрори калимаи ибора худдорӣ мекунад. Аз ҷиҳат, синонимҳо бештар аҳамияти услубӣ доранд.

Машқи № 17. Бо синонимҳои ҷуфти зерин ҷумлаҳо соzed.

Имову ишора,
рахму шафкат,
сулҳу амонӣ,
софу бегубор,
сахву хато.

Машқи № 18. Ба калимаҳои зер дутоӣ синоним ёфта, ба ҳар кадоми онҳо ҷумла гуед.

Ватан, дунё, ёрӣ.

Машқи № 19. Дар ҷумлаҳои зер ду синоним дар як ҷо ҷиҳатҳои онҳоро таъкид карда, ки якero шумо наъз медонед, ду дигарero наҷаъдон. Гуед, ки синонимҳо ҷаро ҷуфт - ҷуфт истеъмоли шудаанд.

1. Киномеханик бо хизмати шоёни таҳсини худ дар байни ақоли обрӯю эътибори калон пайдо кард.
2. Ҳалимачон аз хурдӣ ҳулку автори нек дошт.
3. Номи ҳамаи асбобу анҷомҳоро Доништан ҳам кори хуб аст.
4. Ҳар калар ки бештар таҳқиқу тафтиш кунӣ, ҳамон бештар аст.

Бо овози баланд хондан.

Шарҳ:

Тавасути ғарзалияти мазкур хонандагон метавонанд маънои калимаи ибораҳо ва мазмунни матнро дарк карда, барои пура кардани мазмун аз расму мусаллаҳҳо истифода баранд. Тавасути хониш бо овози баланд шумо метавонед дониши хонандагонро онд ба дӯғат, боқтори грамматикӣ ва услуби таҳии матн васеъ гардонед. Ҳангоми бо овози баланд хондан оҳанг ва имову ишораи мунофиқро истифода баред, ин диққати хонандагонро ба матн ва дарки маънии он равона мекунад.

Тартиб:

Матнро интиҳоб намоед, ки ахбори ба хонандагон шинософаро гирад.

- Пеш аз хондани матн бо хонандагон оид ба матн ва мазмунни он суҳбат кунед. Дар атрофи номи матн, расмҳои он, мавзӯи он бо хонандагон муҳокима доир кунед.

- Барои дарки пураи маънии матн ба хонандагон ёри расонед:

ба расму мусаввараҳо ва ашё барои фаҳмидани хонандагон ишора намоед. имову ишора ва унсурҳои нақшофариро истифода намоед.

- Пеш аз хондани матн калимаву ибораҳои нофаҳморо таҳлил намоед.

- Матнро бо овози баланд хонед ва аз хонандагон хоҳиш намоед, ки хат баранд. Ин имкон медиҳад, ки онҳо нутқи шифоҳиву хаттиро алоқаманд намоянд.

- Агар сабти овозии матнро дошта бошед, онро яқъанд маротиба ба хонандагон шунавонед.

- Дар хотир дошта бошед, ки матн ҳар қадар шавқовар хонда шавад, ҳамон андоза шавқу завқи хонандагонро ба хондан зиёд мекунад.

Бозии "Ёфтани калима"

Муаллим ё хонандае калимаро фикр карда онро дар қоғаз менависанд ва мегуянд, ки калима аз чанд ҳарф иборат аст.

Ҷ ҳарфи аввали калимаро гуфта аз иштирокчиёни бозӣ хоҳиш менамоянд, ки калимаро ёбанд ва нависанд. Хонандае, ки калимаеро меёбад саволи навбатиро барои ёфтани калимаҳои дигар пешниҳод менамояд.

Азназаргузаронӣ ва таҳлил

Шарҳ:

Стратегияи мазкур имкон медиҳад, ки хонандагон маънои калима ва ибораҳо, мазмунни матнро дарк карда, барои пура кардани мазмун аз расму мусаввараҳо истифода баранд. Азназаргузаронӣ яке аз стратегияҳои хондан аст, ки бо машқ кардани он малакаи хониши хонандагон тақмил меёбад.

Минбаъда ин стратегияро барои муайян кардани унсурҳои рӯшноии грамматикӣ, матн, услуб ва ғайра истифода баред. Дар ҳаёти минбаъда ин стратегияро хонандагон барои аз назар гузаронидани мундариҷаи рӯзномаву мағалиҳо, китобҳо, дастурамалҳо, барномаҳои телевизионии истифода бурда, нустан заруриро муайян карда, онро қисман ё пура мутолиа намоянд. Ўёне, стратегияи мазкур ба малакаи ҳаёти мубаддал мегардад.

Тарғиб:

Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки матнро аз назар гузаронанд ва калимаҳоеро, ки барояшон аз ҷиҳати шакл ва маъно навад, муайян созанд.

Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки калимаҳои интиқоҷбардашонро ба дафтар руйнавис кунанд.

Сипас, бо нафари дар паҳуяшон ништа, он калимаҳоро хонанд ва яқъоя тарзи хондан ва маънии онро шарҳ диҳанд.

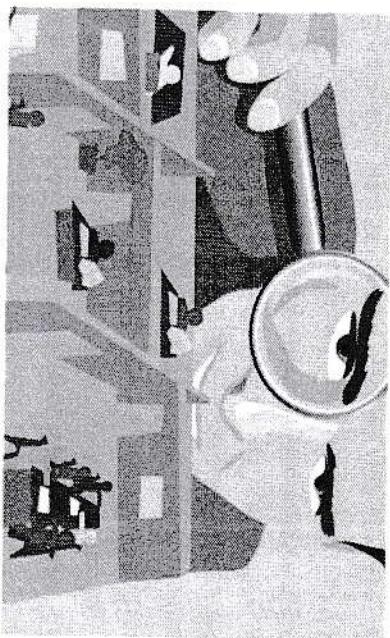
Ҳар ҷумлаи матнро хонед, ист кунед ва аз хонандагон хоҳиш намоед, ки калимаҳои барояшон нофаҳморо аниқ созанд. Сипас, ба аҳли синф супориш диҳед, ки он калимаҳоро шарҳ диҳанд. Агар аҳли синф шарҳ дода натавонанд, ба онҳо ёри расонед.

Агар матн бо расм таҳвирт дода шавад, он гоҳ аз хонандагон хоҳиш намоед, ки калима ё ибораҳоро ба сюжети расм мувофиқ гузоранд. Ўёне гуянд, ки ашё ё амал дар расм чӣ гуна тасвир ёфтааст.

Пас аз хондани ҳамаи ҷумлаҳо ва таҳлили калимаҳои нан аз хонандагон хоҳиш намоед, ки матнро хомӯшона як маротиба хонанд ва ба саволҳо ҷавоб гардонанд.

Инчунин барои бовари ҳосил кардан аз хонандагон хоҳиш карда мешавад, ки яқъанд ҷумлаи матнро хонда, мазмунни онро бозгӯӣ кунанд.

Диққат! Хонандагонро мушоҳида карда, бовар ҳосил намоед, ки онҳо матнро аз назар мегузаронанд, калима ва ибораҳои нофаҳморо муайян мекунанд. Ҳамзамон, натиҷаи мушоҳидаатонро *таҳлил* намоед. Масалан: "Рустам ба мати диққат намедидҳад. Заррина хуб кор карда, калимаҳои нофаҳморо муайян мекунад." Сипас бо хонандагони алоҳидае, ки фавқолидтро нодуруст иҷро карда истодаанд, ё беаҳамияти зоҳир мекунанд, *робита* карда, ба онҳо ёри расонед, ё онҳоро ба кор кардан водор созед.

Савол ва супоришҳо:

1. Синоним чист?
2. Синонимҳо бо кадом роҳҳои зерин ба забон дохил мешаванд?
3. Аз ҷиҳати сохту таркиб синонимҳоро ба чанд ҳел ҷудо мешаванд?

Технологияи ва методҳои умумии таълим дар низоми таълими салоҳиятнокӣ

Мафҳуми «технология» юнонӣ буда, аз калимаҳои *techné* - «санъат», «маҳорат»; *logos* - «илм» гирифта шудааст. Маънояш «илм дар бораи санъат, маҳорат» аст.

Дар адабиёти педагогӣ мафҳумҳои «технологияи педагогӣ», «технологияи таълим», «технологияи омӯзиш» воমেҳуранд. Онҳо ба ҳам тавбаманд мисли мафҳумҳои педагогика, таълим ва омӯзиш. Вобаста ба ҷараёни таълиму тарбия мафҳуми «технология»-ро ҳамчун санъати тақриси, таълим маънидод кардан бамаврид аст. Бисёр дутаҳои дузабона низ «технология»-ро ҳамчун мафҳуми роҳу равишҳо барои санъаткорона, моҳирона иҷро кардани коре шарҳ медиҳанд.

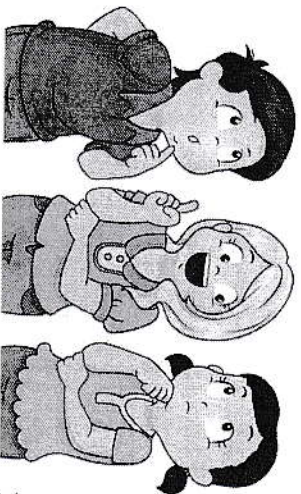
Технологикунони ҷараёни таълим - ин раванди инкишофест, ки баҳри баланд бардоштани самарабахшии ҷараёни таълим, кафолати ба натиҷаҳои ҷашмдошт расидани хонандагон равона шудааст.

Умумият ва фарқи технологияи таълим аз методикаи таълим:

1. Технология - ин усули пешаки баназагирии натиҷаҳои таълимиест, ки онро метавон тавассути роҳу воситаҳои гуногун ба даст овард.
2. Технология ва методика - баробаранд.
3. Методика - мафҳуми васеъ аст. Вай метавонад чанд технологияро дар бар гирад. Дар ин сурат, аксар вақт методика ба сифати системаи педагогии ягона дида мешавад.
4. Дар методикаи анъанавии таълим омӯзгор бештар нақши актёр (хунарманд)-ро мебозад. Вай расонандаи ахбор аз китоб ба шогирд аст. Дар технологияи таълим омӯзгор асосан ба режиссёри (коргардони) машғул аст. Вай намеомӯзонад,

баъки роҳнамои мекунад, ҳавасманд мегардонад, ғайолияти таълимии хонандагонро ба танзим мебарорад.

Пешгӯи

Шарҳ:

Стратегияи мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки аз рӯи номи матн, расмҳо ва донишу таҳрибаи ҳеш мазмуни матнро пешгӯӣ кунанд. Инчунин, он ба шумо имкон медиҳад, ки шавқ ва ҳошии хонандагонро ба хондан бедор намоед. Яъне, раванди хонандро мақсаднок татбиқонед. Хонандагон матнро мехонанд, то ақидаи ҳешро тасдиқ ва ё рад кунанд.

Тартиб:

- Номи матнро ба хонандагон хонед. Аз хонандагон хоҳиш кунед, ки китобхоҳишонро пушанд.
- Ба хонандагон чунин муроҷиат намоед: "Ба фикри шумо, дар матн суҳан дар бораи чӣ меравад?"
- Хонандагон фикру ақидашонро мегӯянд. Ақидашон нодуруст бошад ҳам, онҳоро рад накунед.
- Кӯшиш намоед, ки аксари хонандагон ақидашонро пешниҳод намоянд. Чунин муроҷиат карда метавонед: "Рустам, ту чӣ фикр дори? Азиза чӣ?"
- Кӯшиш намоед, ки хонандагон масъулият ҳис карда, фикрашонро пешниҳод намоянд. Кӯшиш намоед, ки фикри хонандагонро то охир гӯш кунед.

Агар дар баробари матн расм бошад, шумо аз хонандагон хоҳиш кунед, ки мазмуни матнро аз рӯи расм гӯянд.

Дикқат! Ҳангоми гузаронидани ғайолияти мазкур ба нишондиҳандаҳои зерин аҳамият диҳед:

- Хонандагон фикру ақидашонро озодона ва мувофиқи мазмуни матн пешниҳод намоянд;
- Бо вуҷуди таъхир дар баёни фикр онҳо кӯшиш менамоянд, ки ҷизе гӯянд.

Хониши дунафарӣ.

Шарҳ:

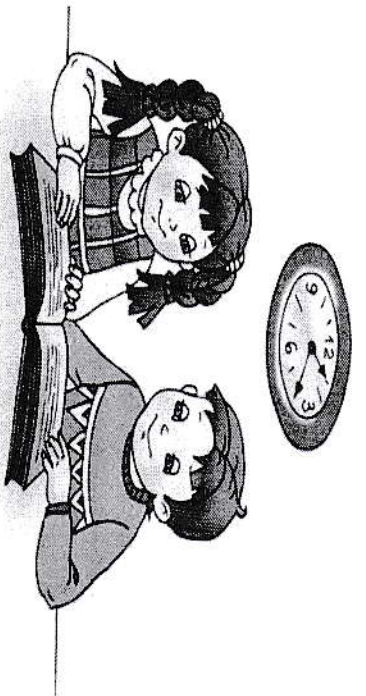
Хониши дунафарӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки матни кӯтоҳи афсона, ҳикоя, ҳабаб ва мақоларо бурро хонанд.

Тартиб:

- Хонандагонро ба гуруҳҳои дунафарӣ муттаҳид намоед.
- Матнро ба онҳо пешниҳод карда, аз онҳо хоҳиш намоед, ки бо навбат онро хонанд. Масалан, хонандаи 1 ҷумлаи аввал ва хонандаи 2 ҷумлаи дуюмро мехонанд. Ҳамин тавр, ҳар ҷумларо ба навбат ба ҳамдигар хонда, ба якдигар баҳо медиҳанд.

Дикқат!

- Хонандагон тарзи хондани якдигарро гӯш карда, тарзи хондани якдигарро арзёбӣ мекунанд. Ба ҳамдигар барои дуруст хондан ёри мерасонанд.
- Синфро назорат кунед. Боварӣ ҳосил намоед, ки хонандагон матнро мехонанд. Агар зарур ояд, ба хонандагон ёри расонед.

Мо мехонем, омӯзгор менависад.

Шарҳ:

Усули мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки ҳангоми хондан ғалати содиркардашонро мустақилона ислоҳ намоянд. Одатан мо метуем ва хонанда менависад. Агар баръакс, хонанда гуяд (хонад) ва мо нависем, чӣ мешавад? Иваз кардани нақшо ҳангоми дарс онро шавқовар ва самаранок мегардонад. Бе ҳарос аз хонандагон хоҳиш намоед, ки баъзан дар нақши шумо ғарздорӣ кунанд. Онҳо худро масъул ҳис карда, ғарздор мегарданд.

Тартиб:

- Аз хонандагон (ё як хонанда) хоҳиш кунед, ки ҷумлаеро аз матни ношинос хонанд.

- Шумо ҷумларо, ҷунон ки хонандагон талаффуз кардаанд, дар тахтаи синф нависед. Калимаҳоро, ки хонандагон бо душворӣ мехонанд ва ист мекунанд, ишораи махсус намоед. (Барои шавқовар шудан ва бедор кардани кунҷковии хонандагон, баъзеи калимаҳоро хато навишта метавонед).

Масалан:

Ди . руз мо ба бо.ғ.и ҳайвонот рафтем. Дар он ҷо мо бахмутро дидем.

- Сипас, аз хонандагон хоҳиш намоед, ки ҷумларо хомӯшона

Хонанда.

- Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки ҷумларо бори дигар бо овози баланд хонанд.

- Ин дафъа ҷумларо бори дигар дуруст нависед.

Масалан:

Дирӯз мо ба боғиҳайвонот рафтем. Дар он ҷо мо бахмутро дидем.

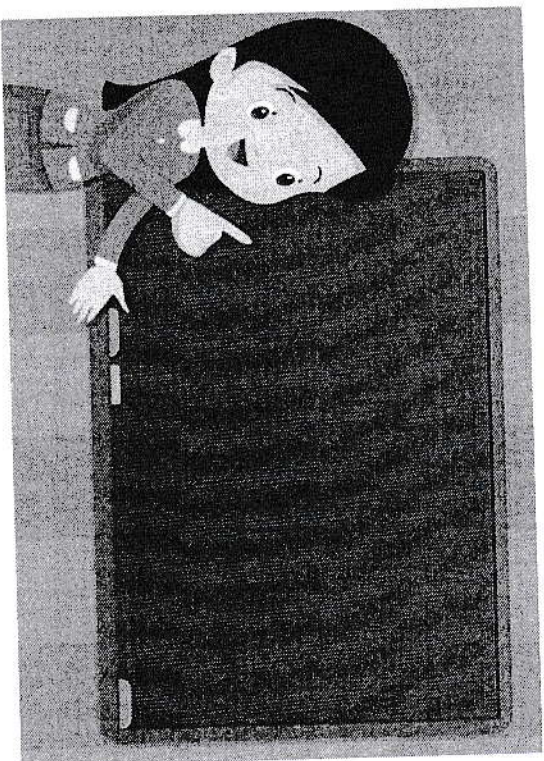
- Бо хонандагон моҳияти дуруст талаффуз кардани калимаҳоро муҳокима намоед. Ба онҳо фаҳмонед, ки агар калимаҳо дуруст ва бурро хонда шаванд, фаҳмидани онҳо осон мегардад.

- Ин машқро якчанд маротиба такрор намоед.

- Ба хонандагон гуед, ки агар ҳангоми хондани калимае душворӣ кашанд, онро дубора хонанд, ё онро ба рафикашон хонда, дуруст хондани ӯро арзёбӣ кунанд.

Диккат!

Гуфтан мумкин аст, ки сабр ва таҳаммул яке аз воситаҳои арзёбӣ мебошанд. Шояд хонандаи шумо бори аввал бо ин калима шинос мешавад, у аввал ба ҳарфҳо ва шакли калима диққат дода, сипас, бо истифодаи донишу таҷрибааш онро хондани мешавад. Баъзе омӯзгорон сабр накарда, калима ё ҷумларо ба ҷойи хонанда мехонанд. Ин барои тақмили малакаи хондан зарар мерасонад. Сабр кунед, то хонанда калима ё ҷумларо мустақилона хонад. Шумо метавонед тавассути саволҳои водоркунанда ба хонанда ёри расонед. Саволҳо дар ин асно ҳамчун дастур хизмат карда, донишу таҷрибаи пешини хонандаро ғарздорӣ мегардонад.

Хониши ботаваккуф.

Шарҳ:

Хониши ботаваккуф ба хонандагон имкон медиҳад, ки анҷоми афсона ё ҳикоя, натиҷаи рафтору амали симоҳои онро пешгӯй кунанд. Пешгӯйи яке аз малакаҳои муҳимми хондан аст. Мо пеш аз хондан аллакай мазмунӣ матнро пешгӯйи мекунем. Номи матн ба мо ахбори зиёд пешниҳод мекунад. Мо матнро хонда, ҳодисаҳои минбаъдаи онро дар майнаи сар пешбинӣ кардан метирем. Ин аз малакаи баланди хониш доштан далоят мекунад. Хониши ботаваккуф ин малакаро дар хонандагон таъмин дода, онҳоро хонандаи муваффақ мегардонад.

Тарғиб:

- Матнро, ки ҳодисаҳои ивазшаванда ва ҷолиб дорад, интихоб намоед. Аслан матни афсона ва ё ҳикоя мувофиқ аст.
- Тавассути саволу масъалаҳои пеш аз хондан хонандагонро ба хондан (шунидан) - и матн омода намоед.

- Қисми аввали матнро то нуқтаи ивазшавии ҳодиса ё пайдо шудани масъалае хонед ва аз хонандагон хоҳиш намоед, ки давоми афсона ё ҳикояро пешгӯйи кунанд.

- Сипас, ба хонандагон ҷунин муроҷиат намоед: «Меҳоҳед ғайме, ки давоми афсона чӣ мешавад? Ё худро санҷидан меҳоҳед? Пас давомашро гуш кунед».

- Давоми матнро то нуқтаи дигар (то ҳал шудани масъалаи гузошташуда) хонед. Таваккуф карда, аз хонандагон хоҳиш кунед, ки ақидаи пештар гуфташонро бо ахбори матн муқоиса намоянд. Оё онҳо дуруст пешгӯйи кардаанд ё не?

- Ҳамин тавр қисмҳои дигари матнро хонед.

- Аз намунаи зерин истифода баред.

Намуна:

1. Қисми аввали матнро хонед.

Сандук (Афсона)

Буд-набуд як сандук буд, ки куҳнаву назарноғиру фарсуда, дар як ғоракӣ куҳистон. Касе намедонист, ки онро ба ин ғоракӣ ки овардааст, қай овардааст ва чаро овардааст. Ҳамчунин, касе намедонист, ки ин сандук хеле сеҳрнок аст, агар хоҳадҳар шахсро дар як зуми шӯху доро мекунад, агар нахоҷад - не!

Боре ба ин ғоракӣ шахсе омад. Сандукро дида хурсанд шуд, пиндошт, ки он пур-пури зар аст ва саросема сарпушашро биродшт.

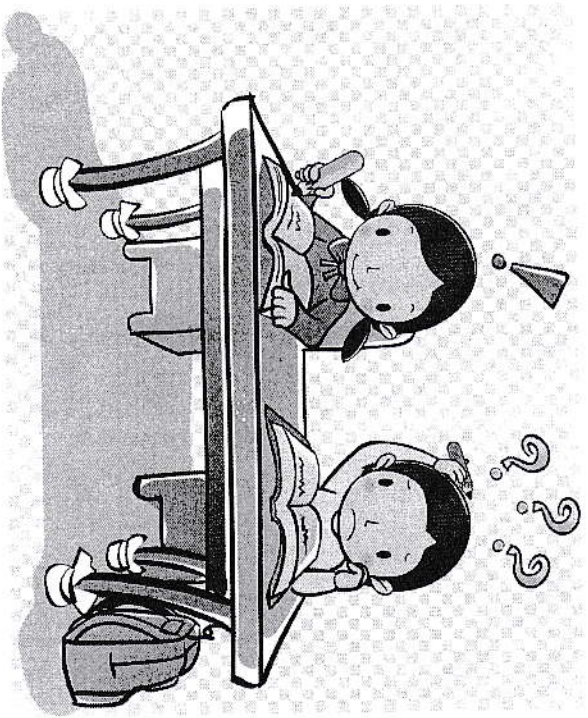
2. Ба хонандагон муроҷиат кунед: «Ба фикри Шумо, ин шахс дар дохили сандук чиро дид?»

3. Хонандагон ақидаҳои гуногун пешниҳод мекунанд. (Шумо метавонед ақидаҳои онҳоро ба тахтаи синф нависед.

4. Қисми дигари матнро хонед.

Аммо афсус, сандук ҳолӣ буд. Навмедаи хашмигини шуда рафт он мард.

5. Қисми дигари матнро хонед ва аз хонандагон хоҳиш намоед, ки давоми онро пешгӯйи кунанд.

Мухокимаи умумии сохтори матн.

Шарҳ:

Мухокимаи сохтор ба хонандагон имкон медиҳад, ки аз рӯи намуна бо иваз кардани ҷисмҳои муайян матни хурд (мақтуб, табрикнома, эълон, ҳикояи хурд, маълумотномаи шахсӣ) нависанд.

Тарғиб:

- Матнеро (мақтуб, табрикнома, эълон, ҳикояи хурд, маълумотномаи шахсӣ) интиҳоб намоед. Онро дар тахтаи синф пешаки навишта, ҳангоми дарс ба аҳли синф хонед.
- Ба хонандагон ҷунин муроҷиат намоед: "Кани, бачаҳо, ин матн аз кадом қисмҳо иборат аст?"
- Хонандагон қисмҳоро номбар мекунанд, шумо он қисмҳоро ишора кунед. Агар хонандагон номбар карда натавонанд, он гоҳ ба ҳар қисми матн ишора карда, номи он қисмро гуед ва шарҳ диҳед.

Масалан:

Модарҷони азиз! (**Муроҷиат**)

Шуморо бо Иди 8 март табрик гуфта, бароятон умри дароз ва саломати орзу дорам. (**Мақсад**)

Бо таманниёти нек (**Ҷамъбаст ва муаррифӣ**)

Беҳруз

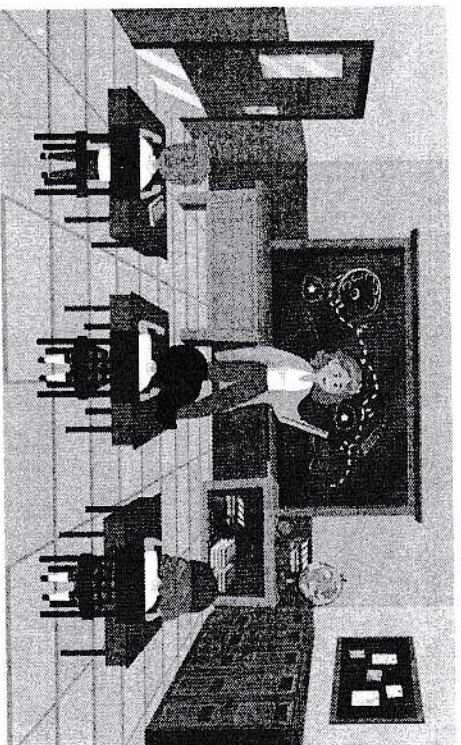
Омӯзгор:

Ин матни табрики аст. Он аз се қисм иборат аст. Қисми якум муроҷиат (ишора мекунад) аст. Дар ин ҷисм ба кӣ равона шудани табрикнома навишта мешавад. Қисми дуюм асоси аст, дар он мақсад баён мегардад. Яъне чӣ гуфтани ҳастед? Қисми сеюм ҷамъбаст ва муаррифӣ аст. Дар ин қисм ягон таманниёт навишта, номи худро дарх мекунем.

- Сипас, боэ як табрикии дигарро ба хонандагон пешниҳод карда, хоҳиш кунед, ки онро хонда, қисмҳои онро аниқ кунанд ва шарҳ диҳанд. Шумо метавонед аз якчанд хонанда инро талаб кунед.

- Ба ҳамин усул метавонед навъҳои дигари матнро низ муҳокима намоед.

Диққат! Мухокимаи умумӣ имкон медиҳад, ки тамоми синфро ба дарс фаро гирем. Ҳангоми пурсидани ақидаи хонандагон кушиш намоед, ки хонандагони фаъолият нишондиҳандаро низ пурсед. Шояд онҳо донанд, вале барои даст боло кардан ҷуръат накунанд.

Адаб аз кӣ омӯхтӣ?.

Шарҳ:

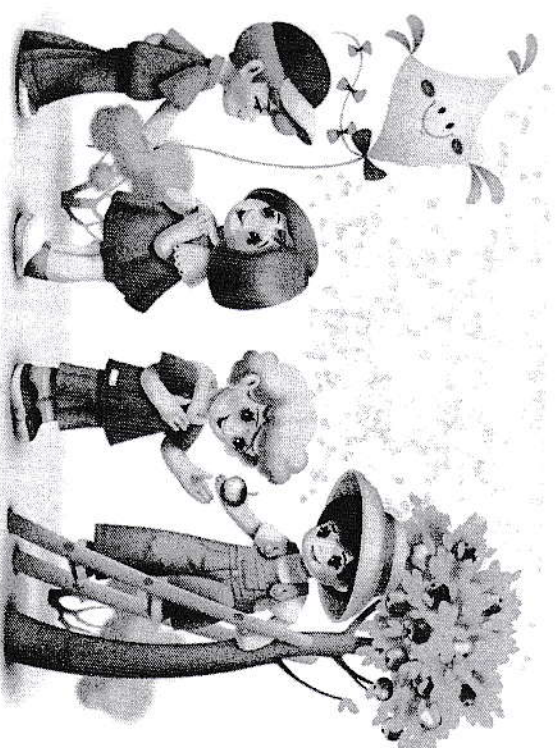
Усули мазкур имкон медиҳад, ки хонандагон дар асоси ходисаҳо, мавзӯъ ва рафтору гуфтори симоҳои ҳикоя ҳулюса бароранд.

Тартиб:

- Ҳангоми банақшагирии дарс матни дарсро хонед ва ду-се ҳулюса нависед.
- Ҳангоми дарс пас аз ҳалли масъалаҳои матн, ҳулюсаҳоро ба тахтаи синф нависед.

- Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки ҳулюсаҳоро хонда, якero интиҳоб намоянд.
- Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки ҳулюсаи интиҳобкардашонро шарҳ диҳанд. Ҷаро маҳз ҳамин ҳулюсаро интиҳоб кардаанд. Нигаред ба намунаи поён.

Диккат! Ҳама гуна матн ба мақсаде навишта мешавад. Аксари матнҳои китоби дарсӣ ҷиҳати тарбияви доранд. Муайян ва равона кардани диккати хонандагон ба ин мақсади матн восити хуби тарбия аст.

Азназаргузаронии матн.

Шарҳ:

Фаволияти мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки стратегияҳои гуногуни хонданро истифода бурда, мавзӯъ ва мақсади асосии матнро муайян карда тавонанд. Фаволияти «Азназаргузаронӣ», яъне аз назар гузаронидани сарлавҳаи матн, сархатҳо ва расму мусаввараҳои матн ба мақсади дарки сохтор ва муҳтавои он. Барои азназаргузаронии матн вақти кофи пешниҳод намоед ва зарурати хониши минбаъдаи матн ва ҳамчун марҳалаи омодагӣ ба хондан хизмат карданро таъкид кунед.

Тартиб:

- Аз хонандагон хоҳиш намоед, ки ба сарлавҳа ва сохти матн назар карда, гуянд, ки матн ба кадом навъи жанри адабӣ тааллуқ дорад.

- Ба хонандагон барои посух додан як дақиқа вақт диҳед.

- Сипас, аз хонандагон хоҳиш намоед, ки ақидашонро ба рафиконашон гуянд.

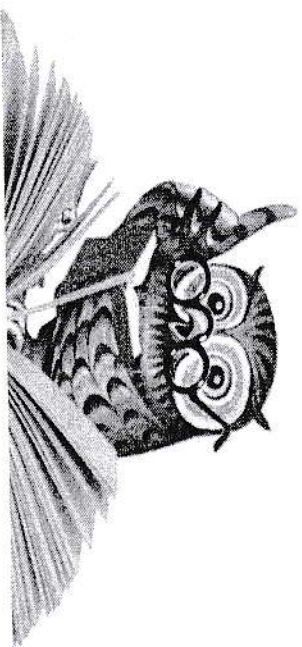
- Аз ду-се хонанда хоҳиш намоед, ки ақидашонро ба аҳли синф иброздоранд.

Ҷавоби эҳтимолии хонандагон:

Ин ҳикоя аст, зеро дар он ҳодисае тасвир карда мешавад.

- Сипас, саволҳои водоркунанда диҳед. Масалан: Чаро ба ҷунин ҳулоса омадед? Кадом қисми матн ба шумо барои ба ҷунин ҳулоса омадан ёрӣ расонд?

Ҷавоби эҳтимолии хонандагон: номи матн, калимаҳои шох ва ғайра.

Хониши фосилави.

Шарҳ: Усули мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки стратегияҳои гуногуни хонданро истифода бурда, мавзӯ ва мақсади асосии матнро муайян карда тавонанд.

Тартиб:

- Аввалан, дар назди хонандагон дар доираи номи матн ё мазмунӣ матн масъалае гузоре.

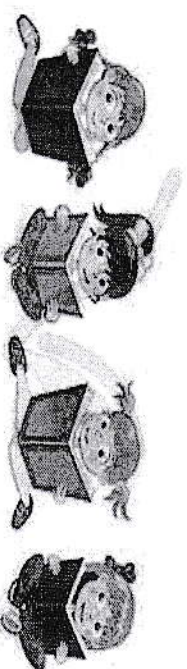
- Дар лавҳи синф мафҳумҳои асосии матнро нависед ва ба хонандагон гуед, ки дар муддати 5-6 дақиқа бо ин мафҳумҳо нақле нависанд ва хонанд.

- Сипас, бо навбат аз хонандагон хоҳиш намоед, ки қисми аввали матнро хонанд ва бо навиштаи худ муқоиса намоянд.

- Савол додан мумкин аст, ки минбаъд ҳодиса чӣ тавр суръат мегирад. Хонандагон фарзияҳои худро пешниҳод мекунанд ва пас аз онда шудани қисми матн бо фарзияи худ қиёс менамоянд.

Диққат! Ба хонандагон саволҳои диҳед, ки хусусияти таҳлили дошта бошанд. Масалан:

1. Мазмунӣ асосии матн дар бораи (Чӣ?) аст.
2. Ҳодиса дар (Куча?) ба вуқӯъ омадааст.
3. Ҳодиса (Кай?) ба вуқӯъ омадааст.
4. Симоҳои асосӣ.
5. Симои мусбабат аст.
6. Симои манфӣ аст.

Номгузори ба матн.

Шарҳ: Усули мазкур ба хонандагон имкон медиҳад, ки стратегияҳои гуногуни хонданро истифода бурда, мавзӯ ва мақсади асосии матнро муайян карда тавонанд.

Тартиб:

- Хонандагонро ба кори гуруҳи омода созед.

- Матнро ба қисмҳо ҷудо карда, ба ҳар гуруҳ қисми алоҳидаи матнро пешниҳод намоед.

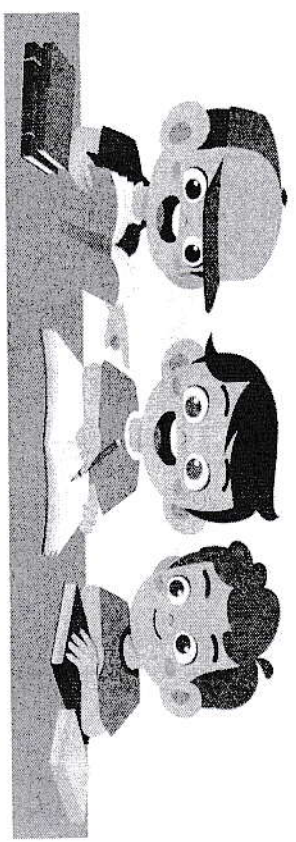
- Аз шогирдон хоҳиш кунед, ки қисми матнро хонда, саволҳо тайёр намоянд.

- Сипас, фикри ғояи асосӣ ё муҳими ин қисми матнро аниқ сохта, дар шакли сарлавҳа пешниҳод намоянд.

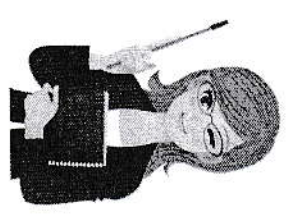
- Кори гуруҳҳоро ҷамъбаст карда, бо аҳли синф барои матнӣ як сарлавҳа интихоб намоед.

Диккат! Ба макссади самаранок гаштани фаволият аз хонандагон чуни саволхоро пас аз иҷро пурсед:

Хангоми кор бо матн ба кадом мушкилот дучор шудед?
 Чӣ?/Кӣ? ба Шумо хангоми мушкилӣ ёри расонд?
 Дар кадом самт ба Шумо ёри бештар зарур аст?
 Хангоми кор бо матн чӣ ба Шумо бештар маъқул афтод?

Хониши намунавии омӯзгор.

Шарҳ: Бо гуш кардани намунаи хуби хониши равон ва бурро хонандагон тарзи гузоштани овозро, ки ба фаҳмидани матн ёри мерасонад, аз худ мекунанд. Тавсия мешавад, ки омӯзгорон ҳар рӯз ба хонандагон бо овози баланд, ҳамчун намуна хонанд. Хангоми равон, бурро ва ифоданок хондан омӯзгор ба хонандагон намунаи хуби хонданро ба хонандагон намоиш медиҳад. Пас аз хониши намунави омӯзгор аз хонандагон хоҳиш мекунад, ки матнро бори дигар хонанд.

Тартиб:

Матне, ки ба дараҷаи қобилияти хониши хонандагон мувофиқро интихоб кунед (душвории луғат, мавзӯ, ҳаҷми матн ба эътибор гирифта мешавад).

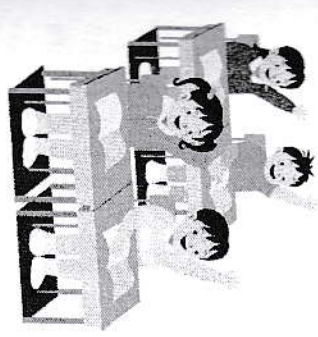
Онро ҳамчун намуна ба хонандагон бо овози баланд, равон, бурро ва ифоданок мехонад.

Сипас, хонандагон дар алоҳидаги (ё дунафари ва чорнафара) матнро бо овози баланд ба монанди омӯзгор мехонанд.

Диккат! Вақти барои дарс ҷудо шуда ба омӯзгорон имкон намедиҳад, ки ҳаммаи хонандагон матнро ба пурраги се ё чор маротиба хонанд. Агар имкон бошад, омӯзгор метавонад аз омӯзгорони дигар (ё калонсолону хонандагони синфҳои болоӣ) хоҳиш мекунад, ки дар дарс иштирок карда, ба хонандагони алоҳида матнро хонанда ё тарзи хондани хонандагонро гуш кунанд.

Хониши такрори, хониши дунафари, хониши дастаҷамъона, хониши якҷоя.

Шарҳ:

Такроран якҷанд маротиба хондани як матн стратегияи хуби ташаккули малакаи хониши равон ва буррои хонандагон мебошад. Аз ин ҷихоз, омӯзгорон бояд ба хонандагон имкони зиёди хондани ҳамон як матнро фароҳам оранд. Хониши такрориро тавассути усулҳои хониши дунафари, хониши дастаҷамъона, хониши калонсол ба хурдсол, хониши якҷоя, хониш баробари матни сабтшуда ба роҳ мондан мумкин аст.

Тартиб:

Хониши дунафари - яъне як хонанда ба хонандаи дигар бо навбат матнро бо овози баланд мехонад. Хуб мешавад, ки атар яке аз хонандагони ин ғуруҳи дунафари малакаи хубтар доништа бошад. Ин хонанда аввал мехонад ва хонандаи дигар гуш карда, сипас, онро дар навбати худ мехонад.

- *хониши* дастаҷамъона - хонандагон ба гуруҳҳои чор-панҷ нафара муттаҳид шуда, бонавбат ҳамакӣ як матнро бо овози бағланд, равои ва бӯро меҳонанд. Омӯзгор ҷараёни хонданро мушоҳида карда, ба хонандагон ҳамагӣ зарурат ёри мерасонад ё онҳоро раҳнамои мекунад.

- *хониши калонсол* ба *хурдсол* - хонанда бо калонсол як ба як меҳонад. Шахси калонсол волидайн, омӯзгор ё хонандагони синфҳои болоии мактаб буда метавонанд. Шахси калонсол аввал матнро ба хонанда меҳонад ва тарзи дурусти равои ва бӯро хонданро намоиш медиҳад. Сипас, хонанда ҳамакӣ матнро меҳонад ва шахси калонсол ба ӯ ёри мерасонад, ғалағҳояшро ислоҳ мекунад ва уро раҳнамои мекунад.

- *хониши якҷоя* (*ҳор*¹) - хонандагон якҷоя ҳамакӣ гуруҳи калон бо омӯзгор меҳонанд. Барои ин хонандагон бояд матни хонда истодашонро бӯбинанд, ин матни китоби калон ҳамакӣ дар вараки калон навишташуда буда метавонад. Инчунин омӯзгор ва хонандагон метавонанд матнҳои китоби дарсиро якҷоя хонанд. Ҳамагӣ хондан хонандагон матни китоби дарсиро ҳамакӣ мебаранд. Матн набояд калон бошад. Аҳамакӣ калимаҳои матн бояд ба хонандагон шинос бошанд.

- *хониши баробари матни сабтшуда* - ҳушбағҳона айни ҳамакӣ сабт матнҳои китоби дарси (маҳсуран китоби дарсиҳои фанни "Забони модари" барои синфи 1) мавҷуданд. Матнҳо аз тарафи ҳунармандони касби равои, бӯро ва ифоданок хонда мешаванд. Дар марҳалаи аввали хондан дар баробари гуш кардани сабт матн хонандагон ҳамакӣ мебаранд. Сипас, хонанда баробари сабт матнро меҳонад. Хонандагон бояд се - панҷ маротиба матнро баробари сабт хонанд, ин тартибро на дар як рӯз, балки дар давоми якҷоя рӯз ҷиро кардан мумкин аст.

САВОЊНОМАҲОИ ТЕСТИ АЗ ФАНИ ЗАБОНИ ТОҶИКИ

1. Забони тоҷики ба кадом гуруҳи забонҳо дохил мешаванд?

- А. Гуруҳи забонҳои ҳиндӣ
- Б. Гуруҳи забонҳои эронӣ
- В. Гуруҳи забонҳои форсӣ
- Г. Гуруҳи забонҳои тоҷики.

2. Имлои нави забони тоҷики кадом сол эълон гардид?

- А. Соли 1924
- Б. Соли 1949
- В. Соли 1998
- Г. Соли 2011.

3. Алфбои забони тоҷики аз чанд ҳарф иборат аст?

- А. 39 ҳарф
- Б. 35 ҳарф
- В. 34 ҳарф
- Г. 32 ҳарф.

4. Забони адабии тоҷик дар кадом аср ташаккул ёфт?

- А. Асрҳои V - VI
- Б. Асрҳои IX - X
- В. Асрҳои XIV - XV
- Г. Бачади инкилоби Октябр

Д. Дар ҳазораи пеш аз милод

Е. Дар давраи истиқлолият.

5. Минтаъи баҳси фонетика кадом аст?

- А. Онозо
- Б. Калима
- В. Ибора
- Г. Ҷумла.

6. Шонаҳо забони тоҷики ба чанд гуруҳ ҷудо мешаванд?

- А. Ба 2 гуруҳ
- Б. Ба 3 гуруҳ
- В. Ба 4 гуруҳ

Г. Ба 5 гуруҳ.

7. Фонди дугавии забони тоҷикӣ аз кадом ҳисоб ӣ карда мешаванд?

А. Аз нав зинда кардани калимаҳои аз истъомол монда

Б. Аз ҳисоби калимаҳои нав ва иқтибосӣ

В. Аз ҳисоби калимасозӣ

Г. Ҳамаи ҷавобҳо дурустанд.

8. Ба маънои ғайраслӣ истифода шудани калимаро чӣ менуянд?

А. Сермашноӣ

Б. Маҷоз

В. Муқобилмашно

Г. Муқодиф.

9. Чи гуна калимаҳоро калимаҳои мансух меноманд?

А. Нав

Б. Қуҳна

В. Шеваи

Г. Қасбу пеша.

10. Аз кадом сол хат дар асоси алифбои русӣ ҷорӣ гардид?

А. 1924

Б. 1936

В. 1929

Г. 1940.

11. Воҳиди асосии забонро номбар кунед.

А. Калима

Б. Морфема

В. Фонема

Г. Ибора.

12. Воҳиди муҳимтарини нутқро номбар кунед.

А. Ҷумла

Б. Морфема

В. Фонетика

Г. Калима.

13. Нутқи мо аз ҷанди воҳиди забон иборат аст?

А. Аз панҷ воҳиди забон

Б. Аз ду воҳиди забон

В. Аз ҷор воҳиди забон

Г. Аз як воҳиди забон.

14. Лексикология ва вазифаи он.

А. Таъриби ибораро меомӯзад

Б. Таъриби дугавии забонро меомӯзад

В. Калимасозиро меомӯзад

Г. Оғозҳои нутқро меомӯзад.

15. Мо кадом лексикологияро меомӯзем?

А. Лексикологияи таъвири

Б. Лексикологияи таърихӣ

В. Лексикологияи муқоисавӣ

Г. Лексикологияи умумӣ.

16. Лексикология бо кадом қисматҳои забоншиносӣ алоқа дорад?

А. Бо лексикография

Б. Бо морфология

В. Бо синтаксис

Г. Бо услубшиносӣ.

17. Калимаҳои таърихиро номбар кунед.

А. Ҳуфтан, мисх

Б. Нимча, миск

В. Шом, аср

Г. Амни, нақф.

18. Неологизмҳоро нишон диҳед.

А. Сузандору, синтаноб

Б. Сир, асрор

В. Деҳа, русто

- Г. Киефа, афт.
19. Микдори ҳамсадоҳои забони тоҷикиро таъин кунед.
- А. 23 то
Б. 22 то
В. 24 то
Г. 20 то.
20. Имло чиро меомӯзад?
- А. Калимаро меомӯзад
Б. Ибораро меомӯзад
В. Қоидаи дуруст навиштани калимаро меомӯзад
Г. Синтагмаро меомӯзад.
21. Орфоэпияи забони тоҷикӣ кай ташаккул ёфтааст?
- А. Дар асри X
Б. Дар асри XII
В. Дар асри XIII
Г. Дар асри XV.
22. Ба хати кириллӣ кай гузашта шуд?
- А. Соли 1935
Б. Соли 1936.
В. Соли 1937
Г. Соли 1940.
23. Воҳиди муҳимтарини нутқро номбар кунед.
- А. Морфема
Б. Калима
В. Фонетика
Г. Ҷумла.
24. Кадоми ин калимаҳо синоним шуда метавонанд?
- А. Чашм, дил, сар
Б. Рафтан, дидан
В. Каздӯм, ногуфтани
Г. Шод, хурсанд.
25. Фарҳанги забони тоҷикӣ кай нашр шудааст?

- А. Соли 1969
Б. Соли 1965
В. Соли 1964
Г. Соли 1960.
26. Калимаҳои антонимро номбар кунед.
- А. Нуқта, нуқта
Б. Нӯшидан, хӯрдан
В. Рафтан, истодан
Г. Гиррифтан, омадан.
27. Садоноқҳои лабӣ кадомҳоянд?
- А. О, у
Б. А, и
В. Э, о
Г. И, у.
28. Олотҳои ғавволи нутқро таъин намоед.
- А. Забон, ҷоғи поён
Б. Милкҳо, ком
В. Халқ, фарҳи бинӣ
Г. Найчаҳои нафаскашӣ.

УСЛУБИНОСИ ВА МАДАНИЯТИ СУХАН САВОЛНОМАҲОИ ТЕСТИ

1. Дар кадом ҷавоб услуби ғайрихатти забон оварда шудааст?

- А. Услуби илмӣ
- Б. Услуби ғуфтуғӣ
- В. Услуби расмӣ - коргузори
- Г. Услуби бадеӣ.

2. Услубҳои нутқ, дар забони тоҷикӣ ба чанд гуруҳ тақсим мешавад?

- А. Ба гуруҳҳо ҷудо намешавад
- Б. Ба ду гуруҳ
- В. Ба се гуруҳ
- Г. Ба чор гуруҳ.
- 3. Услуби китобӣ чанд намуд дорад?

- А. Се намуд
- Б. Чор намуд
- В. Шаш намуд
- Г. Ҳашт намуд.
- 4. Ба воситаи кадом услуб асарҳои баде офарида мешаванд?

- А. Илмӣ
- Б. Рӯноманигорӣ
- В. Расмӣ
- Г. Бадеӣ.
- 5. Вулгаризм чи гуна калимаҳоянд?
- А. Вомӣ
- Б. Қабех
- В. Шевагӣ
- Г. Адабӣ.
- 6. Кадоме аз ин ҷонишинҳо умумиестеъмомланд?
- А. Мо
- Б. Шумо

- И. Моҳо
- Г. Шумоҳо
- Д. Моён
- Е. Шумоён.

7. Кадоме аз ин ҳиссаҳо умумиестеъмомланд?

- А. Оре
- Б. Ҳа
- В. Ҳо
- Г. Вале.

8. Кадом аз аъзои ҷумла баробари иҷрои вазифаи

муқаррарии дастури сарбории услубӣ таъкидро ба ўҳда негирад?

- А. Мубтадо
- Б. Ҳабар
- В. Муайянкунанда
- Г. Пурқунанда ва ҳол.
- 9. Дар таъсиринокии нутқ кадоме аз ин омилҳо муҳим аст?

- А. Овози паст
- Б. Овози баланд
- В. Имову ишора
- Г. Борҳо такрор кардани матлаб.
- 10. Чор омилҳои офариши суҳан кадом аст?

- А. Ҳадаф
- Б. Матлаб
- В. Тарҳ
- Г. Дониш
- Д. Маводи лозима
- Е. Манбаъ
- Ж. Шахсияти муаллиф
- З. Мухит.
- 11. Суҳангӯй аз суҳангӯй се ғараз дорад. Он кадом аст?
- 1. Қаноатманд кунонидани шунаванда

2. Манфиат дидан аз шунаванда
3. Бовар кунонидани шунаванда
4. Худнишондихӣ дар назди шунаванда
5. Таъсир гузоштан ба шунаванда
6. Дил ҳолӣ кардан
- А. 1,2,5
- Б. 1,3,5
- В. 2,3,6
- Г. 2,4,6.

12. Сухан дар се навъ гуфта шавад ва сухани содда кадом аст?

- А. Гуянда аз калимаҳои содда истифода кунад
- Б. Ба суханвар бе роиш, танҳо барои огоҳии дигарон гуянд
- В. Гуянда фақат аз ҷумлаҳои содда истифода кунад
- Г. Суханвар ба рӯҳия ва қабули шунаванда таъсир гузорад.

13. Сухани ораста чӣ гуна сухан аст?

- А. Бе ориш, танҳо барои огоҳии дигарон гуфта шавад
- Б. Барои ҳама фаҳмо бошад
- В. Ба рӯҳия ва қалби шунаванда таъсир гузорад
- Г. Печидатиҳо дошта, муаммовӣ бошад.

14. Сухани воло чӣ гуна сухан аст?

- А. Содда ва фаҳмо бошад
- Б. Ба рӯҳия ва қалби шунаванда таъсиргузор бошад
- В. Эҳсосотро барангезад ва касро ҳаҷон оварад
- Г. Печидатиҳо дошта, муаммовӣ бошад.

15. Мавриди тухаммули сухарварро муайян кунед?

- А. Қабл аз аз баёни матлаб
- Б. Баъд аз баёни матлаб
- В. Қабл ва баъд аз баёни матлаб
- Г. Суханвар чаро таҳаммул мекунад?

16. Дар кадом қатор бо пасванди – ӣ иборан нодуруст сохта шудааст?

- А. Суруди навруъӣ
- Б. Дарси такрорӣ
- В. Қишги тирамоҳӣ
- Г. Меҳнати дастӣ.

17. Чӣ гуна нутқро дуруст мегуянд?

А. Нутқе, ки мувофиқи меъёрҳои ҷорӣ, меъёрҳои мақбули умумӣ гуфта ё навишта мешавад.

Б. Нутқи равшан ва фаҳмо, нутқе, ки дар асоси риояи

қоидаҳои маъноӣ калима, ибора ва ҷумлаҳо ба вуқӯ пайвастааст.

В. Нутқе, ки калима, ибора ва ҷумлаҳои он байни ҳам аз ҷиҳати маъноӣ саҳт марбут буда, яқоя мазмунӣ муайянеро

даволат мекунад.

Г. Нутқе, ки нафақат ба фаҳм, балки ба ҳиссиёт низ таъсир мебахшад.

18. Вақте салосати сухан меҷӯем, чиро мефаҳмед?

- А. Сухани бегалатро
- Б. Сухани равонро
- В. Сухани боғановатро
- Г. Таносуби сухан.

19. Ҷуфти услубии таркибӣ " нигоҳ накарда " – ро ёбед.

- А. Дар болон
- Б. Нисбат ба
- В. Бениҳоят
- Г. Бар хилофи.

20. Аъзои истисноӣ ҷумла дар кадом услуби забон аз ҷиҳати ҳисӣ – массарӣ маҳрум мегардад?

- А. Гуфтугуӣ
- Б. Бадеӣ
- В. Рӯзноманигорӣ
- Г. Илмӣ.

ЛУҒАТ

Грамматика – калимаи ҷунонӣ буда, маъноаш “ санъати хатӣ”

Лексема - калимаи ҷунонӣ буда, маъноаш “ калима” мебошад.

Луғатеро, ки калимаҳоро маънидод мекунад, луғати тафсири меноманд.

Луғатеро, ки тарзи навишти калимаҳоро нишон медиҳад, луғати имло меноманд.

Луғатеро, ки дар он калимаҳои як забон ба забони дигар тарҷума шудаанд, луғати дузабона меноманд.

Луғатеро, ки таърихи пайдоиши калимаҳоро шарҳу эзоҳ медиҳанд, луғати этимологӣ меноманд.

Модель – калимаи франсузӣ буда, маъноаш “намуна” нусхаи намунавии ягон ҷиз, қолаб мебошад.

Олоғҳои нутқ - ҳамаи узвҳои инсонро, ки дар ташаккулёбии нутқ иштирок мекунанд, *олоғҳои нутқ* меноманд.

Узвҳои - ки вақти талаффузи овоз ҳаракат мекунанд, узвҳои мутаҳаррики нутқ меноманд.

Узвҳои - ки ҳангоми талаффуз беҳаракатанд, олоғҳои сокини нутқ мебошанд

Сонанта - дар вақти баръе овозҳои ҳамсадон ҷарангнок садопардаҳо ба дарзиш медароянд, аммо шавшуви онҳо ҳеле кам аст, ин ҳел ҳамсадоҳо сонант номида мешаванд.

Фонетика - яке аз бообҳои муҳимтарини илми забоншиносӣ буда, дар бораи овозҳои нутқ баҳс мекунад. Ин баҳс воситаҳои ба вуҷуд омадани нутқ, хусусиятҳои шунавоии (акустикии) овозҳо, қонуниятҳои таърибӣ ва вазифаҳои онҳоро дар бар мегирад.

Фонетикаи умумӣ имконияти овозии органҳои нутқи инсонро ба таври умумӣ меомӯзад.

Фонетикаи таърихӣ дар бораи таърирот ва инкишофи таъриҷӣ ва дуру дарози систимии овозии забони муайяне баҳс мекунад.

Фонетикаи таърибавӣ (экспрементӣ) ҳодисаҳои овозии нутқро ба воситаи асбобҳо, ҷиҳозҳои гуногун меомӯзонад.

Фонетикаи баёӣ системан овозии забони ҳозираро меомӯзад. Фонетикаи баёӣ аз натиҷаҳои фонетикаҳои умумӣ, таърихӣ, ва таърибавӣ ба таври васеъ истифода мекунад.

АДАБИЁТИ МАВРИДИ ИСТИФОДА.

1. Ш. Рустамов. Забони адабии хозираи тоҷик. Қисми 1. Душанбе, Нашриёти "Маориф", 1982.
2. Х. Мирхозода. Таърихи адабиёти тоҷик, қисмҳои 1 (1), 1 (2), Душанбе, Нашриёти "Маориф", 1987.
3. Т. Н. Хаскашев. Фонетикаи забони тоҷикӣ. Душанбе, Нашриёти "Маориф", 1989.
4. Х. Хусейнов. К. Шукрӯва. Лутати терминҳои забониносии Душанбе, Нашриёти "Маориф", 1983.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ, қисмҳои 1, 2. Москва, "Советская энциклопедия", 1989.
6. Х. Хусейнов, А. Каримов, Ғ. Маликов, Д. Ҳоҷаева. Забони тоҷикӣ. Душанбе, Нашриёти "Маориф", 1988.
7. Грамматикаи забони тоҷикӣ, қисмҳои 1, 2, 3. Душанбе, Нашриёти "Дониш", 1989.
8. Забони адабии хозираи тоҷик, морфология, Душанбе, Нашриёти "Ирфон", 1983.
9. Т. Чориев, Ю. Азимов, Ҷ. Эшонкулов. Забони тоҷикӣ, синфи 8. Тошкент, Нашриёти "Чулпон", 2010.
10. Н. Бозидов. Пайвандакҳо дар забони адабии хозираи тоҷик. Душанбе, Нашриёти "Маориф", 1985.
11. Б. Ниезмӯхаммадов. Забони адабии хозираи тоҷик. Душанбе, Нашриёти "Ирфон", 1970.
12. М. Ҳайдаршо, Ф. Ғуломов. Қоидаҳои имлои забони адабии тоҷик. Душанбе, Нашриёти "Ирофн", 1972.
13. А. Эшонҷонов. М. Шукрӯва. М. Раҳмонов. Методикаи таълими забони тоҷикӣ дар мактаби ибтидоӣ. Душанбе, Нашриёт "Ирфон", 1964.
14. М. Маҳмудова. Материалҳои дидактикӣ донир ба грамматика, имло ва инкишофи нутқ барои синфҳои ибтидоӣ. Душанбе, Нашриёти "Маориф", 1987.
15. М. Лутфуллоев. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфҳои ибтидоӣ. Душанбе, Нашриёти "Ирфон", 1986.

М У Н Д А Р И Ҷ А

1. Нешуфтор	3
2. Фонетика	5
3. Овозҳои нутқ	13
4. Овозҳои нутқ ва таъсифи онҳо	20
5. Таъсифи овозҳои садонок	25
6. Хусусиятҳои овозҳои садоноки алоҳида	30
7. Таъсифи овозҳои ҳамсадо	37
8. Ба вуҷуд омадани овозҳои ҳамсадоҳои алоҳида	48
9. Ассимилятсия	54
10. Метаеза	60
11. Диссимилятсия	65
12. Автономӣ ва вазифаи онҳо	70
13. Омонӣ ва вазифаи онҳо	74
14. Синониҳо ва вазифаи онҳо	80
15. Технологияи ва методҳои умумии таълим дар низомии таълими садоқиятнокӣ.	87
16. Сабабҳои таълими аз фанн забони тоҷикӣ	103
17. Лутат	112
18. Адабиёти мавриди истифода	114

ОЙБЕК КАХРАМОНОВИЧ МИРЗОРАҲИМОВ

ЗАБОНИ МОДАРИ ДАР СИНФҲОИ

ИСТИДОЙ (Қисми -1)

**(Технология ва методҳои умумии таълим дар низомии
таълими салоҳиятнокӣ)**

Мухаррир: Х. Таҳиров

Мухаррири санъат: С. Меликузев

Тарҳбандии компютер: А. Зиямухамедов

Иҷозатномаи ношир № 2244. 25.08.2020.

Иҷозат барои чоп 08/12/2022.

Формат 60x84 1/16. Чопи офсетӣ. Шрифти «Cambria» 16.

Уч.из.л. 7.25 Тиражи 100. Закази раками 382

Дар матбааи «Yangi chirchiq prints» чоп шудааст.